

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 • 1

MAGYAR ÍRÓK ÚJ MŰVEI
A MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJÁBAN

PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA 5.

VERS

HEGEDÜS GÉZA:	<i>Idegen mezőkön (fordítások)</i>
KASSÁK LAJOS:	<i>Szerelem, szerelem</i>
SIMAI MIHÁLY:	<i>A virradat vitorlái</i>

PRÓZA

BÓKA LÁSZLÓ:	<i>Karfiol Tamás</i>
GÁLL ISTVÁN:	<i>Patkánylyuk</i>
HOLLÓS KORVIN:	<i>Óbudai búcsú</i>
KODOLÁNYI JÁNOS:	<i>Fellázadt gépek</i>
NÁDASS JÓZSEF:	<i>Karmos évek</i>
REMENYIK ZSIGMOND:	<i>Jordán Elemér</i>
SÁNDOR IVÁN:	<i>Az R 34-es repülőjárat</i>
SOÓS GYÖRGY:	<i>Végtisztesség</i>
TERSÁNSZKY J. JENŐ:	<i>Két zöld ász</i>
TÖRÖK SÁNDOR:	<i>Bilicse Péter szegényember</i>

TANULMÁNYOK

GÁLDI LÁSZLÓ:	<i>Ismerjük meg a versformákat</i>
NÉMETH LÁSZLÓ:	<i>Sajkódi esték</i>
PÁNDI PÁL:	<i>Petőfi</i>
SZAUDER JÓZSEF:	<i>A romantika útján</i>
SZEMERE GYULA:	<i>Hogy is írjuk?</i>

E SZÁMUNK SZERZŐI:

ANDRÁS ENDRE
ANDRÁS LÁSZLÓ
ARATÓ KÁROLY
BÁN ERVIN
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BARSZ DÉNES
BASCH LÓRÁNT
BEKE ALBERT
BENEY ZSUZSA
BERDA JÓZSEF
BODOSI GYÖRGY
BOHUNICZKY SZEFI
BUZÁS HUBA
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSÁVÁS LAJOS
DÉVÉNYI IVÁN
DOBY JÁNOS
FÁBIÁN ISTVÁN
FOGARASSY MIKLÓS
GULYÁS JÁNOS
HEGEDÜS ISTVÁN
HIKMET, NAZIM
KONCZ ISTVÁN
LÁSZLÓ LAJOS
LÁZÁR ERVIN
MARÓTI LAJOS
MÉSZÁROS FERENC
NÁDAY MÁRTA
NÉMETH EMIL
ORBÁN OTTÓ
ORDAS IVÁN
PAP KÁROLYNÉ
RAJNAI LÁSZLÓ
RÁKOSY GERGELY
RÓZSA ANDRÁS
SIK CSABA
SOBOR ANTAL
SOLYMOS IDA
SZÁNTÓ TIBOR
SZÁSZ ISTVÁN
TAKÁTS GYULA
TÉNAGY SÁNDOR
TÓTH ÉVA
TÜSKÉS TIBOR
VAJTHÓ LÁSZLÓ
VITÉZ ÁGOSTON

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVESZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta

a Baranya megyei Tanács kiadásában

V. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1962. FEBRUÁR

TARTALOM

BARSI DÉNES: A beteljesülés perce (elbeszélés)	— —	3
BERDA JÓZSEF versei	— — — — —	13
DOBY JÁNOS: Tövis utca (vers)	— — — — —	14
ARATÓ KÁROLY versei	— — — — —	16
PAP KÁROLYNÉ: Bűnbánat (elbeszélés)	— — — —	17
TAKÁTS GYULA: Verses-füzetemből	— — — — —	18
ANDRÁS ENDRE versei	— — — — —	20
RÓZSA ANDRÁS: Ének az alkácról (vers)	— — — —	21
ORBÁN OTTÓ: Temetés (vers)	— — — — —	22
SZÁNTÓ TIBOR: A haláláig élt (elbeszélés)	— — — —	23
NÉMETH EMIL: Nagymamám (vers)	— — — — —	28
TÉNAGY SÁNDOR versei	— — — — —	29
BODOSI GYÖRGY versei	— — — — —	30
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Epigrammák	— — — — —	31
ANDRÁS LÁSZLÓ: Federico García Lorca és József Attila (tanulmány)	— — — — —	32
BENEY ZSUZSA: Zene (vers)	— — — — —	36
CSÁNYI LÁSZLÓ versei	— — — — —	37
NÁDAY MÁRTA versei	— — — — —	38
BUZÁS HUBA versei	— — — — —	39
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Epigrammák	— — — — —	40
SOBOR ANTAL: Aszfaltozók (elbeszélés)	— — — —	41
SOLYMOS IDA: Első szerelem (vers)	— — — — —	45
MARÓTI LAJOS versei	— — — — —	46
GULYÁS JÁNOS: Kávé, kiflivel (elbeszélés)	— — — —	49
NAZIM HIKMET versei. BÁN ERVIN fordításai	— — — —	51
LÁZÁR ERVIN: Énekszó (elbeszélés)	— — — — —	53
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Egy ínyenc költőnek (vers)	— — — —	68

FIATALOK

KONCZ ISTVÁN versei — — — — —	69
HEGEDÜS ISTVÁN versei — — — — —	70
VITÉZ ÁGOSTON: Őszi táj (vers) — — — — —	71
CSÁVÁS LAJOS: Biztató (vers) — — — — —	72
TÓTH ÉVA: Ez hát a jövő (vers) — — — — —	72

PILLANATKÉP

ORDAS IVÁN: Tegnap és ma — — — — —	73
------------------------------------	----

HAGYOMÁNY

FÁBIÁN ISTVÁN: Berzsenyi-hagyomány — — — — —	81
--	----

DOKUMENTUM

BASCH LÓRÁNT: „A halál pitvarában” — — — — —	90
--	----

JEGYZET

MÉSZÁROS FERENC: A vidéki irodalom távlatai — —	100
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Az olvasók szava — —	104
SZÉLJEGYZET (Rákossy Gergely, Szász István, Dévényi Iván, Beke Albert) — — — — —	107

SZEMLE

RAJNAI LÁSZLÓ: Németh László: Változatok egy témára — — — — —	113
BOHUNICZKY SZEFI: Móricz Virág: Balga szűzek —	117
FOGARASSY MIKLÓS: Sarkadi Imre: Gyáva — — —	119
SIK CSABA: Két fiatal novellista (Gerelyes Endre és Szakonyi Károly) — — — — —	121
TÜSKÉS TIBOR: Katkó István: A nap adja az árnyé- kot is — — — — —	125
LÁSZLÓ LAJOS: Város a Mecsek alján — — — — —	127

Szerkeszti:

TÜSKÉS TIBOR

főszerkesztő

BORSOS JÓZSEF

CSORBA GYÖZÖ

SZÖLLÖSY KALMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Bertha Bulcsu, Gyenis József, Kolta Ferenc, Orsi Ferenc, Pákolitz István, Pál József, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Evi előfizetés díja: 48,— forint. Csekkszám: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap-irodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekkszám: 61 068. Közületi előfizetési csekkszám: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyzámlára. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

A beteljesülés perce

Akaratos, hetyke csillogású férfiszempár követi fölfelé a ködszerű csigavonalat. A csigavonal halvány, többrétegű megfoghatatlanságból van, a hússzínű, fényes márványoszlop teste körül tekeredik fölfelé, s az akaratos szempár számára most az a kérdés, hogy az illékony csigavonal kígyófeje föl tud-e tekeredni a halványezüstös korinthusi oszlopfőre, vagy szétmállik, mielőtt a gazdagrajzolatú ékítményt elérné, mint ahogy az utóbbi öt percben már háromszor szétoszlott, elmállott. Hiszen azon magán is el lehetne tűnődni, hogy egy ilyen márványoszlopos, ezüst oszlopfeyes, perzsaszőnyeges, osztályonfelüli étteremben a fizikai jelenségek milyen összejátszásából adódik, hogy az oszlopokkal tagolt hatalmas helyiség egyéb részeiben réteges, vagy tömeges, de mindenestre vízszintes felhőzetként lebeg a könnyű cigaretták füstje, csak ennél az egyetlen oszlopnál alakult ki szelíd mozgású légörvény, s az oszloptest körül csigavonalasan vonja fölfelé az illékony, kékesszürke jelentéktelenséget.

— Hová merült ei szép szemed világa, főgőrékám? — kérdezi olvadékonyan a szépszájú, fiatal Csernáthné, de Jeromos, a barna szempár tulajdonosa mintha meg sem hallaná a kérdést, még makacsabban figyeli a páraszerű kígyóvonalat. Régi, jámbor évszázadokban istenkísértésnek nevezték volna azt, ami most az idegeiben játszik, józan mai szájak gyerekes bolondériának mondanák, ha tudnának róla. Ám itt egyrészt már nincsenek egészen józan szájak és agyak, s főként nem is sejtik, mi játszik a Vendéglátóipari Vállalat nagyfőnökének homloka mögött. Ott pedig a Szeszek Urának játékos kedvéből olyan gondolat-sor burjánzik, hogy lám, ő a város tizenhét vendéglátó üzemében kétszáztizenhárom ember fölött jószerint élet-halál ura, s nem hogy a szeme járásával, hanem tekintetének alig észrevehető árnyalataival dirigálni, s ha tetszik, akár ugáltatni tudja a kétszáztizenhármát — s most itt ennek a haszontalan füstkígyónak ne tudna a két szeme minden akaratával parancsolni?! S a részegség közelgő bódulatában legényesen fölteszi, hogy ha az a nyavalyás füstkígyó a szeme parancsának nem hajlamos engedelmeskedni, akkor felosztatja, hazazavarja a nyolctagú asztaltársaságot, de ha sikerül parancsoló szemjárással az ezüstös akantuszlevelek köré egészen felkunkorogtatni, akkor kivágja a gavalérgesztust, érezzék itt ezek a nyavalyások, milyen hatalmas érzés lehetett hajdanában igazi úrnak lenni, hadd lássák, hogy az új világ nemcsak brosúrában van, hanem a proletárok valóban élvezhetik az élet olyan csillogásait, ami régebben csak a született urak számára volt fenntartva... S nem is csodálkozik, elégtűlt kis félmosollyal inkább természetesnek veszi, hogy a cigarettafüstből finomult, perdöntő csigavonal e pillanatban egy alulról érkező erősebb lebbenés folytán egészen felkúszik és diadalmasan körüllebegi az oszlopfőt.

— Szakikám, egy üveg Napoleon-konyakot ide! — emeli fel abban a pillanatban Jeromos a hatalmas tenyerét, a harmadik asztalnál ógyelgő pincér iránt.

— Jesszus, ötszáz forint egy üveggel...! — szisszen fel Jeromossal szemközt az asztalnál a fekete szemű kis Bittner Lenke, de szája elé is kapja nyomban a tenyerét, mert Jeromos olyan szánakozó megvetéssel néz, mint felnőtt ember az árnyéktól ijedező gyerekekre.

— Éljen a mi gavalérunk! — csapkodja össze viszont csak azért is a két kis tenyerét a szép szájú Csernáthné, és imádattal csüggeszti két szemét az

asztalfőn ülő nagytenyerű hatalmasságra. Az asztal férfinépe is ugyanígy bámul, pillanatnyi meghökkenés után, az asztalfőre. Ez igen! Jeromos Muki nem tagadja meg magát, kicsire nem néz, mindig is nagyvonalú fickó volt. Bár azért, kicsit, talán, mégis, idegenek előtt túlzásnak tűnhetik...!...? A harmadik asztaltól felhívott pincérnek is mintha efféle gyanú volna az arcára írva, esetleg valami ennél nagyobb, elnyelt gorombaság is, mert úgy tesz, mintha nem értette volna a feléje kiáltott rendelést. sőt mintha nem is akarná érteni. Vontatott, nesztelen léptekkel az asztalhoz jön, vastag fekete szemöldökű, nagyorrú képét tüntető alázatosságra igazítva hajlik meg Jeromos előtt:

— Szolgálhatok, igazgató szaktárs...?! — de a szavak mintha azt jelentenék: — Hó, várjunk csak, megszabad a kocsi...! — Jeromos is érez az ügyben valami árnyalatnyi kelletlenséget, bár ő inkább csak bumfordiságra, pimasz bizalmaskodásra gyanakszik, de mert észleli, hogy néhány környező asztalnál mintha vigyorognának, felcsattan:

— Süket pók ne menjen pincérnek! Nem hallotta, hogy egy üveg Napoleon-konyakot kértem?! És nyolc dupla feketét, és... és nyolc darab hűtött narancsot! Megértve?! — s úgy néz a kelletlen pincérre, mint a pallosjogok hajdani ura nézhetett az engedetlenség gyanújába esett jobbágyra. A pincér próbálja egy töredékpillanatig, de nem állja ezt a tekintetet, lesüti a szemét, s még válat vonni is csak gondolatban merészel, s úgy morogja:

— Igenis, kérem, egy Napoleon, nyolc dupla, nyolc narancs... — s úgy megy tova, hogy vontatott, tűnődő menését sietésnek is lehessen nézni.

— A munkafegyelem némi kívánnivalót hagy maga után! — jegyzi meg Jeromos, és félig tréfás, félig komoly megrovással néz asztaltársasága egyik sovány és fakószőke férfi tagjára, Würtz Benedekre. Würtz a Vendéglátóipari Vállalat személyzeti felelőse, maga is amolyan félig komoly, félig tréfás megszeppenéssel húzza vállá közé sovány, fakó fejét:

— Tudod, hogy nincs miben válogatni, kevés a kulturált ajánlkozó, azok is úgy felvágnek, mintha mindegyik maga volna a vállalati igazgató. Minden héten nem váltogathatom az egész bandát...!

— És valakik bűjtogatják is őket, dühítő dolgokat hall néha az ember...! — háborodik közbe hisztériás buzgalommal a szép szájú Csernáthné, s közben kékeslila rúzsrudacskával igazgatni kezdi amúgy is csinos szájacskáját.

— Mintha a vezetőség csupa reakciós panamista volna, olyan marhaságokat susorognak egyesek! — siet közbe a saját éberségét tudomásul adni Bittner Lenke, közben undorodó megvetéssel szemlélve Csernáthné kenceficélését a rúzsral, s mindjárt oda is sűgja férfi szomszédjának: — Mondd, Satya, hát nem förtelmes ez a Csernáthné, még itt nyilvánosan is szinte erőszakkal igyekszik magára húzni Jeromost...?! —

— Szaktársak, éljen ez a besózott császár, és a róla elnevezett gyógy-itóka! Egészségünkre! — vezényel atyai fölénnel Jeromos, s a társaság némi rejtett tisztelettel hajtja fel a szikrázó, apró talpaspoharakból a ritka és méregdrága, tehát megbecsülendő italt. S még az ital boldog elnyelése után is ott rezeg szemükben a tisztelgés Jeromos felé, hiszen ha az igazgató nem volna ilyen nagyvonalú gavallér, saját költségükön soha meg sem kóstolhatnák az ilyen méregdrága különlegességet. Jeromos erélyes férfiassága mellett, lám, belül puhaszívú, és csupa adakozó jóság, csupán csak ezekért a hálás pillantásokért lehozná akár a csillagokat az égről.

— Ezek a piszkos újságírók is... meg mások is piszkálódnak már a Pártbizottságnál is... annyi az irigy kutya. Hogy dinom-dánom, meg effélék...

Hát dinom-dánomozunk mi?! Hát van ebben a helyiségben most is nálunknál diszkrétebb társaság!? — azt mondja Lenke férfi szomszédja, talán csak azért, hogy elterelje érzékeit Lenke párizsi parfümjének izgató hatásköréből.

A pincér fagyos alázattal közben már másodszor fordul, ezüst tálcán hozza a feketéket, külön ezüstkosárákban az idegen szöveges, rózsaszínű selyempapírba pólyált narancsokat. Jeromos főúri mozdulattal kínálja a narancsot, először a nőknek, majd maga is kivesz egyet, hámozni kezdi, s tűnődve elnéz, szinte mereven, a zenekar falba süllyesztett, színpadszerű emelvénye felé. A piroskabátos, világoskék nadrágos dzsessz-zenészek bohó mozdulatokkal és ravasz közbekurjongatásokkal vontatják, dübögtetik és recsegtetik az érzéki forróságú, dél-amerikait utánzó táncdallamot, s eléjük, a mikrofon mellé már újra kiállott a boglya-frizurás, hosszú nyakú énekesnő. Szeme köré óriási sötét karikák vannak festve, szája nagy véres húsdarabbá színezve, s kihívó, táncos illegéssel énekl, azaz inkább csak mondja az érzéki dallam alá a szöveget. Jeromosnak titkos görcs szorítja el a torkát, amint ránéz, mint már két hét óta mindig, mióta Kálmándy Ada a városban énekel, vagyis a város legelőkelőbb helyiségében, a Vörös Reményben. Itt. Elérhetetlen, varázsos túlvilág követének érzi kezdettől ezt a nőt. Vérmes férfitermészetének minden indulatával kívánja kezdettől fogva, s bár a szerződtetése, mint az előzőké, s majd a következőké is, teljesen az ő kénye-kedvétől függött, hiszen kezében voltak az iratai, ő hagyta jóvá a szerződést, ám még sem merte csak úgy egyszerűen „kóstolóra” meghívni a személyes használatra fenntartott kis szállodai szobába, mint másokkal szokta, vagy legalábbis megkísérelte. Sőt minden felgyülemlett önbizalmát elvesztette a nővel szemben.

Valaki ugyanis hitelesen megerősítette a gyanúját, amit a születési hely és egyéb adatok összevetéséből sejtett, hogy az énekesnő valóban abból a familiából való. Gróflány. A címet persze nem használhatja, de azért, hajaj, benne van minden porcikájában. Viszont vagy éppen ezért ebből az egész ügyből egy rezzenést sem szabad megtudni itt ennek a két féltékeny, önző macskának, Lenkének és Csernáthnének, s nyilván a férficimboráknak se. Jeromos tehát közönyös látszattal leveszi a tekintetét a zenekar tájáról, s mert a lélekjelenléte férfias és kifogástalan, a Horthy-világban sok kegyetlen vallatásnál tett erről tanúbizonyságot, kifogástalan, fölényes daccal az előzőleg elhangzott megjegyzéshez szól hozzá. Annak is csak egy részletéhez.

— A pártbizottság?! No, el ne essünk már. Míg ott Simár Laci a megmondható, addig ugathat akárki. Együtt laktuk meg vele a bori halálbányát, együtt szöktünk, partizánkodtunk, bujkáltunk. Holtig elég az ő tanúbizonysága, hogy senki az én vádlimba bele ne haraphasson. Hol van az megírva, hogy a magamfajta megszenvedett proli csak a szép szavakat kaphatja az új világból, hogy nekünk ne járna, ami a régi fentvalóknak kijárt?! Aki pedig a kézzelfoghatóságokban hisz, a narancsban meg a Napóleon-konyakban, az az új világ igazi embere, a mennykőbe is! Hát nem igaz, elvtársak?! Mi? Aki másképpen gondolja, az most ne vegye fel a poharat, de aki így, az ekszeljen velem a győztes prolivilágra!

Mindenki felveszi, természetesen, s villanás alatt üres megint a nyolc kis talpas pohár, s a feketekávé nyomdokain fesztelenül tűnedeznek el a narancsok is.

— Nézd csak, Mukikám! — hajlik Jeromos füléhez most a kerek, pirosképű férfi, akit az egész társaságból talán legmélyebben meghatott a Napóleon-konyak előkelősége: — Még az előkelő énekesnőnek is imponál a Napóleon-

konyak! Eddig olyan peckes-közönyösen kezelte az asztalunkat, mintha egy-sorra nézne bennünket a közönséges civilekkel, s nem is tudna róla, hogy az ő kenyérében is te vagy az atyaisten! Mióta a Napóleont kihozták, mintha egy-nest és csakis nekünk énekelne...!

A pirosképű integetéseiből, valamint a szája mozgásából azonban Cser-náthné mégis pontosan kiolvassa a szöveget, s igyekszik elébe vágni a gémnek:

— Férjes asszony, szereti a férjét, valami kis pesti tanárka a férje, és nap-pal, kikészítetlenül nincs is rajta semmi érdekes, nem is mai csirke már, ki-festetlenül csupa ránc...

— Nem is az a baj, istenem, hát ráncos, öregecske, arról nem tehet sze-gényke, inkább az a baj, hogy veszettül kellemetlen káder... Képzeljétek: egy igazi grófnő!!! Egy ilyen alak hiányzik még nekünk, hogy marhaságokat ugat-hassanak utánunk! — tódítja meg lelkendezve a hozzászólást Lenke, mert tisz-tán tudja, hogy az undok Csernáthné Jeromos iránt való féltékenységből igyek-szik elrágalmazni az énekesnőt az asztal érdeklődéséből, viszont ő maga is ugyan-ebben a féltékenységből szenved, ha nem is szerelemből, hanem az előrejutás érdekében, s ez esetben veszélyesebb ellenségnek véli a most ígérkezőt, mint a már meglévőt. S még ezenkívül neki már halkan gyanús is, hogy Jeromos ennekelőtte pusztá udvariasságból is meghívta asztalához az énekesnőt, ezt a Kálmándyt pedig két hete tüntetően észre sem veszi, ez már nem is lehet tiszta sor, sőt, ahogy ő a dög férfiakat ismeri...

— Honnan veszitek, hogy grófnő volna? — kérdezi játszott közönnyel Jero-mos, pedig belülről szinte döngve vágódik a bordájához a riadalom, hogy ezt mások is tudják, s ha igen, akkor még arra is rágondolhat valami lázasfejű, hogy a Jeromos-féle éjszakai szórakozások költségszínvonala éppen azóta emel-kedett jóval a megszokott színvonal fölé, mióta ez a nő a városban énekel. S egyéb sem kellene, mint itt ez a két féltékeny macska szimatot kapjon. Az ilyenek mindenre képesek, és nagyon sokat tudnak ahhoz, hogy ellenséggé sza-badna tenni őket. Van egy pillanata Jeromosnak, amikor őszintén bánja, hogy egyáltalán belekeveredett efféle érvényesülésre törő, kacér nőstények hálójába, viszont megkeseredik a szája, ha a feleségére gondol. Szegényke, az tudás, tár-salgás, magatartás és társasági modor dolgában menthetetlenül megrekedt a kültelki nyomortanyák régi színvonalán, nem is szeret, de nem is lehet vele restelkedés nélkül sehol megjelenni. Viszont ha egészséges, régi évtizedeken át kiéhezett és kiszomjazott, most pedig rangba került ember az ember, akkor nem lehet tőle elkívánni, hogy szerzetesi életet éljen.

— Hidd el, Mukikám, abszolút dróton kaptam, az én értesüléseimre min-dog mérget vehetsz! — csicsereg komoly buzgalommal Csernáthné, már csak azért is, hogy el ne higgye valaki, mintha Bittner Lenke bármi ügyben is job-ban értesült lehetne nála. — Én tudtam legelőször, hogy igen is echt grófnő, egy abszolút arisztokrata. Ugye, Lenkém édes, te is tőlem kaptad az értesü-lést...?

— Én...?! — horgad fel remegő dühvel Lenke. — Tudod, mennyire sze-retlek és becsüllek, drágám, de már azért ne akarj úgy feltüntetni, mintha én a te értesüléseidre volnék szorulva! Jól is néznék ki az én beosztásomban...! Viszont, ha megengeded, személyes ismeretségben vagyok a „művész” férjé-nek egy unokatestvérével, tervezőmérnök a kilencvenhármas mélyépítőknél, és a maga részéről nem tehet róla, hogy a rokonságának egy gyenge jellemű tagja, hogy úgy mondjam, egy lecsúszott grófnőbe talált belehabarodni...!

— Éljen a béke, a nemzetek álma! Hölgyeim, ássuk el a csatabárdot! —

emeli újratöltött konyakos poharát Würtz Benedek, mert érzi a feszült dühöt a két nő berzenkedésében, s tudja, hogy az ilyesmi csak rosszra vezethet, ha idejében el nem oltják. S isznak.

Ám látnivaló, hogy az összekoccanástól kezdve az egész társaság szeme mindinkább és folyamatosan az eddig figyelemre sem méltatott énekesnőre irányul. A nő ugyanis láthatólag valóban ennek az asztalnak kezd egyre inkább udvarolni.

Azt viszont nem tudja az asztaltársaság, hogy a néhány perccel előbb véget ért zeneszünetben, odaát a presszóban egy kopottas eleganciájú, de feltűnően finom mozgású, sovány, idősebb férfi sietett oda a szalmaszálon limonádét szűrő csőű énekesnőhöz:

— Adikám, drágaságom, örömdetes hír! Különös szerencse folytán alig egy órája jutottam nyomra... jaj, szinte még most sem akarom hinni...

— Akkor majd elmondod holnap, apuska...!

— Áh! Az úgy esetleg azonnal értékesítendő! Fogózz meg: az a bizonyos Jeromos nevű proli-előkelőség — le ne ess a székről! — neked vérszerinti és közeli rokonod!! Már izé... szóval a régi családod révén, de hogy úgy mondjam, éppen ez a főnyeremény, és talán itt most az egyszer elérhetem a főpincérséget, ha már semmi egyéb kenyérkeresethez nem értek! Elég joviális egyénnek nézem a tisztelt rokonodat, nem hiszem, hogy elutasíthatna, ha ügyesen közelíted meg, babuskám...!

— Ó... kezdettől fogva felfuvalkodott pöffencsnek néztem, és nem nagyon tetszik, hogy szinte minden éjjel itt virrad meg a bandájával, és majdnem úgy szórja a pénzt, mint te gróf korodban. És honnan rokon...?

— Egészen közelről, szívecském. Hogy is mondjam csak: a te nagymamád és ő első unokatestvérek. Valahogy így. Az ő papája akkor volt uradalmi kovácsmester a kálmándi majorban, mikor a te kedves nagyapád uradalmi bognár volt ugyanott. Valahogy így. Aztán persze, az olyan uradalmi aljanépek... bocsanat, szóval az olyan izék sűrűn csereberélődtek a majorokban, olyan wander-vogel népség volt, hogy úgy mondjam, azok mindig elköltöztek valahová, én inkább csak a kedves mamádra emlékeztem némileg, egyébként az ilyen ügyeket a gazdatisztjeim intézték... abban az időben...

— Elég disznó voltál, apuska, mondhatom... Felszereltem velem a mamát, s még szép, hogy némileg emlékeztél rá...!

— Engedelmesen vezeklek érte, szívecském, de abban az időben, az ilyesmi, a mi köreinkben, szóval... Egyébként a kedves rokonod is nagy csődör hírében áll, ha szabad így mondanom, mind a vállalatnál, mind azon kívül. Aki csinosabb hölgy lefekszik neki, azt nyomban alkalmazza a vállalatnál. Valahogy így. Sajnos, én sem csinosabb, sem hölgy nem vagyok...

— Ennek ellenére, ha a híred igaz, most az egyszer talán mégis fizetőpincér lesz belőled ennél a vállalatnál...! Így valahogy...?

Mindezek megértéséhez tudni kell, hogy a jelen énekesnő nem született sem Kálmándynak, sem grófnőnek, hanem a kálmándi uradalom hajdani kerékgyártója hajadon leányának zabigyerekeként látta meg a napvilágot. A természetes papája ugyan a jelenleg főpincérségre pályázó Kálmándy Rajmund gróf volt, de ez kezdetben csak abban nyilatkozott meg, hogy a szülés után a leányanyának nyújtott ötszáz pengőnyi diszkrét végkielégítés mellett az illetékes gazdatiszt azonnali hatállyal felmondott a kerékgyártónak, és uradalmi fogatokkal el is költöztette sürgősen három vármegyével odább, egy másik gróf másik majorjába, ahol éppen szükség volt egy ilyen uradalmi iparosra.

Nem csoda ezek után, ha Rajmund gróf éppen csak némileg emlékezett Berzik Irénre, a jelen énekesnő mamájára. Az öreg Berziknek aztán csak néhány év múltán, a felszabadulás után jutott eszébe, hogy az az ötszáz pengő nem is volt olyan sok a lánya lányságáért, valamint a kis kakukklány felneveléséért, s negyvenhatban visszamenő igényű gyermektartási pert indított a gróf ellen. Kálmándy ugyanis, különösképpen, de talán csak a háborús sebesülése folytán, nem követte Nyugatra vándorló egész családját, hanem itthon maradt. S mert egyébként személyileg a nép szemében nem volt ellenszenves, sőt női körökben némi titkos rajongás vette körül, a földosztó bizottság a kastély felével meghagyott neki száz hold szántót, élhessen meg emberséggel, ha már a grófságot letette, és a familiája is itthagytá árván. Az öreg Berzik ugyan az idő tájt állott elő a perével, s hogy a perrel kapcsolatban ellenséges hangulat ne kerekedjék netán a földosztó bizottság körében. Rajmund gróf ügyvédje tanácsára, családi nevére örökbefogadta a csinosan cseperedő, szép hangú kislányt. Magához is vette a félkastélyba, s még meg is szerette. A lány is őt. Ennek a jelen időig csak a volt gróf látta hasznát, mert amikor a további fejlemények a félkastélyt és a száz holdat is kihúzták a talpa alól: míg a család által itthonfelejtett kisebb ékszekerekből futotta, addig ő taníttatta éneklésre a nagylányt cseperedő Adát, azután viszont, bármennyire zokon esett is ez nagyúri természetének, kénytelen volt a lány keresetére támaszkodni, majd a lány férjéére is, a pesti kis tanáréra, ha nem akart éhkoppra, s a szemétre kerülni. Hiszen az égvilágon semmi kereső munkához nem értett. Sok szűkös esztendő kellett hozzá, míg a régi büszkeséget legyűrve odáig eljutott, hogy afféle reprezentatív főpincérséget be tudna tölteni, s ha már egyszer idegenforgalom is van, talán valamelyik reprezentatív vendégforgalmi helyen a proletár-urak méltányolni tudnak jó fellépését, fölényesen finom modorát, nyelvtudását és tisztakezűségét, s így végre egyszer a maga emberségéből meg tudná keresni a kenyerét. Sajnos, mind ez ideig minden ajánlkozásnál, az ország bármely táján, szinte rémülten hőköltek el tőle a vendéglátóipari vezérek, mihelyt a származását megtudták, sőt az érette közbenjáró Adát is rövidséggel kitették a szerződésből, mihelyt kiderült, hogy volt grófnak a lánya. Hát hogy is ne számítana főnyereménynek e nagy fölfedezés, hogy ebben a szép nagy vidéki városban éppen a vendéglátóipar legfőbb fejese vérrokona Adának... ?!

Olyan szerencse, hogy talán el sem lehet rontani. Magyarhonban a rokoni kapcsolat mindig döntő ágazata volt az isteni Gondviselésnek. Elég furcsa ugyan, hogy az egyik oldalon Rákóczi fejedelemmel van rokonságban az ember, másfelől pedig sógorságfélébe keveredik egészen nemtelen proletárokkal, no... Ám, ha már így van, legalább harapjon rá hát az a Jeromos nevű izé... !

A Jeromos nevű izé különösképpen ugyanekkor szintén a kálmándi kastélyra emlékezik, noha semmi telepátikus képessége nincs, ha csak azt nem vesszük, hogy szeszés önbizalmában kissé elhitte, hogy a csigavonalas füstkigyó az ő szemeinek parancsára érte el az ezüstös oszlopfőt. Ettől eltekintve azonban az a kiirthatatlan jelenet pereg a belső szemei előtt, amikor tizenkilenc éves legény korában nem bírta megállani, hogy a kastély tövéen, a majorban éli életét, s még sem láthatja soha, egy pillantásra sem az irigyelt és titokzatos nagyurak életét. Ama nevezetes napon hírt kapott a belsőkertész fiától, hogy kerti ünnepélyt rendeznek a méltóságosék a belső parkban, a szabad ég alatt, s annyi nagyúri nép lesz együtt az ország minden részéből, hogy talán a magas ég is elsápad belé. Ő akkor még előző éjszakán, a kertészfiú segítségével fészket vert magának a Rákóczi-platán tetején a lombok között, s iszonyú makacssággal ki-

várta a másnap délutánt, étlen-szomjan, gémberedve, míg csak az urak parádéja el nem kezdődött, közvetlenül alatta, a történelmi platán alatt is.

Bizonyos, hogy szédítő, csodálatos látvány és élmény volt, még a lakájok és belső inasok is pompásabb öltözetűek és méltóságosabb mozgásúak voltak, mint hétköznapon látható valakik közül akár a szolgabíró, a nő-félék burkolatából ki sem lehetett nézni, milyen törvény vagy szabás szerint vannak szerkesztve, a színekben és fényekben ragyogó asztalokról gyalogember meg nem mondhatta, melyik rajtuk a virág, dísz és az edény, és melyik az ehető vagy iható portéka. Még aránylag leginkább a cilinderes férfiember volt leginkább felismerhető, s olyan felsőbb otthonossággal mozogtak abban a mesekörnyezetben, hogy Jeromos Miklós tizenkilenc esztendő nyugtalan lelkű legénynek, apja keze alatt kitanult szurtos kovács-segédnek mélységesen megfájdult a szíve, ítéletszerű parancsot érzett magában, hogy addig meg nem halhat, míg az ilyen életbe bele nem kóstol, ha esetleg a világot kell is érte felfordítani. Közben a tüdőrándító vágyakozástól és elszánástól olyan nagyot, görcsöset talált sóhajtani, hogy gémberedett tagjai elvesztették a fatetőn az egyensúlyt, s hasztalan kapkodott közbenvaló ágak után, csak a zuhanás sebességét tudta csökkenteni, de lezuhani mégis lezuhant, kevés híján egy hófehér kerti székben üldögélő cilinderes félsten vállára. A továbbiakból is kitűnt, hogy nem közönséges népekről, hanem feljebbvaló csodálatos lényekről van szó, semmi visítás, hörgés, vagy futkosás nem követte a teljesen váratlan puffanást, mindössze bosszúsan értetlen szemöldökráncolások, s három lakáj futott oda, felrántották a maszatos legényt a földről.

— Ki maga? Mit akar...? — nézett rá fakeppel a cilinderes.

— Én... én, kezitsókolom, csak nézni szerettem volna... — hebegett félholt szégyennel és ijedelemmel a legény.

— Tarkarítsák el, kérem! — mondta unottan a lakájoknak a cilinderes, majd a vendégeihez fordult élénkebben: — Bocsánat, hölgyeim s uraim, kis kellemetlen intermezzo, ígérem, többé nem fog előfordulni!

Aztán csak az a kimondhatatlan nevű nagy cseh lakáj ragadta karon a kovácslegényt, nesztelen, gyors járással vitte kifelé a belső parkból, aztán a külsőből, s csak annak a major felé néző élsővénykerítésénél fordult neki, különösebb harag nélkül, fehérkesztyűs kezével kétszer arculcsapta, aztán kilódította:

— Nicht wiederkommen, du Schwein, török össze csontodat!

Az a régesrégi sóvárgás és szégyen tépte ki Jeromos Miklóst a puszták világából, hentergette át az ország több vasgyárüzemén, kapcsolta be a titkos forradalmárok közé, buktatta le börtönbe, halálbányába, partizánságba, míg végül is a csillagfordulás után az élet felszínére került. S bár közben rengeteget tanult ésszel is, tapasztalással is a világról, társadalomról, gazdaságról, az új világ szervezésének törvényeiről, mind ezek alján makacs kelevényként megmaradt a régi szomj és szégyen, a mélyből minden célnak és gondolatnak ez parancsolt. Ezért nem kívánt Jeromos sem politikai vonalon érvényesülni, sem a szakmája táján magas polcra kerülni, hanem csakis a vendéglátóiparba törekedett, erőnek erejével. Ez volt a rögeszméje, hogy itt érheti el leghamarabb, legbiztosabban a régi kínzó szomjúságának eloltását, s talán-tán a régi szégyen valaminő letörlését, elaltatását. Ezért lett gavallér, „nagyvonalú” a lehetőség határain messze túl, bizonygatta folyton belső-önmagának, hogy lám, lám már éppoly otthonos fölénnyel, biztonsággal mozog a vendégséges, gavalléros felső fényben, mint amazok ott hajdan a kálmándi nagy platánok alatt, noha egyébként a való-

ságos személyi igényeit húszforintos kocsisbor, és két-három korsó sör is ki-elégíthette volna akármilyen egyszerű csapszékben. De még mindig nem volt elég, az a kétpofonos régi megvetés, legőgölés még mindig parázslott, még mindig hiányzott valami a beteljesedéshez, valami olyasmi, hogy személy szerint olyanfélék előtt mutathassa meg a győzelmét, akik vér szerint onnan, a platánok árnyékából, a nagy szomj és szégyen fészkeiből származtak, s most talán éppoly égető szomjjal és szégyennel pislognak fel az új emberiség talpa alól...

S ezért olyan szívdobogtató most számára itt az ezüstfejú márványoszlopok tövében, hogy a grófnőnek, sőt csodaképpen éppen Kálmándy grófnőnek született énekesnő végre észrevette az ő előkelő nagyvonalúságát, nyilvánvalóan imponál is neki, hiszen mióta a könnyedén-előkelő Napóleon-konyak megjelent az asztalon, azóta egyre feltűnőbben ideénekel, ideudvarol. Ez igen, hát ez kell végre a régen parázsló és szomjazó férfiszívnek! S ha már így, hát miért ne legyen hibátlan a beteljesedés?! Hogy ezek a koszból kivakarózott, előléptetésért lefekvő prolimacskák megbószulnek, és megpukkadnak a féltékenységtől?! Legföljebb, ha nagyon orcátlankodnak, visszadobálja őket a régi kis beosztásukba, vagy egyszerűen kirakja őket a vállalatától. Szemében elégtelenség, boldogság, gőg fénylik, s császári biztossággal, köznapi hangszúllyal veti oda Würtz Benedeknek:

— Bence kérlek, a zenének rögtön vége, légy szíves odamenni a művésznőhöz, s mondd neki, nagyon boldogok leszünk, ha látogatásával az asztalunkat megtiszteli...!

Bittner Lenke s a szépszájú Csernáthné majd a nyelvét nyeli le meghökkenésében, s egyelőre nem tudják, milyen érzelem ábrázolására rendezzék át arcvonásaikat, hiszen elvégre az ő női önérzetük sem sáros futball-labda, hogy ilyen kurta szeszélyekkel lehessen felrúgdosni. Sajnos, az egész világ tudja, hogyan vannak ők Jeromossal, de már ilyen kapcarongyként bánni velük, hát azt mégsem...! A férfiarcon is zűrös bizonytalanságok rándulnak át, s rendeződnek sebesen a megértés és lelkes helyeslés kinyomatává, s a fakó Würtz Benedek szolgálatkészzen biccentve főnöke felé, már megyen is könnyed gavalérjárással a zenekar emelvénye felé, amint az egy ilyen lovagias nagykövethoz illik. A járásán még alig-alig látszanak meg az elfogyasztott szeszek, talán csak a feje felvágásán és negédes hordozásán látszik, hogy kissé fennebb van a köznapi légnyomásnál.

Kálmándy Ada is kezd az életében már többször megtagadott isteni gondviselésben ismét hinni, hogy ő milyen keservesen törte a fejét az utóbbi percekben, hogyan is közelítse meg az igazgatóság asztalát, hogy ízetlenül tala-kodó se legyen, és gyámoltalan se, és... és tálcán jó eléje az isteni kegyelem!

Tartott előkelőséggel, mégis pillangós könnyedséggel megyen az asztalhoz, s közelsége fényét még csak fényesítik a terem más asztalaitól utánaröppenő finoman vagy rejtetten irigy pillantások. Jeromos sürgölődése most kissé bumfordinak tűnik mellette, amint tekintélyére vigyázva igyekszik mégis a nő iránt a legtöbb lovagiasságot mutatni, s ülőhelyet szervezni neki maga mellett. A maga részéről meghajolva kezét fog a nővel, de a társaság többi tagját csak tenyerének jelző mozdulatával, messziről és alig érthetően mutogatja be, s ezt a mellőzést alig teszi jóvá a művésznő őszintén kedves, lekötelező, bocsánatkérő mosolya.

— Hát nem közönséges?! Mintha csak az utcasarokról szaladt volna be! — sziszegi szomszédja fülébe Lenke, Csernáthné pedig vérig sértetten tesz úgy, mintha az asztalfő a világon sem volna, feltűnően kacérkodni kezd Würtz Be-

nedekkel. Bár közben, természetesen, szeme sarkából mind fagyosabbá dermedő reménytelenséggel figyeli, hogy Jeromos, bizonyos nagyképűsködő, sőt töprengő ámuldozások után kevés híján összecsókolózik a nagy nyilvánosság előtt az alig néhány perce felcsipett nőszeméllyel. S ha össze nem is csókolózik éppen, de olyan hülye boldogsággal fogdossa a kezét, ölelgeti a vállát, ámuldozik, suttog, kacarászik, hogy az már egy ilyen, szemétből felkapaszkodott kiskirálytól, egy ilyen beképzelt nő-döntögetőtől is sok, és undorító.

S alig negyedórai változatos, suttogó édelgés után öntelt, felsőbbbségesen boldog hangon odaveti Jeromos a társaságnak:

— Szívecskéim, átmegyünk a presszó egy diszkrét páholyába... majd bemutatok nektek egy nagyon érdekes egyént, egy kis hivatalos megbeszélésünk lesz vele, s aztán remélem, a megbeszélés után belső munkatársunk lesz az illető... biztosítlak, hogy számotokra is örömdetes szenzáció lesz...! — és kicsi híján gyermekesen felkacag a nagycsontú, parancsolgatáshoz szokott férfi. Hát hogy is ne csiklandozná a boldog kacagás ingere, mikor ilyen csodálatosan összefutott minden a beteljesedés percébe?! Alig tekeredett fel a füstkígyó az ezüstös oszlopfőre, mintha csak az ő szemének parancsára történnék, percek alatt kiderül, hogy tudtán kívül bár, Jeromos Miklós, a hajdani szomjas, szurtos, megszégyenített melóslegény nemcsak vérszerinti, hanem jogi rokonságban van a hajdani platánfák félisteni gazdáival, s még ezen túl a régi cilinderes kevélyek egyike őhozá, a sövényen átpofozott szurtos senkihez folyamodik mindennapi kenyérért, tisztességes megélhetésért! S ő megmutathatja, hogy igazabb, fölényesebb, emberesebb úr, mint a régi kevélyek voltak!? Hát nem ér meg a beteljesülés perce mindent, mindent, ami a bori halálbányától a Napoleon-konyakig történt...?! Szelid, boldog, családias eréllyel szól a pincér után:

— Halló, Ignác! Menjen csak fiam, küldje ide gyorsan a góré!

A pincér talányos ridegséggel elmegy, s hamarosan jön az üzletvezető, vékony, magas ember, fekete szalonruhában, de arcán és mozgásában a pincérhez hasonló talányos ridegséggel. Jeromos boldog önteltségében mit sem vesz észre ebből, a biztos hatalom fölényével teríti tenyerét az asztal felé:

— Légy szíves összeszámolni ezeket az apróságokat!

Az üzletvezető, pillanatnyi tévovázás után, egyet nyel, majd kurtán szótlanul meghajlik, számolóblokkot vesz elő, ceruzát. Gondosan áttekinti az asztalt, de látszik rajta, könyv nélkül is pontosan tudja, mit fogyasztottak itt az est folyamán. Ír. Halkan morogva összead, alulról fölfelé, felülről lefelé. Aztán megjátszott könnyedséggel nyújtja a számlát:

— Parancsoljon! Kettőezerháromszáznolc forint hetven...!

Néhány halk szisszenés lebben az asztaltársaság felől, Kálmándy Ada részéről tiszteletteljes fejrándulás, s ugyanezért Jeromos saját orrcimpájának némi megrebbenését is elnyomja, s úgy nyújtja vissza a cédulát, mint hetvenhét cézárok szuverén unokája nyújthatja valamely derék alattvalónak a nemesi oklevelet:

— A többihez, Sanyikám, egyelőre...!

— Hogy méltóztatik...? — hajlik közelebb a sovány és rideg arcú Sanyi, megjátszva, mintha nem értené a tiszta szót. Jeromos is egy kis kellemetlen csodálkozással rebben rá:

— Mi van veled? Mondom, hogy majd a szokott módon...

— Vagyis nem méltóztatik rendezni a számlát?! — néz rá mérhetetlen idegenséggel Sanyi, amilyennek Jeromos még ezt a beosztottját sohasem látta. Hűvösödő gyanakvással néz rá:

— Sokat ittál?! Vagy elfelejtet, hogy a főnököddel beszélsz?

— A számla rendezését kérem! — mondja visszafojtott, rideg hangon az üzletvezető. Jeromos értetlenül nyeltes, de mintha kezdené elveszteni fölényes biztonságát, s némi kérő árnyalat van a hangjában:

— Sanyikám, mire jó ez...? Kéz kezét mos, tudod, hogy majd rendezzük valamiképpen. Légy szíves tedd az előbbiekhöz!

— Nem lehet, kérem! — kezd ellenségesre magasodni az üzletvezető hangja. Jeromos már tisztára szemtelennek érzik. És éppen most, a frissen felfedezett nagyszerű rokon, a gróflány előtt!

— Mi az, hogy nem lehet?! Kinek van itt rendelkezési joga rajtam kívül...?! — s Jeromos keményre visszafordult hangjában már benne van a fenyegetés is, hogy Sanyinak a napjai, sőt órái is meg vannak számlálva a vállalatnál, ha azonnal nem visszakozik a részeg orcátlanságból. A fenyegetést Sanyi is nyíltan érzi és értékeli, s ez veszi le végképp a féket az eddigi fojtott hangjáról. Mert hiába, annyi parancsoló erő, annyi hatalmi öntudat sugárzik ebből a Jeromosból, hogy nem merne vele az alárendeltje nyíltan ujjat húzni, még a szeme közé nézni sem, ha százszor igaza van is. Ajjé, de hányan elköszöntek már inkább szótlanul a vállalatától, mintsem hogy Jeromossal tengelyt mertek volna akasztani csak a legkisebb dologban is! Most azonban mind ez lehámlik, nyílt bosszúvágy, az elnyomott, megnémított, megtaposott alattvaló nyílt lázadása remeg a szavában, s itteni pályafutása során először a szemét is bele meri vágni a másikéba:

— Nem lehet, mert... — de megint elakad, mert Jeromos határtalan, pocsek, megvető gúnnyal közbevág:

— No miért, te tökrészeg hólyag?!

— Tökrészeg hólyag a jó édesapja magának!... Mert sem én, sem a többiek nem hajlandók tovább fedezni az ön dáridóit, hogy örökké reszkessünk a népi ellenőrzéstől, a központi revizoroktól, az újságíróktól... hogy mi hozzuk be a közönség megrövidítésével a maga számláit, hogy tisztán érte: lopjunk magának, és mi táncoljunk örökké a letartóztatás szélén!!! Hát ezért! És különben is a maga előző számláit bűnjelként már ma délután lefoglalta a rendőrség, nemcsak itt, hanem az összes többi üzemegységekben is! Érti, kiskirály úr?!

Jeromos kemény kiáltozásra kinyíltott alsó állkapcsa kinyílván, de némán marad, úgy emelkedik fel a székről, mintha hirtelen szennyes vízáradatból akarná kiemelni a fejét, hogy bele ne fulladjon. Homályosan látja, hogy asztaltársaságának tagjai rémült, hányingeres arcokkal úgy húzódnak el az asztal közeléből, s tűnnek el a vörösbársony drapériák alatt a kijáratnál, mint a patkányok.

Szeretne valamiben, vagy valakiben megkapaszkodni, de csak az asztal pereme van, s már az üzletvezető sincs mellette.

Az ezüstfejű oszlopok viszont határozottan inognak, inog és hullámozó billenéssel mozog az egész nagyterem, sőt mintha valahol messze, ismeretlen tengerparton örökbiztonságú sziklatömbök dőlnének bele szörnyű omlással a megháborodott habokba, s az omlás mögül felködlik Simár Laci megdőbbenten sápadozó arca, és utána másoké, sokaké, kerges tenyerű, szénpormarta arcú embereké, akik meghaltak a gyötrésekben, elestek a harcokban, és megint sokak, akik szürkén verítékeznek ma is az üzemekben, és akik mindig hittek és bíztak Jeromosokban, de valahol az értelem legmélyén most mindnek az arcára fonódik a füstgígyó, föl, föl, egyre följebb, míg a beteljesedés percében minden megfeketedik...

Esti levél

Arcomat soha nem látta,
pedig este van, de én szeretem Őt,
s Ő tudja ki vagyok én.

Ó, furcsa betűk: Ő lámpa előtt ült
és maga elé beszélt akkor,
míg kisírt és derült érzéssé
szaladtak a szavak, s most itt van,
lila bogarak futnak a szemem elé, —
mily zsibbasztó áldás!
futnak, majd megállnak, sok apró állatocskák
s te árva férfi, szóbaállsz velük,
a lelkükkel beszélsz; mit akarnak tőled
e kicsiny világban?

De egyszerre csak eloltod a lámpát,
mint szomorú kamaszok szokták
s a tűzbe dobsz valami ártatlan
papirost, — ó, hiába szeretnéd lehűnyni most
szemérmes szempilládat:
a késő őszi éjben két elfáradt lélek
hangosan lobogni kezd.

Meditáció

Mintha itt állnék magam előtt
s nem tudom miért? mégis
magam elé állok: nézd, itt
senki sem tudja, ki vagyok én. — —
Ó, elsiketítő egyedülség!
jó volna tán megöregedni már...

Enni, inni s aludni; furcsa, hogy
e csúnya játékot mindennap
előlről kezdjed s beleöregedj végül. —
Mit várod, ki segít rajtad?
Úgy van jól, ne szeressen senki...
Csak emberek mellett rohansz, lélek
a lelkek között és senki sem
veszi észre, — elromlott jószág! —
hogy te is élsz, sírsz, nevensz és
meghalsz, oly egyszerűen, mint sok
egyszerű állat, kit Isten veled együtt
visszaszólít magához az égi mezőkre...

Nővérem

Szeretlek, testvérem,
mint magamhoz önző szándékaimat, —
ha meg foasz valaha tagadni,
annál szomorúbban
enyém leszel.

Ó, csak szidjál,
meg is üssél, ha kell, —
én szívembe-égetem nevednek,
csupa-jóság anyáknak
virágos nevét: Teréz!

Óh, testvér!
én Márialelkű nővérem!
köszönöm, hogy sorsomba nőttél:
melegítő hajlékomnak... —

Tegnap még ostoba szeszélyek
kivert bitangja voltam,
de te megcsókoltad szegénységemet —
és én erős maradok néked
a gazdag halálig...

Doby János

Tövis utca

(Részletek egy verses utinaplóból)

Szülőfalumból szökve jöttem el,
jobbsorsra vágytam s várt a háború,
de elmúlt, vége. Mért sorolnám fel
kálváriám kis állomásait...?
Elég, hogy nékem még eszembe jut.

Halottnak hittek, letakart a vászon,
fejfám elkészült, ásták siromat
s itt vagyok: élek?

Hordom a halálom;
belémbújt mikor flektifuszon, lázon
kifogtam, mint a kaszán a tarack.

Jobb lett volna tán végleg megpihenni
Muhi, Mezőcsát, Ároktő alatt?
Még a veszendő is több mint a semmi!
Hagyd a halált, az örök orvvadászt
s ne háborgassuk a halottakat,
— kik élhetnének! Balga ötödik
miért pusztultál; tudta-e a célt
s visszatalálsz-e sírtól köldökig;
anyád, apád vagy ki a felelős
a taszigáló véletlenekért

s im, hősnek nevez? — Az emlékezés
fedezéket ás, onnét bujtoogat
bennünk, ha olykor-olykor hátranéz.
— Ady, Attila, Arany és Solohov
ti tanácsatok mit kell, mit szabad

annak aki ma költő és magyar,
célját tudja és látja a világ
üstjén fortyogó kénes zűrzavart,
mely ellen tenni, tenni kell; csodát
akarni, szülni a feloldozást.

*

Hogy van: a költő az adott világ
varázsainak mérnöke...?
— Mondd, te ilyennek álmodtad a mát;
jófelé megyünk...? Járatlan az út
s most hordjuk csak a mérőldköveket.

Jó-jó, még mindent nem csinál a gép,
habár mellénk állt s helyettünk is lát,
akár egy isten: a Hold túlfelét;
de a Jövőt — a TV-énk látja e...?
Fordítsuk affelé az antennát!

Vagyhát a sok-sok új Eiffel torony
radar s lokvátor csápja mit keres
s a különféle hullámhosszakon
sosem kapunk hát szózatlátomást,
új Konstantinként új keresztjelet?

Roszkedvel jártam Kazincbarcikát,
mégis egyszercsak megnyílt az ég
s hallani véltem a jövő szavát
— úgy a fogak közt mormolt biztatást,
mert nem volt még ez érthető beszéd,

inkább csak sejtés, mit csak vájtfülű
hall ki a zajból, de menten jegyez...
Ime a jegyzet: egy nagy F-betű-
forma gép téglát s habarcsot cipelt
s nyomában nőttek az épületek.

Téglarakások, féligkész falak...
mit is soroljam? Ismerős jelek;
összeolvasva lesznek csak szavak...
Ezen fáradok — s tudom: érdemes! —
hogy megértsem a jelentésüket.

Modern képtár

Azért se: gömbök, négyszögek, körök
(szemem lobogni vágy!), kék börtönök,
se planéták, fanyar alakzatok
nem kötik már e lázadozó rabot!
E tetőkön, parkokon át s tovább
ott a pontosan szerkesztett világ,
melynek mértana önkívületem
zöldjét szaggatva gyűjtja szememen.
E síkok, sugarak, egyenesek
bűvöltje vagyok s konokul leszek,
mert hengerekre szét nem hullhatok
s nem példázhatnak kockák, dobozok.
Azért se: nem hajlongok ostobán!
A menny s a föld a geometriám,
mint a pók, szögszáron égig futok
s a csillagok közt hálókat huzok.

Ébredés után

Még álmos vagyok s szemembe a világ
tejjefhér ködön át dereng;
puha, lágy hullámok söpriek el
a távolokat s felisszák magukba.

De mindössze pár percig tart e vakság!
Mert fellángol a kert, megindul s mint égő bárka,
úszik el előttem. Megkezdí táncát az almafa,
kerek gyümölcssei,
mint festet üveggömbök,
megcsendülnek a fészket adó, meleg
lombok között. S aztán a szemétdomb ura:
a kakas göggel előre lép
s harsány, piros hangon, hátravetett
fejfel felrikolt. És ekkor rosszkedvem
végső maradékaival szertegurulnak az udvaron
arany kiscsibe-rajok.

Nézem e reggeli nyüzsgést,
hallgatom e százféle zajt és hangot
és mintha állna mögöttem valaki,
s kezével arra mutatna,
amerre végtelen völgyek nyílnak
s ahonnan hallani lehet sötét erdők
időtlen énekét.

Bűnbánat

— Bocsáss meg, hogy felébredtem.

(Azt vallottad egyszer egy barátodnak, s az most visszamondta nekem, hogy ha meghalnék, te azonnal utánamhálnál.)

— Bocsáss meg, hogy felnyitottam a szemem, és megláttam a világosságot. (Te örök sötétségben, húnyt szemmel fekszel, ismeretlen helyen.)

— És bocsáss meg, hogy fölkeltem, jó illatú szappannal, meleg vízben megmosdottam.

— Hogy megmosdottam, felöltözködtem.

(Teneked még az sem jutott, hogy utolsó utadra megmosdattak és felöltöztettek volna.)

— És bocsáss meg, hogy forró teát ittam és vajaskenyeret ettem hozzá. —

(Téged hónapokig hideg répával etettek, hogy ne legyen könnyű, de nehéz és hosszadalmas a halódásod.)

— Bocsáss meg, hogy el kellett hagynom a szobát, ahol ketten laktunk; fényképedet, amely rámsugárzik, hol komolyan, hol mosolyogva, hol téged sejtetve, hol üres, értelem nélküli papírrongyként; hogy el kell válnom hosszú órákra a hat könyvtől, ami te írtál, s amelyek bennem azt a szörnyű, meghasonlott érzést keltik, mintha a januári levegőbe belefagyott szárnyú hat sasmadarat látnék...

— És bocsáss meg, hogy lesietek a lépcsőn, hogy föllépek a villamosra, és kiszállok a munkahelyemen.

(Téged országról országra üztek a hazugok, hogy a munka szent szavának megbecstelenítésével a gyilkosság szolgálatára hajtsanak.)

— Bocsáss meg, hogy ízlik a munka. Homályos szemem megszínesedik, tolam fog, arcom kisimul: felejték.

— És bocsáss meg, hogy hosszú órákra tudok felejtetni, dolgozni, úgy tenni, mintha volnának még vágyaim, képzeitem, mintha várna rám éhes száj, kérő tekintet, vagy mintha te várnál rám, mint egykor, napról napra öt oldalnyi gyöngy írásoddal aktatáskádban. Mintha még megvolna az az aktatáska, úgy tudok dolgozni.

— Bocsáss meg.

— És bocsáss meg, hogy elfáradok. Hogy hazasietek a mostoha, üres utcákon által.

— Bocsáss meg, hogy hazatalálok. Hazaérek, s válogatva ételek között, végül is megeszem könnyes kenyerem, megiszom a forró teát, holott...

(Holott te egy korty meleg teáért bizonyára... jaj, mi is lett volna, ha abban a Haláltáborban, amelyről azt sem tudom, erőd-e, város-e, falu-e, pokol-e, emberek lakták-e, vagy véres farkasok,... hogy abban a Haláltáborban ha akadt volna egy ember... jaj, nevetnem kell erre a gondolatra! ha társaid közül akadt volna egy, aki neked egyetlenegyszer, halálod előtt, odanyújtott volna egy korty meleg teát!)

— És bocsáss meg, hogy megiszom a forró teát. Bár nem egészen, mert... tudod... furcsa tébolyom van, mióta nem jöttél haza... nem tudok végigenni, végiginni ételt, italt.

— És bocsáss meg, hogy nyomban lefekszem. És elalszom. És négy teljes órán keresztül alszom. S csak azután ébredek fel, hogy kipihenten veled tölthessem a többi időt.

— Bocsáss meg, hogy fáradt és öreg szívem tehetetlenségében újra el-elalszom.

— És bocsáss meg, hogy veled merek álmodni.

— Bocsáss meg, hogy nyomorult életemből száműzöm a halált, és odahív-lak magamhoz ezekben a kusza, megszakított álmaimban, és úgy teszek gonosz és önző szívemben, mintha nem tudnék semmit lassú meggyilkoltatásod hat hó-napjáról, és életrekeltelek! És te élsz, odahajolsz arcom fölé, és megsímogatsz! Vagy mint gyermek (amit oly sokszor játszottunk el a múltban) odakuporodsz mellém, s én melegítlek, mint anyád! Vagy nevetve mutatok hófehér hajamra, mintha nem volna igazi, s ha majd felébredünk, együtt, meglátod, milyen szép gesztenyeszínbarna! Akárcsak a te sötétszöke hajad, oly fényes lesz!

— És bocsáss meg nekem, amiért nem tud belehatolni lelkem legbensejébe, ahol az élet és halál titkát őrizzuk: hogy te halott vagy. Amiért képtelen vagyok hinni ebben. Mert ahogy önmagamról nem hiszem el, hogy élek, éppen úgy nem tudom halálnak nevezni azt, ahogy te vagy. Benne élsz te az én szívemben, benne minden gondolatomban, lehelletemben, akaratlanságomban.

(Vigaszom, hogy az én árvaságomnak nincs folytatása, az én gondomat, gondolatomat nem jegyzi fel többé soha senki, mert én nemcsak önmagamban, de önmagammal is teljesen kipusztulok egykoron.)

Takáts Gyula

Verses-füzetemből

Édes, kék levegő-óceán és sós fekete víz-óceán... Fénylő és sötét, fal-nélküli lombikok... A kék egyvégtében csak önti az ismeretlen világok sugarait, a fekete pedig egyre csak gyűjti az összetört végtelen energiát... Egy fénylő, meg egy sötét, fal nélküli lombik! Csak ennyi lenne a világmindenség leegyszerűsített képének lényege?...

*

Közöttünk akkora terek vonzása feszül, — amely oly messzire utal a fények visszatérő, de soha ki nem kötő sugaraival, — hogy bár a végtelenbe emel, de súlya hozzád visz egyre közelebb testvéri társam, ki egyre kutatva égsz e Kis Világban, sejtve, hogy rajtad kívül nem egy, de tán milliányi világban élnek náladnál érdekesebb lények, akiknek gondolatát egyre csak hozza, hozza feléd a sugár, mely ki tudja, hány milliányi éve indult el a kitalált időben, s hozza tán oly kontinensről is, mely azóta már rég megsemmisült... E sejtések szép virágai lobognak esteli asztalod körül, amíg te magadban szép reménnyel és késsel rendezed földi dolgaiddat és távcsöveddel lesed és eszed gépeivel ostromlod az eget...

*

A legpontosabban és legfolyamatosabban nem az órák, de a folyók és a felhők futása méri az időt.

*

A sietőt megállítani, az elmúltót beleépíteni az álló örökkévalóságba, ez a művészet lényege.

*

A természet s pár törvénye uralkodik a mindenségben és bennünk... A végtelen távlatában igen, de véges életünkben kis lelki és fizikai komfortokkal igyekszünk csökkenteni e kegyetlen törvények szolgálati szabályzatát.

*

Elektromágneses és fizikai mezők „anyaga” tölti ki „a közönséges kémiai anyagok” közötti teret. Ezekben a világmezőkben a fényhullámok sárkányai és kígyói vonaglanak és villannak tova. Tömegek szirtjei és tömegek sivatagjai lapulnak. Bennük, fölöttük és alattuk a gravitáció „angyalai és ördögei”... Valami ilyesmi a fizikai világ, amelyben egy eszes kétlábú kémiai tömeg keréskedik a világmindenség titkai között és olykor, mint a pacsirta énekelget...

*

A műhelyudvaron egy óriás cseresznyefa fehér csokra alatt két asztalos dolgozik. Ragyog az asztal fatörzshöz támasztott csiszolt lapja és körülötte csupa előkészített arányos darab, megmunkált részek. Már csak össze kell ütni az asztalt. És kilép a műhelyből a mester. Sziromragyogás és méhzümmögés körülötte... Nézem és várom, hogy összeállítja, aztán az asztalhoz ül és egy levelet ír az alkotás mesterségéről a magyar költőknek...

*

Ibolyák csokrai és kökények felhői között az új pázsitban lövészgödrök és géppuskafészek vermei. A páncélos gyakorlatozó hadisten, mint fekete óriás vakond föltúrta a tavaszi erdőt. Egy virágzó vadkörtefa néz farkasszemet Mars-sal. Homlokán fehér koszorú, sarúján gólyahír és pipitér, kezében zsenge pálca és egyszerre dalolva megindul minden nem a halál, de az élet parancsszavára.

*

Dolgozz, írj, alkoss. Ez a te dolgod. Ne üssed tollad a kritika tintájába. A te tollad a madarak szárnyából való és tintád az élet. Teremts, hadd szülessen meg a kritika.

*

Ez a cifra kakas úgy áll itt a szemétdombon, akárcsak falusi Olymposan az a költő, ki imént dobta el kaptafáját. A különbség kettőjük között csak az, hogy ennek nem a farán, de az ujján billeg a toll.

*

Mint összetört hajók a fövényben, úgy pihennek a földben a koporsók. Fejfaik égbeszimatoló, korhadó árbocok. Nagynéha egy-egy pillangó pihen meg rajtuk s ritkábban egy-egy énekesmadár...

*

Tán hatvan méter átmérőjű ez a búzatábla smaragdjába süllyedt kerek völgykatlan. Olyan, mint egy élő borostyánnak bélelt kicsi görög színpad. Hőse pár vöröskérgű erdei fenyő. Mint szép sudár asszonyok állnak a galagonyák és bodzák illatában. Szerepük, hogy az önzés rajtuk örökzöld képében napra kúszszon. Társaik konok és sima gyertyánok. Szavuk sincs, csak nézik asszonyaikat és a borostyánt, a rókát, amely gyökerük közé ásta vermét és hallgatják a csalogányt. Nagy kegy tőlük, ha néha összemосolyognak örökzöldkoszorús asszonyaikkal... Kegyetlenül szép mezei színpad és benne kegyetlenül szép pontomim-játék.

*

Egész hegyeket mozdítanak el ezek az emberek, hogy szőlőt ültethessenek. Aztán a vágók végibe egy kriptányi hideg pincét raknak. Kinyitják ajtaját. Eléje ülnek. Bort töltenek s ez a ragyogó tűz kinyitja képzeletüket s ez a pár tiszta és fényes óra újra erőt ad nekik, hogy egész hegyeket mozdítsanak el a tájban és az életben.

András Endre

Ivelj föl szivárványhíd!

Lármás a világ, puffadt hang-folyam: tombol,
tajtékja korbács, részeket vág húsból,
mocsár böffent rám: el a gáttól!
Hínáros mélyén a halál szól.
Lármás a világ. Idebenn csönd csatázik,
hogy ne szóljak, ha szívem szólni vágyik,
idebenn csönd van, megkövült, konok,
zsákként hasít föl, ha csak moccanok.
Idebenn csönd van — lármás a világ,
sodrán verődik virág meg faág
(még lombtalan és máris az enyészet
sorsa övé), s verődik mind a fészek,
pihés, meleg. S mily parttalan e láрма,
ormokig ér s megtell vele a tárna
és szelvényben áztat fejját, lobogót
s eloltja, jaj, mi lobogott
e sugártalan, sebzett éjszakában.
Ó, tenni, tenni, tenni kéne hát,
túlbömbölni e kakofóniát,
s nem pusztát járva várni rá, amíg
az Ige fénylőn megnyilatkozik.
Hol vagy hitem, erős dajkám, varázsod
fölordja-e majd görcsbe meredt számat?
Ivelj föl szivárványhíd, biztató
fényvel fürösztő, hű, vigaszt hozó,
hogy jelére a boldog látomásnak
egestrázó erővel felkiáltsak!

Levél — palackposta helyett

*Te vagy a címzett, bármi a neved,
bárhol a hazád, bármikor is éltél:
csak téged illet ez az üzenet.*

*Voltál már Anna, Júlia és Flóra
és Lilla is. Most megint Anna vagy,
s hogy mi leszel, az ég megmondhatója.*

*Mégis hozzád írom e levelet,
mert benned egyesült a múlt s jövőndő,
te lángolod be fénnel az eget,*

*te vonsz redőt hódolód homlokára,
s ha vágya hajtja égbe szállani,
el sosem ér, nem bírja gyöngye szárnya.*

*Mint vezér, ki az ostromló sereg
élén áll s vakon hisz a győzelemben,
konok daccal szegem fel fejemet*

*és megfuvatom mind a harsonákat,
a csillagok kihúynak reszketeg...
Amor, segítsd a bátor katonákat!*

Rózsa András

Ének az akácról

*Észre sem vettem s lám a hamis, rügyeiből bó-zöld leveleket bontott,
még tegnap barnán ágalt a szélben és nyugtalanul sziszegett,
ha karját cibálta és bőre alá bebizsergett susogva, sejtengve
a májusi napfény — de ma már zöld virulással tüntet az utcán!*

Most kontya se rezdül és issza a hajnal karcos zsibolyát és látom,

*amint a hold csalja a tengert feszülő dagály idején —
úgy dagad, nő again a terhe: zöld levelek és fehér virágok:
ígéretük egy szép, dolgos tavaszra és egy gyümölcsdús, jószívű őszre.*

*Ó Tavasz! Nemcsak a csillagvilág időtlen ideje s a fénymegtiport terek
örzik az időtlen ifjúságot, arcodon friss rügök selymét, mosolyát,
de látod, itt ez a fa, szürke kötömeg dísz, sápadt madarak menedéke
is hirdeti, susorogja: puha ölelések ideje árad!*

*Nem öregbül az élet, tél-tavas-nyár-ősz váltakozása nem véníti
csak jelzi, hogy él, alakul, tágul a szárnyas idő együtt élvén
az önnemző anyaggal, készen mindig a forradalomra.
Új tüzek gyökere így vagy és így újulunk meg tüzedben égve.*

Igy értem én is a tegnapi magot, bölcs termését egy növényi létnek:
burokból a napra zöld lándzsácskát szegzett, páncélját szétfeszíti
és rögök közönye sem szegi a kedvét, céljától téríteni vakond-veszély
sem tudja, csak tör, tör egyre feljebb az acélos éig.

Akácok öntudata, baráti alázata a tarajos tavasznak, szigorral mérd ki
merre haladjak, ha kisértenek az önzés mérges bogyói és a torkom
szárad a szomjúság bíbor parazsától, hirdesd csak zöld lobogással:
örök tavasz vagy s őrzöd az évek ifjú lobogását és deresedni

engem sem engedsz. Tavaly is — tegnap — tekintgettem, néztem a mélybe!
Ablakomnál bokrosodott, kontyosodott a csöpp fa, szél ujjá babrált
lenge hajában és szüzek siettek zsenge szerelmet hordva szügyükben,
mint virgonc csikói a tajtékos tavasznak, szolgái a napnak.

Alltam a fényben és türtem, hogy rámperegjen a május,
földek tág lelke, szántások illata szállott, sudár kémények
intettek szótlán, mégis keményen: föld fia vagy és fölneveltek a gyarak,
üres szavakért a lelkiunket el ne cseréld!

Orbán Ottó

Temetés

A házban tűz van és halott van.

És gyász a hangtalan lépésekben, az udvaron felrúgott kövekben.
Oly iszonyú ragyogás úszott e délkörön,
hogy megteltek a maradék hegyek s a madaraktól sebhelyes mezők
egy parasztház torkot markoló bánatával.
E ragyogásban semmi nem vagyok, csak hogy fejem lehajtom,
csak hogy megyek minden tagomban némán mint a tűz.
S hallok az isten versét dübörögni a csendben:
ki meztelen voltál mint a villám, meztelen lettél mint a fű.
S könnytelen lépéssel elindul meghalni az erdő.

Kimondani ezt a száját, ezt a simogatást!
Kimondani ezt a tekintetet, mely megérinti puhán a táj szépségét,
ezt a sirást, mely arccal a homokra taszít s gyökeret ereszt a kövekben,
ezt a kezet, mely megadja magát egy almának, egy kalapács nyelének
s zajtalanul hervad el a termékeny réteken!

Nagy föld lehellete. Innen már szökni nem fogok!

Boldogan áll a halott akác a nap delén,
egy teljes évig áll egyetlen délelőtt fényözönében.

A haláláig élt

A Nemzetközi Vörös Ezred egy katonája megpróbált Budapesten peracet venni, de nem sikerült neki. Ez 1919 nyarán történt.

*

Sötét volt a város, rosszul világították. A háború előtt, talán tizenegyben, vagy tizenkettőben, Brünmben, a kabaréban, budapestiek is szerepeltek, németül. Az egyik kuplé arról szólt, hogy a budapesti szerelmesek panaszkodnak: az egész monarchiában náluk a legtöbb gázlámpa, nem lehet izélni. A szöveg le volt írva csehül a prospektusban.

Most a sarkokon sem mindenütt ég a lámpa, de, szerencsére, a hold, a felhők mögé bújva is, fehér tócsákat önt az égre.

A prospektusnak még a rajzaira is emlékezett. Tizenegyben volt az, vagy tizenkettőben.

Talán már több, mint két órája, hogy bandukol. Újból lágy port tapos, ez ismét külvárosias tájék. Innét indult el, de most nem találja a vasútállomást. Befelé menet, mintha rövidebb lett volna az út.

Vörösöröktől kérdezgette:

— Engelstation? ... Wo ist, Engelstation?

Németül, sajnos, jóformán csak a vezényszavakat ismeri. Csehül meg ők nem értenek. Eszébe jutott az állomás teljes neve, helyesbített:

— Oder, Engelfeldstation.

Mutogattak, beszéltek, de csak nem jutott vissza. Pedig talán még ma éjjel indulnak északra. Igaz: a frontra mennek, de északra mennek.

Már harmadik napja laktak a vagonban, még nem volt teljes a létszám. De jöttek-jöttek: tucatszi náció. Köztük német, aki tud csehül, meg tót, aki tud magyarul. Még humorúságot is lefordítottak a társaságnak.

Messzi, a távolban egy lámpa világos. Az utca kihalt, őráráttal már rég nem találkozott. Derék civilek ezek az örök, a nagy mordályt, az 1886-os mintájú Werndl puskát cipelik. Valamikor, a kiképzésnél, görnyedezett alatta ő is. Akkora golyó való bele, hogy elég lenne, ha csak hozzávágna az emberhez. Már ezekből a golyókból is kevés van, sokat eltemettek a katonákkal együtt. Bár a fém mindenütt fogytán, ilyen kis mennyiséget kioperálni azért nem érdemes.

Mintha ott távol állna valaki. Ő már készült, hogy két nyelven, vagy inkább másfél nyelven elmondja, hogy a nemzetközi ezredhez tartozik, barát. nem ellenség, akármilyen idegenes az egyenruhája. Boldogult eddig; ölelgették, szeretettel hátba verdesték, cigarettával kínálták és tüzet adtak.

Sokat beszéltek hozzá kérdő hangsúllyal, de hogy miket kérdeztek, nem tudta. Talán, hogy merrefelé sétált a városban és hogy tetszett? De még, ha ismerné a nyelvet, akkor is nehezen értenék meg, hogy ő bizony csak peracért járt.

Négy éve nem evett peracet, tizenötben evett utoljára. Tavaly aztán eszébe jutott, hogy jó lenne.

Azóta próbált venni Szmolenszkben, Krivoj-Rogon, Lembergben, Jassiban. De itt Budapesten sem kapott. A cégtáblákra még ki van festve; az üzletben nincs. Pedig azt hitte, ha vége a háborúnak, mindjárt lesz pereg.

Valaki csakugyan ácsorgott a sötétben, de közeledtére tovább ment, hallani lehetett csendesülő lépteit, viszont, lassan, felismerhetőre erősödött a mozdonyból kivágódó gőz csattanása.

Az állomás hosszú kőfalához ér. Ezen mászott át, amikor a városba indult. Ebben a hadseregben ugyan nem veszik komolyan a kisebb eltávozást, de azért, ahol a kapu mellett kerítés is van, ott az öreg katona arra jár.

Egy nyújtózkodás, kis kapaszkodás és lehuppan a másik oldalon. Elindul a sötétben. Csak az ég nem fekte. A fű alatt talpfákat érez; vagonok arnyékai azonban seholsem látszanak.

Egyszer megbotlik, le is tenyerel, éles kis szemcsék karcolják a tenyerét. Valamikor, alighanem, szénrakodó lehetett erre.

Úgy látszik, korán mászott át; tovább kellett volna mennie az úton. Ezért, amikor ismét eléri a falat, újból felkapaszkodik. Most azonban valahogy nagyobb mélység várható odaát. Mielőtt elengedné a fal peremét, egy kicsit lógaszkodik. Lecsúszáskor fémgombjai csikorognak.

Az esés után talpra áll. A fal mellett indul el és egy kiszögellés után látja, hogy valamilyen parkba került. A bokrok egy petróleumlámpa meg egy viharlámpa fénye előtt borzolódnak. Távolabb görnyedt árnyéku kis ház. A lámpák a szabadban állnak, asztalon, jókedvű, iddógáló társaságra világítanak.

Neki is jókedve lesz. Odamegy, kissé meghajtja magát, köszön:

— Jóés-tét.

Egy fiatalember hirtelen feláll és a széket maga elé penderíti. Valaki, ültőhelyében, revolvert vesz elő. Hozzá ketten lépnek, széttárt ujjakkal végigtapogatják, belekapdosnak a zsebeibe. Nehezen hiszik el, hogy nincs fegyvere. Gombában hátracsavarják a karját, és úgy feszítik, hogy egy fa felé kell fordulnia.

Látja, hogy ketten eltűnnek a sötétségben. Csend van mindaddig, amíg azok lármásan vissza nem térnek. Bizonyára azt jelentik, hogy ő egyedül van, társai nincsenek.

A karcosavarás abbamarad. Valamit kérdeznek. Amikor mondani akarja, hogy ő kicsoda és hová igyekszik, akkor egy fehértrikós férfi ököllel az arcába sújt, és alighanem azt kiabálja, hogy magyarul beszéljen!

A cseh után német szavakkal próbálja megértetni, hogy a vonatjához akar menni. De úgy térden rugják, hogy belegörnyed. Ekkor lekapják fejéről a tányérsapkát, valaki az ujja körül pörgeti, egy másik felpróbálja, és a nők, mindketten, tornyos hajukra csapják.

Amint a sapka után néz, jóformán csak akkor látja, hogy kik veszik körül. Öt apacs, tagbaszakadtak, erősek. Egy kisebbfajta öregember. Két, választékosan öltözött, ifjú hölgy.

Látta már, hogy a csillagra haragszanak valamennyien. Megkönnyebbült, hogy csak erről van szó. Örömet, gyorsan mondja:

— Nyet kommuniszt! — bal kezét bal mellére szorítja, mintha esküdne. — Nein kommuniszt... Non kommuniszt.

Az egyik legény gúnyosan felnyög, kihúzza a sapkából az ötágú csillagot. Felmutatja, hogy itt a bizonyíték. És beszél.

Nyilván azt mondja, hogy aki ezt viseli, az kommunista, hiába tagad. Aztán odalép és a vörös jelvényt a homloka bőrébe akarja tűzni.

Ő rémülten taszít egyet a támadón.

Nem ütik meg érte. Sőt: annak a kezére csapnak, kiverik kezéből a csillagot. Az fényt szikrázva pörög a levegőben, aztán belepi az árnyék.

De kik ezek?! A románok még messze lehetnek. Hogy merik ezek ezt csinálni?!

A sapkáját elégetik, a lángok megmarkolják. Serceg a bőrkarima zsírja. A kavicsos úton bogrács alatt ég a tűz.

Lenyomják, leültetik a földre. Az egyik alak kerti vasszéket húz oda, rátelepszik, őt őrzi.

Mindez idő nélkül történt, pillanatok alatt. Mégis milyen távoli az, amikor még felfelé kapaszkodott a kerítésen.

A sötétben, a bokrokon túlról, és valamilyen alaktalanul magasodó építmény tájkáról apró, torokhangú kiáltások hallatszanak, és szerszámcsettogás; mintha egy nagy madár csontos csőrét kattogtatná.

Érezte: a gyűlölet veszi körül. Nem farsangi komédia ez itt.

Ha megértethetné velük, hogy ő csak Adamovba szeretne hazajutni. Ezért jött nyugatra, aztán délre kellett fordulnia, majd megint jött nyugatra és most indulhatna észak felé. Közben szolgált az anarchistáknál, majd utána a fehéreknek, és az ukránoknak, akik magukat szeparatistáknak nevezték. Most meg itt beállt vöröskatonának. Haza akar jutni Adamovba. Ez minden. És már nincs is messze Adamov.

Világoskék tejeskannát tartanak elébe. Megcsapja a pálinkabűz. Iszik. Aztán már elfordítaná az ajkától, de valaki fenyegetőleg magasodik fölé, int, hogy: még. Beszélnek, és úgy érti, azt mondják, hogy az öreg az apjuk, a fiúknak ő az apja.

Az egyik hölgy a bográcshoz szökken és beleszór valamit. Alighanem lóhús föl. A kimagasodó bordáról ítélve.

Észreveszi, hogy nem messze, egy ponyván, ott fekszik a lótetem. Nem hisz a szemének: mintha csíkos lenne a bőre, mintha zebra lenne.

Tavalyelőtt még azt hitte, hogy a háború után vonatra ül és egyszer kiszáll Adamovban. Micsoda fű nő ott! Mindig esik a völgyekben. Az egyikből a másikba alagúton lehet átjutni, vagy a sodróvízú patakok medrében, ahol annyi pisztráng kapaszkodik felfelé.

Szeretné megértetni ezekkel itt, hogy elmegy a vonata. De a cseh szó dühíti őket, nem engedik beszélni.

Valaki az öreg hátára írja egy faldarabbal, hogy: 65.

— Godina — mondja más.

Ő már anélkül is értette, hogy a hatvanötödik születésnapot ünneplik. Hízogón felemeli a kannát, hogy egy korttyal köszöntse, de ekkor meg a fejére koppant az, aki a széken ül.

Az öreg vetközni kezd, nagy láрма és biztogatás közepette. Egész pucérra vetkőzik. Dupla hasa van. A vállát veregetik és az izmait markolásszák, hogy még milyen erős.

Az egyik lány, kuncogva, a vidámság könnyeit törölgetve, végigfekszik a padon, éppencsak a szoknyáját fordítja ki. Az öreg pedig, harsogó nevetés, buzdítás közben, alkalmasságát bizonyítja.

Vonat zakatol, éleset füttyent. Megy egy vonat, szikracsóva úszik utána.

Szünet. Ismeri már a frontról; nincs még vége semminek. A csendben is meg lehet halni, mert a hangok lassúbbak, mint a becsapódó fém.

A sötétből egy különös kecskét vezetnek elő. Nem is kecske, más a neve, de nem jut eszébe. Prágában már látott ilyet. Arra emlékszik, az volt kiírva, hogy Chiléből való.

Ez is itten, alighanem, állatkert.

Most felrántják őt a földről. Vigyorogva lökdösik, tuszkolják, hogy szeretkezzék ezzel a kecskével, ezzel a chilei állattal.

De ő még lépni sem hajlandó. Szabadulni próbál. Csakhogy hárman is belekapaszkodnak. A lihegésben szavak fúlnak el. Úgy húzzák-feszítik egymást, mint valami repedni készülő szoborcsoportozat.

Aztán egyszerre engedik el. Nagy a csend.

Sejti: most. Majd most fogják kimondani, hogy mi fog történni. És már mondják is. De ő csak azt tudja, hogy szép ez a nyelv.

Aztán már nógatják az öreget, minden ruhadarabját a kezéhez adják. Nagy a hangzavar. Szavak cikáznak ide-oda, mintha kavicsháború lenne.

Meglódul az egész társaság, őt magukkal ragadják, vonszolják.

Látja már, hogy, valóban, az állatkertbe mászott be. Mint a kálvária kőhulláma, magasodik egy teve, arrébb, a föld felett, két villódzó zöld szem.

Az ördögi legények, apjukkal, aki, bizonyára, őt itten, felébresztik a szabadban alvó oroszánt. Lámpát lóbáznak, ordítanak.

Órá markok tapadnak. Becipelik a házba, a füledt, bűzös ketrec elé. Az üres. Az oroszán odakint áll az árok előtt, a csillagos ég alatt.

Egy tepsiről döglött madarakat szednek fel, átdugdossák őket a rácson. Az oroszán becammog. Fájhat az egyik mellső lába, mert amint lép, megremeg. Felemeli, aztán visszarakja, de nem nehezedik rá. Lassan jön. A háta mögött csattanva bezárul a rács.

Ő ekkor hiszi el, hogy megteszik. És abból, hogy nem nevetnek

Némán és felhorkanva gyömöszölik ide-oda. Két-három lépcsőn fel, be egy ketrecbe. Abban szemét van, de üres ketrec.

Ordít, sir és könyörög. Azt kiáltozza, hogy ő nem akar semmit, senkit se bánt, velük érez.

Az utolsó métereken két vasrúddal döfködik. A lökésektől hátratántorul. Hirtelen némul el. Érzi: a ketrecben van. Megfordul.

Valamilyen távolságra ott az oroszán, a rácsnak dőlve áll, dühödten hördül.

Ekkor ő, a kimerültségtől, rémülettől, a földre zuhan. Nem ájul el. Hallja, hogy most hogyan gurgulázik, dönög a nevetés. Érthetetlenül az sajdul belé, az a reménység, hogy az adamovi patakok mentén, a kis textilgyárak valamelyikében csak lett volna felvétel.

Az oroszán beljebb cammog és lefordul az oldalára.

Ő szökni szeretne, de rémülten hasal vissza, mert az állat rögtön megemeli a fejét. Aztán egyikük sem mozdul.

Kint már alig nevetnek.

Néki nyugalma van. Úgy látszik, ha meghúzza magát, akkor maradhat. Arra nem gondol, hogy mi lesz. Most csak percenként lehet élni. Behunyja szemét. Akkor nyitja ki lassan, amikor kotorászást hall. Azok a vasrúddal az oroszánt akarják elérni és vadítani, de messze van.

Valami zavar támad odakint, fütttyögetés, lárma. Kevesebben állnak ott. A vasrudat kihúzzák, végigkalimpálnak vele néhány rácson és most ott dugják be, ahol ő van. Szurkálják, bökdösik, még a fejére is húznak vele. Azt akarják, hogy keljen fel.

— Hopp!

— Hó!

Négykézláb arrébb kúszik, hátra, a ketrec mélyébe. Erre azonban már emelkedik az oroszlán, dühödten kurrog. Először az egészséges mancsát kapja fel, de a fájó lába belehajlik. Aztán mégis a fájóval sújt rá. Letépi róla a zubony alját. Ő érzi, hogy a nadrágja a vérét szívja. Hirtelen meglepően okos lesz; oldalt hemperedik, ráfekszik a sebre, hogy az oroszlán ne lássa, ne érezze a vért. Hirtelen olyan okos lesz, hogy most németül is meg tudna tanulni.

Távol újból füttyentenek. Csibészes fütty. A falon túlról hallatszanak a hangok. Ők ketten maradtak az oroszlánal.

Később a szomszéd ketrecben megjelenik az öreg. Jókora fényes húst taszít be. Az állat nem nyúl hozzá. Megvadul, úgy látszik, tőle félt.

Az öreg belöki a vasrudat, őt meg valahogy kirántja.

Most a másik ketrecben fekszik. Ott is akar maradni. Nincs másra ereje. Egy ketrecben, akár egész életén át. De legalább egyedül.

Az öreg cibálja, húzza és közben halkán beszél hozzá, sürgeti.

Kitámolyog a sötétbe. Az öreg segíti, elvezeti a kőfalig.

— Schnell, schnell — mondja kapkodó rémületben és otthagyja.

Neki nincs annyi ereje, hogy átmásszék. Ott van a falnál. De sohasem tudni, hogy azon túl mi van, éppen mit kell mondani.

És látja, hogy nem messze onnét, a kőfal tetején lovagol az egyik apacs, hajol ki és hajol be, ládákat emelnek hozzá és azokat sorra lebotcsátja. Túlról olyan zaj, mintha fahídon járkálnának; egy vagon üritenek kifelé.

Ő elbotorkál a kert távoli végébe, fülel, hogy üldözik-e, aztán átmászik a kerítésen. Ott vaskerítés van, könnyű akadály.

A vonata már elment. Más trupp utazott az északi frontra. Sokat aludt, néha felrázták, mert nyögött, fogát csikorgatta.

Nem sokkal azután, hogy a frontra értek, ismét szerét ejtette, hogy átszökjék. Tovább, észak felé. Ez délután történt.

A másik oldalon, az Adamovhoz közelebb eső oldalon, este fogták el. Még így sosem félt megadni magát. Olyasmit kezdett gyanítani, hogy hiába emeli fel a karját. Erősödött benne az a sejtés, hogy nagy hiba volt, amikor a kommunistákhoz állt. Az anarchistáktól továbbmehetett a fehérekhez, a fehérektől a szeparatistákhoz, de ha feltűzte a vörös csillagot, akkor már többé nem engedik levenni. Valami volt itt, amit még nem értett. Innét nincs átállás. Ha eldobja a csillagot, visszahozzák és a homlokába tűzik.

Kísérték a katonák. Nem szóltak hozzá, de rosszat sejtett. Körül sem nézett, hogy merre vezethet az út Adamovba.

Kihallgatás közben és után rettenetesen összeverték, aztán bezárták négy olyan vöröskatonához, aki csakugyan kényszerűségből esett fogságba. Azok négyen jóformán némán túrték a verést. Ő még túlozta is a vinnyogást, a jajgatást, hadd lássák, hogy ő másmilyen, ő nem elvakult, és minduntalan tiszt elé, tiszt elé akart kerülni, hogy hallgassák meg. Azok négyen makacsul és hetvenkedve viselkedtek a fogságban. Úgy gondolta, az ilyenek ronthatták el az esélyeket, az ilyenek miatt alakulhatott ki a nézet, hogy, aki kommunista volt, az többé nem javul meg, és ezért nem adnak rá módot, lehetőséget. Amikor az apacsok fogták el, akkor is hiába tagadott, nem hittek neki. Tudta, hogy a társai, akiknek a vonatáról lemaradt, az a trupp, amelyikkel a frontra ért, vagy e közül a négy közül bármelyik az ő helyében másként viselkedett volna, elrontotta volna azoknak az állatoknak a mulatságát, vállalta volna, hogy igenis

kommunista. Most már ő is tudta, hogy minden mindegy és attól tartott, hogy a legközelebbi vállalatnál néma lesz.

A szerencse, azonban, még utoljára, melléje szegődött. A front éjszaka meg-lódult és reggelre őr nélkül maradtak. A falu senki földjévé vált. Társai hívták, tartsanak együtt az övéikhez. De ő megmondta, őszintén, csak érdekből menne, hogy hazajusson, viszont, ha nem győznek, akkor túl nagy árat kellene fizetni minden kilométerért, amennyivel előbbre jutott.

A faluban ételt adtak, knédlit evett a hús mellé, aztán felkapaszkodott a hegyre, mert a völgyekben ismét csaták dúltak. Ekkor már lázas volt, már pusztította őt a spanyol-láz. Mégse ment le oda, ahol a harcok dúltak.

Lázasan feküdt. Egy nyárikonyhában volt a szállása, még kiballagott a földre, megevett egy sárgadinnyét, habár nagyon melegnek találta. A partoldal-ról lenézett a zúgó, kőmedrű patakra; színes foltok táncoltak a szeme előtt. Azt hitte, pisztrángokat lát. Ismerte őket és a lazacokat is, amelyek, lám, nála sok-kal okosabbak, ügyesebbek. A tengerből, folyókon át visszajutnak a patakba, ahol megszülettek. Visszatalálnak, mert a patakjuknak az ízét és szagát meg-érzik, akármennyire felhígult is, a nagy óceánban. Vágják magukat előre rosz-szabb és sokkal jobb ízeken, szagokon át, vizeséseken felfelé, és zúgókon ke-resztül, míg mind töményebb nem lesz az az íz és az a szag, amelyben felnőt-tek. De ott a pataknál pisztrángokat vélt látni, mert olajzöldek, sárgászöldek, narancsvörösek, feketék, kékesek, meg zöldek, meg sárgák voltak a színek. Al-kalmazkodnak a környezetükhöz, gondolta, aztán, mert gondolkodni még tu-dott, megértette, hogy téved, mert még pisztráng sincs ennyi színben egy he-lyen. Csak a láz láttatja vele a színeket.

Bár az iratait már rég elszedték tőle, de azért a hegy emberei még találtak nála írást, amiből megtudták a nevét és a sírja fölé írták.

Németh Emil

Nagyanyám

*Eszembe jut róla rőzsepattogás,
toldott esthomályban gyújtott lámpabél,
tojás melegsége, kenderáztatás,
s a száradó köcsögben a légy ahogy zenél;
füstölő rúd, kamra, dohos korpa-szag,
alma-sor szú-rágta szekrény tetején,
siró unokáknak képén a maszat,
trágyás talpú tyúkok, bússzemű tehén;
pinceajtó, krumpli, vödör-cipelés,
hagymahéj a földön, mély lisztes fiók,
levetett ruhákon hosszú repedés,
hajolva fölegyelt, elgurult diók,
hajolva kapálás, hajolva mosás,
örök hajolásban a marokszedés,
eszembe jut róla nyári tikkadás,
tornyos felhőkben a mese-keresés...
S felhők talányába nesztelen beáll
a fejkendős arc s a hajlongó derék,
aztán torzul egyre, foszlik, szerteszáll,
szinte nem is látta se föld, sem az ég.*

Ketten ültünk a kiskonyhában

Ketten ültünk a kiskonyhában,
ketten ültünk a feszengések nélküli
délutáni csendben, a nyár kellős közepében,
nagyon kicsinyek voltunk és egymásra utaltak.

Paprikát aprítottál s könnyeztél a hagymaszagtól,
mintha lányságodat siratgatnád elhulló nevetéssel;
szemedbe pottyantam, hiába dörzsölted, hiába;
az ablakrésen a nyárba szédült egy aranyló darázs.

Én vázlatokat rajzolgattam Cocteau modorában,
virágok és galambok ábrázatát arcod közelében,
de mintha vaskosabb, kézzelfoghatóbb lenne az öröm;
egy képemnek ezt a címet adtam: Lecsószagú idill.

Aztán elájultak a csillámlások.
Túl önmagunk határán, túl a háborús hipotéziseken,
néma szájjal szorítottuk a kiáltani-kész szavakat,
s csak ültünk ketten a kiskonyhában, ártatlanok.

Balatonparti nyár

Látod, minél inkább körülrekesztenek
kicsinyes vádak, az óvatosság logikátlan figyelmeztetései,
annál jobban belénkfészkelődik
az egymásmellettiség megtermékenyült áhítata,
s már minden hiába: közös kulcsot rejtünk zsebeinkbe,
s cselekedeteinkben is tagadhatatlan már az azonosság.

Gyere, szabaduljunk meg mindenkitől,
a fák és madarak nyelvén társalogjunk,
ne értsen belőlünk senki semmit,
csak csodálkozzanak a fejcsóváló nénikék,
ha elszaladunk mellettük az utcán.

Ugye szédít a víziúllat,
Ugye neked is fáj a nádpompa?
Valamit pótol ez a nyár, mert valami mindig hiányzik,
ez a nyár könyörület és megbocsátás,
a védtelen szerelem világrajöttének ünnepe.

Gyere, szaladjunk oda mindenkire külön-külön,
használjuk újra az emberi nyelv szavait,
hisz semmi titkolnivalónk nincs maszületett jegyességünkben;
holnap elmegyünk innen; tavi hajnalok őrzik didergésünket
és déli kánikulák ültetik bronzba az emlékezést.

Hatlábú pókok ...

Hatlábú pókok, potrohos
halászaik a levegőnek,
megjő november, a fagyos,
a legyek sorra megdöglnek.

Remek hálók, de mit se fognak:
csak mázsás semmit, zuzmarát.
Tisztán, kristályosan ragyoghat
meddőn, magának a világ.

Október van

Október van. Halódó lombok
száz varázslatos színe csillog.
A dalos madarak elmentek,
varjú károg és sirály vijjog.
Ablak mögé zárom a kertet:
hogyan ember vagyok sohasem volt jobb.

Még idebenn lehetek boldog. —
Ruhámon, arcomon a foltok
elszaporodtak. — Bizony én is
egész ünnepi külsőt hordok.
— Eltávolodtak, végül mégis
megérkeztek hozzám a dolgok.

Kérdező — felelő

Mit mondanak, mondd a hűvös szelek,
míg ráinklehelnek s máris elsuhanak
a nyomukban habot vető vizek?
Egymást csitítva lassan elsimulnak.

Mit mondd a sűrű, erdős rengeteg,
ha őzek, üldözöttek belebújnak?
Mit az erős tölgy, ha a förmeteg
eláll? Fejsze jó, lecsap s mind kimúlnak.

Mit mond kék ég s rajta a csillagok
kiragyogva és félig elhítelve,
hogyan közel van a messze? A nagyok
nem is nagyok, elférnek mind szemedbe.

S mit mond szemed, igen, mit mond szemed,
míg szád s tested legpuhább tájai
befogadnak s én egy leszek veled?
Azt, hogy tovább szikráznak vágyai

s bár csak neked, s csak veled mond igent
csak mást szeret ő is, a végtelent.

Parasztok között

Parasztok között élek
évek óta.

Testük-lelkük enyém,
nemcsak a nóta.

Velük vitázok, velük
nézek össze,
ha akad baj külön
s közösbe.

Mind ismerősöm, némelyik
barátom.

Előttük szívem én is
kitárom.

Méltóságos komoly
beszédek
közt fogy, mint őszi a bor,
az élet.

Szintügy tartják rajtam
szemük, s kezük,
mint rajtuk én. Igen,
ölelkezünk.

Fészercsinálás

Mindenre akad ügyes ember, látod,
fészert szerettél volna építeni, de
nem volt semmid hozzá. Jött a barátod:
szívesen adok hozzá fát, gyere,
válaszd ki, mennyi kell. Egy másik és
egy harmadik segített megcsinálni. Majd
a tetőhöz is akadt valaki. Ma kész.
Nincs más hátra, mint megköszönnöm azt
mindenkinek, kik segítettek. Jók,
barátaim, igyunk, álljon soká e mű!
Ha így építhetnénk fel a világot,
az egészset, az volna nagyszerű!

Vajthó László

Epigrammák

CÁR ÉS DEKABRISTÁK

1825. december 26-án.

Mily viasz harc: rab, aki győz,
S ki csatát vesz: eszményi hős.

MEGOLDOTT TITOK

Kérkedsz, hogy mindent, mindent el-elolvasol évszám —
Lám, emiatt se tudom, honnat ezernyi műved.

EGY FORMA-VIRTUÓZNAK

„Forma a fő! — vallod — Ha a forma tökéletes, akkor,
Sőt csakis akkor lesz a tartalom is maradandó!”
Sajna, szavad gyakran fest úgy pazar öltözetében,
Mint a borostyánkőben a hajdan bennerekedt légy.

Federico García Lorca és József Attila*

Áprilisban lesz húsz éve annak, hogy Federico Garcia Lorca két költeménye először került a kezembe. Addig a nevét sem hallottam a spanyol költőnek. Pedig Radnóti már 1937-ben és 1938-ban biztosította számára az öröklétet a magyar irodalomban, amikor egy hatsoros kis remekművet írt róla, majd amikor *Első eklogájában* nyilvánvalóvá tette előttünk az összefüggést García Lorca, József Attila és a saját maga — csak hat évvel később bekövetkezendő — halála között. Akkor, húsz évvel ezelőtt, a madridi börtönben, a két Cigányrománc elolvasása után úgy éreztem, a huszadik század egyik nagy költőjét fedeztem fel magamnak. S ma, húsz évvel később, amikor már szinte betéve ismerem e nagy spanyol költő egész életművét is, számos versét, prózai írását, és színdarabját lefordítottam magyarra, — ugyanezt érzem. García Lorca — és ma már nem csupán Radnóti két gyönyörű verse miatt — szinte észrevétlenül már úgy vált részévé a magyar irodalomnak, ahogy a magunkénak is érezzük Shakespeare-t. Tolsztojt, Heinét, vagy ahogy lassan, nagyon lassan, már kezd az egész világ tulajdonává válni a mi József Attilánk, akinek versei olvastán országhatárainkon túl egyre többen kezdik azt érezni, hogy a huszadik század egyik nagy költőjét fedezik fel maguknak.

Munka közben számtalanszor véltem rokonvonásokat megsejteni a két költőben, de ez a sejtésem valóban elevenné, mondhatnám virulenssé akkor vált bennem, amikor García Lorca Góngora-tanulmányának fordítása közben ehhez a mondathoz értem: „Eposzt lehetne írni a vér ágbogai közt rabságban élő fehér versejtek harcáról, és egyetlen rózsa alakjával és illatával a végtelenség múlhatatlan érzetét lehet felkelteni”. Az emlékezet magnetofon-szalagjáról szinte nyomban és teljes áramerővel zengett fel az Óda: „Vérköreid, miként a rózsabokrok, reszketnek szüntelen. Viszik az örök áramot, hogy orcádon nyíljon ki a szerelem...”

Talán rejt valami másféle, mélyebb rokonságot is ez a véletlennek tűnő gondolati és kifejezésbeli összecsengés, — töprengtem. Ha élnének, — hiszen élhetnének még mind a ketten — József Attila alig hét évvel volt fiatalabb García Lorcánál, tehát nemcsak kortársak voltak, hanem ugyanahhoz a nemzedékhez is tartoztak. Mindkettőjük munkássága a két világháború közötti időszak éveire esik. Nem tudtak egymásról, de két, két és félezer kilométer távolságban is olyan országban éltek mindketten, amelyek egyikét — Spanyolországot — „az ötmillió

* Ez az írás egy rövid előadás szövegének készült. Vázlata csupán egy nagyobb tanulmánynak, amely a két életmű összefüggéseit és az azokból levonható tanulságokat kívánja marxista nézőpontból elemezni. Két különböző nemzeti-ségű és nyelvű költő közt effajta elemző párhuzamot, tudtommal, alig végeztek még. Következésképpen tisztában vagyok azzal is, hogy az irodalomtudomány szigorúan vett szabályait tekintve, egyben-másban talán még vitatható is az út, amelyen járok. De annyit emlegettük már a magyar líra világirodalmi rangját — anélkül, hogy kísérletet tettünk volna e tétel irodalomtörténeti bizonyítására is, — hogy meggyőződéseim: még egy effajta elemző kísérlet esetleges kudarca is több haszonnal, mint kárral járna.

„földnélküli paraszt” —, a másikat — Magyarország — „a hárommillió koldus országa” jelzővel lehetett tömören meghatározni. Mindkettőjüket ugyanaz a társadalmi rendszer, ugyanaz a faszizmussá züllött félféudális rend gyilkolta meg, amely — bár nagy művészeti és politikai fáziskülönbségekkel — egész életművüknek éppen e faszizmus ellen küzdő gondolati tartalmát meghatározta. Az egyiket közvetlenül végezték ki 1936 augusztusában, szülővárosa, Granada mellett, puskagolyóval, — a másikat közvetve, 1937 decemberében, Balatonszárszón, vonatkerekekkel.

Az irodalom anyaga a nyelv, a nyelvnek minden nemzet esetében mély történelmi gyökerekkel rendelkező hagyománya van; veszélyes és roppant kockázatos játék hát olcsó külsőségek, kifejezésbeli hasonlóságok alapján valami mélyebb párhuzamot vonni két különböző nyelven író költő között. Pedig a rokonság García Lorca és József Attila között szembeötlő. Lorca így kezdi költő barátjának mondott, előszóból lejegyzett Ars Poeticáját: „Mit is mondhatnék én a költészetről? Mit mondjak ezekről a felhőkről, az égről? Nézem, nézem, a felhőket, nézem az eget, ez minden. Megértheted, hogy a költő nem mondhat semmit a költészetről.” Ki ne mormolgatná lelkesen e szavak olvastán a másik Ars Poetica kezdő sorait: „Költő vagyok — mit érdekelne engem a költészet maga? Nem volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga.” Pedig ez is külsőséges hasonlóság csupán, a szavak hasonlósága.

Vérbeli lírikusok mindketten. Azazhogy... talán mégsem ennyire egyszerű ez. Mert lírájuk közt alapvető, lényegbevágó különbség van. S talán ez a különbség szolgáltatja a kapcsolatot, amely a huszadik század e két kimagasló költőjét irodalomtörténeti vizsgálódásainkban úgy kötheti össze, hogy ne essünk valamilye tudománytalan kóklerkedés szakadékaiba.

García Lorca életművében, ha egészen fiatalkori és szinte közvetlenül halála előtt írt verseit leszámítjuk, alig találunk valami közvetlen utalást életére vonatkozóan. Költői oeuvre-jében ritka az én-vers, verseinek zömében maga a költő kívül marad a versen, s még ha beleírja is magát, ez csak áttételesen, érzelmileg, indulatilag történik. Saját életének konkrét tényeit még kötőanyag-nak sem használja fel verseiben. József Attila vagy Radnóti, vagy akár García Lorca barátai és kortársai, spanyol költők — hogy más nemzetek költőiről ne is beszéljünk — a maguk életének elemeit beleírják a versbe, számos életrajzi részletet közölnek önmagukról. Talán József Attila a legtöbbet. József Attila ugyanis alanyi költő. García Lorca nem az. Szemléleti módja alapvetően drámai. És valahol itt jutunk el a kettőjük közötti rokonság gyökeréhez. A különbségükben. Igaz, József Attila alanyi költő, de lírájának alapeleme a tudatosan alkalmazott dialektika, tehát a vers nála *önmaga* és a külső világ dialektikus ellentmondásai közti összecsapásból jön létre. „Im itt a szenvedés belül, ám ott kívül a magyarázat. Sebed a világ — ég, hevül s te lelkedet érzed, a lázat.” García Lorca költészetében viszont éppen fordítva: *ábrázolt alakok* — s ha nagyritkán önmagáról ír, köztük egyik éppen a költő — kerülnek a társadalom, a világ és önnön lelkük közt konfliktusba. Lírai eszközöket használ alapvetően drámai helyzetek ábrázolására. Verseinek legnagyobb részét színpadon el lehetne játszani. De ábrázolt alakjaival a legmagasabb indulati és érzelmi hőfokon azonosul, — a líra hőfokán. Ha megfigyeljük például Balladáját az Alvajáró Cigánylányról, tüstént rájövünk: a vers kettéosztott színpadon, de egy tájegységben, egyetlen színen játszódik. De sorolhatnánk a Lorca-verseket egymásután, szinte mind drámai szituációk, legjelentősebb versei minden bizonnyal azok. Mert az ő dramaturgiája ez: „A dráma a könyvből kilépő és emberivé

váló költészet. Emberivé válva beszél és kiabál, sír és kétségbeesik. A színpadi alakok a drámában a költészet ruhájába öltözve kell, hogy megjelenjenek, de úgy, hogy egyben a csontjukat és vérüket is látni lehessen. Oly embereknek kell lenniök, oly velőtrázóan tragikusaknak és oly erővel az élethez és saját jelenükhöz kötötteknek, hogy elárulják önmagukat, hogy saját maguk érzékelték szenvedéseiket és szerelemmel vagy undorral teli szavaik minden bátorsága az ajkukra toluljon." Ez tehát a líra követelménye a drámában. Verseinek zöme viszont így mintegy részlet-tanulmány, vázlat drámáihoz. Nemcsak cigányrománcai, egyéb költeményeinek javarésze is szinte átmeneti műfajt képez líra és dráma közt. A csendőrök erőszakoskodása elől a halálba menekülő alvajáró cigánylány már ugyanazzal az alapkonfliktussal vívódik, mint a szabadságért életét áldozó Mariana Pineda. A Tánc című andalúz dal Carmenje már világosan egy korai s az Elhagyott Templom fiátvesztett eszelős anyája egy későbbi megformálása a Bernarda háza örült nagyanya-figurájának. A Lovasember énekének tragikus andalúz lovasa ugyanazon a fekete kancán vágat Córdoba felé, ahol a halál várja, mint amelyet a Vérmenyegző Leonardója hajszol éjszakánként a menyasszony ablaka alá. Sorolhatnánk hosszan a példákat.

Ha tehát García Lorca és József Attila költészetét vonjuk párhuzamba, tulajdonképpen nem is lírikust hasonlítunk össze lírikussal, hanem egy olyan drámaíró, aki dramaturgiájának legfontosabb alapelemévé a lírát teszi, olyan lírikussal, aki egyrészt a költői érzelem, indulat és gondolat, másrészt a külső valóság dialektikus egységét, szintézisben oldódó összecsapását, tehát drámai konfliktusát valósítja meg lírájában.

García Lorca nem volt marxista, de a kettejük érintkezési pontjai nyomán megrajzolható fejlődési vonala a polgári humánumtól, a forradalmi demokratizmustól törvényszerűen mutat a marxizmus eszmei csúcsai felé. Figyelemre méltóan közös bennük az a mohó érdeklődés, amellyel a népművészet, a népköltészet kérdései felé fordulnak. Nem térhetek itt ki a részletes bizonyításra, de legalábbis valószínűnek fogadhatjuk el, hogy ez a népművészet kérdéseiben jelentkező rokon szemlélet indokolja azokat a módszertani hasonlóságokat, amelyekkel a népdal és a népköltészet elemeit mindketten a legkorszerűbb eszközökkel olvasztják versebe. Ez a módszertan nem kettőjük sajátja. Ugyanezt alkalmazza már előttük is és velük egyidőben a zenében a spanyol de Falla, és a magyar Bartók. Az egymástól eltérő magyar és spanyol néphagyomány ellenére is hasonló eszközökkel dolgozik Lorca az Andalúz dalokban és a Cigányrománcokban és József Attila a Szegényember-sorozat verseiben, a Dúdolóban vagy a Klárisokban. De sorolhatnám József Attilától a Medvetáncot, a Kanászt, az Egerest, a Holt vidéket, a Búzát, a Bődülj Toronyt. Szinte mindet magyar népdalokra lehet énekelni. Azonos kiindulópontból szemlélik és dolgozzák fel a látszólag vallásos témákat: az égi alakokat lehozzák a földre, szentekből és arkangyalokból népi embereket faragnak. Lorca a Szent Gáborban lakkcipős, szélesvállú andalúz legényt mintáz, akinek olyan a bőre, mint az éji alma és meleg ezüst idegekkel kószál az andalúz város, Sevilla utcáin. A József Attila boldogságos kismamájához betérő betlehemi királyok mintha csak valami alföldi tanyára látogatóba érkező magyar parasztok volnának. És mégsem népies költők, ha a mai irodalmi szóhasználatot értjük ez alatt. Vagy ha igazi jelentésében vesszük a szót, a húszadik században József Attilánál nincs nagyobb népies költőnk, s García Lorcánál is — ezen a téren — összehasonlításért egész Lope de Vegáig, legnagyobb tanítómesteréig kellene visszamennünk az időben. A különbség közöttük e tekintetben talán annyi, hogy József Attila fiatalkori lírájában is ott lel-

jük már az osztályszemlélet csiráit, gyerekkori emlékei egyenlő arányban adják számára a falusi és városi élményeket. „Az utca és a föld fia vagyok” — mondja. García Lorca viszont irodalomtörténetileg is messzebből indul. S bár már fiatal-kori verseiben és tanulmányaiban a két Spanyolország — az úri és a népi — közt megalapozott történelem-szemlélettel, tehát nem csupán indulatilag foglal állást a népi mellett, csak későn, 1929/30-as New York-i tanulmányútja idején, kap először igazi városélményt, a gazdasági válság jelenségei ébresztik rá arra, hogy műveiben a mélyebb, az osztályszemléletben gyökerező társadalmi összefüggéseket is ki kell bontania. New York-i verseiben már nem csak a felbomlott forma utal a tőkés társadalom bomlására, a költemények gondolati tartalma, társadalmi mondanivalója, sőt itt-ott még a képszerkesztés technikája is meglepő rokonságot mutat a marxista József Attilával. Az emberi tartalmától megfosztott művészet szabad-asszociációs eszközeit már nem csupán hangulati elemek ábrázolására használja —, a társadalom ellentmondásait érti, érteti és mutatja meg velük. Már a Góngora-tanulmányban megfogalmazta: „A költői kép két ellentétes világot egyesít a képzelet kötelékével”. De hogy ez a költői képben egymáshoz kötött két ellentétes világ, a társadalom dialektikus ellentétét is kifejezi-e, — ebben rejlik a minőségi ugrás a szocialista költészetbe. József Attila 1930-ban írja le ezt a verssort: „Nép rozsa ring a rózsában.” Nemcsak két ellentétes, hanem két egymással élesen szembenálló világ is egyetlen meghökkentő, gondolatébresztő, agitativ képbe tömörül a költői képzelet közvetítésével. Itt József Attila ugyanazokkal a költői eszközökkel érteti meg velünk a magyar nagybirtok-rendszer belső ellentmondásait, mint García Lorca ugyanekkor fogant New York-i verseiben az amerikai tőkés világét, ahol „a gazdagok szeretőiknek kivilágított kis haldoklókat adnak”, és „a bankban holt lányok könnyeit isszák”. Ezek a merész metaforák már nemcsak a társadalmi összefüggéseket megmutató, tehát *általános* képszerkesztési módszertanukban, hanem *konkrét* alapgondolatukban is pontosan azt a mondanivalót fejezik ki, amit József Attila így írt meg később: „Miatta nem tudja a részeg, ha kedvét pezsgőbe öli, hogy iszonyodó kis szegények üres levesét hörpöli.”

1930-ban García Lorcának még hat, József Attilának még hét év van hátra az életéből. Lorca, mintha felismerné, hogy a felkészülés időszaka után a drámában kell kimondania mindazt, amit a világ és benne Spanyolország problémáinak megértése kötelezően és sürgetően követel tőle. Drámái sorozatában ettől kezdve már nem érint közvetlenül politikai témákat, mint azt még a Mariana Pinedában tette. Úgy látszik, végleg megtalálta a maga műfaját. A Csodálatos Vargáné „küzd a környező valósággal és küzd a látható valósággá vált képzelettel”, lázad a spanyol falu évszázados megkövesedett erkölcsi rendje ellen. „Hát ebben a faluban csak zárdaszűz vagy kapcarongya lehet az ember?” — kérdezi az elbűvölő címszereplővel Lorca, és ezzel a spanyol nő helyzetét mondja ki az adott társadalomban. S ezt teszi tovább, egyre erőteljesebben többi drámájában, nagy népi tragédiáiban is, egészen a halála előtt befejezett Bernarda Alba házáig, ahol már az osztályharc kérdéseinek küszöbére is eljut. A Vértmennyegezőben a vagyoni helyzet szerint kötött házasságok ellen lázad. García Lorca élő embereket ábrázol, de a darabban mégsem emberek, hanem vagyonok házasodnak. S legyen az férfi vagy nő, aki ebből a szorítóból ki akar törni, a saját lelkiismerete szerint is bűnös. Lorca megmutatja, hogy a feudális állapotok okozzák és váltják ki ezt a bűnt és a bűntudatot. De ő nem mond ítéletet, bár rokonszenve a szerelmesek mellett áll. Milyen tisztán kínálkozik a párhuzam a József Attila erkölcsi felfogásával ugyanebben a kérdésben: „Szegény ember ak-

kor lop, ha éhes, *akkor se lop, dehát* nagyon éhes.” Következő drámájában, a Yermában, a spanyol nő boldogságát ismét az évszázados feudalizmus erkölcsi parancsai, az emberek tudatában gyökerező parancsok hiúsítják meg. Aztán Doña Rosita a hajadon sorsán mutatja meg García Lorca, mi történik, ha az adott társadalomban az asszony beletörődik a sorsába. A választ József Attila fogalmazta meg két verssorban: „Ha küzd, hát abba. ha pedig kibékül, ebbe fog belehalni.” Lorca is erre a következtetésre jut. És végül, közvetlenül ki- végeztetése előtt befejezett utolsó tragédiájában, a Bernarda Alba házában már nemcsak Adéla lázad, hanem Lorca is lázít. Lázít a zsarnokság ellen, a fennálló társadalmi rend ellen. Sehol, egyik drámájában sem politizál nyíltan, közvetle- nül. De minden drámájában más és más oldalról világítja meg ugyanazt a hely- zetet, a spanyol nő helyzetét, ezért drámái egyszerre történelmi- és cél-drámák: egy adott spanyol történelmi és társadalmi helyzetet ábrázolnak társadalom- megváltoztató céllal. Az általános érvényűt és a saját korának szóló mondani- valót a korabeli legmagasabb művészi szinten tudja egyesíteni. És már oly mér- tékben spanyol, hogy a világ minden emberéhez szól. Így teljes a szintézis Lor- cánál is, József Attilánál is. A múlt — le egészen a spanyolság és a magyarság legősibb, legmélyebb gyökeréig — és az adott jelen — a múltból táplálkozó minden társadalmi, történelmi és művészeti vonakozásával — a konkrét jövő felé, egy magasabbrendű társadalom felé mutat. Magyar vonatkozásban ezt is József Attila fogalmazta meg, de megfelelő áttétellel ez García Lorcára és a spa- nyolokra is vonatkozik. Minden, ami volt, van, egyszerre lüktet szívünkben,

e szívben, mely a múltnak már adósa
szelíd jövővel — mai magyarok!

Beney Zsuzsa

Zene

*Egy ütés, pendülő hang, távoli
hang, harang, egyetlen szín, éjszakák
arany-ezüst színe, az álmaink
elfelejtett kékje, nem álmodott
álmaink kékje, sohasem láthatott
arany-ezüst fény, egyetlen ütés
egy dobbanás a csend üveg szívében
hullámverő —*

*Válaszként megreteg
a tenger fodra és a selyem ég
csillagai, végtelen ragyogás,
szétszórja sugarát kristály lapokról
a teremtmények zengő serege,
hullámozó, messze szálló, táguló
íves pályákon, sohasem-lelt egek
sohasem-lelt föld tág kékjében, egek
nem-létező kékjében, mit betölt
és megteremt a hangok szárnyaló
íve, sugár hang, fény hangja, a csend
lobbanó lángja, füstje, hervadó
fekete szirma, láng-rózsa ütése.*

Felelet

Angyal és ördög, hidd meg, nem vi értem.
Mindent, amit lehetett, lemértem.
Nem miattad s nem néked.

Amit tettem
csak rész a részben. De most lehetetlen,
hogy ne mondjam, ne ismételjem újra,
mert minden tettek jövőbe visz útja
és nem mindegy. Neked sem. Úgy hiszem.
Nekem minden, de neked semmisem.
Neked csak szó. Nekem gránit-titok,
de néha érzed, él és élni fog.
Neked sejtelem, nekem végtelenség,
nem szójáték, rím, festék és ügyesség,
hanem több, s most már jól tudom, megérte,
ezt kéri számon öregapám bére,
ki altiszt volt, s míg reggel-este leste
az urak szavát, sirba görbedt teste.
És benne van, a világba kiáltom,
minden szavamban ott él cseléd-ágyom,
a másnak munkált rög, a nincstelenség,
az őszi ködök, hajléktalan esték,
hogy szégyen mar, mert fűtött otthonomban
tanú vagyok csak, ki velük-egy voltam.

Gyúlik az ős a Bartina felett.
Tudom s megértem, amit lehetett.
Hullik a hajam.

Évgyűrűk sötét
foglyaként mérem napom börtönét,
de jól tudom, minden tett végtelenség,
hogy szavaink a világot vezessék,
s azt is tudom, hogy ami volt, megérte,
nem síró krajcár, öregapám bére,
nem pélva-szó, de okos tett, amely
a tiszta szándék szavával felel
és kérdez is, — te vagy a felelet!
Azt visszhangozza, soha ne feledd,

— mit is mondhatnék egyebet neked?

Himfy-strófák

Aláhullik a Nap lassan,
búvik az ég peremén,
madár száll a kék magasban,
vele tűnik el a fény.
Vele tűnik, ami szép volt,
év és futó pillanat,
egyre messzebb már az égbolt,
s szél rázza az ágakat.
Ősz lesz, egyre hidegebb lesz,
szeress, szoríts szép szívedhez,
lépteink nyomába ér
és hóval lep be a tél.

Ősz lesz, egyre hidegebb lesz,
varjúraj a bánatom,
szeress, most szoríts szívedhez,
oldódjék e fájdalom.
Hol a szó, mely elfeledtet?
Hol a rím, mely szárnyra kap?

A szél komor árnyat lenget
s rázza a tört ágakat.
A madár már menne messze,
csak azért, hogy újrakezdje
majd tavasszal, ha a tél
elmúltával visszatér.

Lenne életed madárdal,
lennél örökzöld fenyő,
nem így, tele kinnal, vággyal,
lennél inkább buta kő.
Lennél rege, régimódi,
énekszó, vagy víg mese,
akit estelente szólít
mások emlékezete.
Múlt évek pernyéje hull rád,
elfelejteni se tudnád,
s a szárnyas idő szalad.
Ennyi volt csak? Ennyi csak.

Náday Márta

Számok és képletek himnusza

Értelmed hajszálereivel
Behálózod a teret és időt
A földre vetited a végtelent
Az űrbe tárod határaid
Kimult a megkövült ég
Ordas magánya névtelen halott
Költészeted
A semmi is van
Erők anyagok mozgások
Költészete
Zenéd
Összehangolt testek
Eleven éneke
Melyből új csipők szájak kezek
Érnek és lesznek
Hogy dalolhassák új dallamát a létnek
S a megvirradt bizalom ifjú tükrében
Tükröző szépséges arcok figyelnek
De vigyázz ember
A tudás ne adhasson mást
Mi lényege
Kétkedésben is előbbrejutást
Hogy ne legyen nyoma szégyennek haragnak
Hogy kenyér kerüljön új millióknak

Hogy szemekbe fészket rakjon a mosoly
Hogy kezek istene a munka legyen
Hogy a csók jog legyen és himnusz
És az öröm az egész világban
Lehessen azzá amivé lesz
Talán már holnap.

Vesd le magányodat szerelmem
Meztelen szívvel harcoljunk mi is.

Kódeztöredék anno 1960

... és asszonyok, kik lágyak, mint a moha
és sötétek, mint a nagy kövek,
új litániával áldják a kenyeret,
mely három forint, izes, galambszárnypuha,
és lisztzakállu angyalok őrzik
aranyivű pultok mélyén
ezüstrezgésű celofán alatt ...

Búzás Huba

Margaréta

Leng a margaréta
a szél az énekem
s ha hallod néha néha
a rezgő réteken
megállsz de szól a hívó távol
hozzád a rétek sóhajából

szemem az álmos alkony
a sáros utakon
s mikor egyszer elalszom
felébred sóhajom
susogva szól a messzi fényről
hozzád a vándor énekéből

s az esti rét is ébred
szerelmi pityegés
hallod a népmeséket

valami röppen és
szonáta zeng a tücskök játsszák
hallod a héja suhanását

alvó gyermek ma járod
e zsongó réteket
megfejttem ősi álmod
elsuttogom neked
mikor a meghalt szél feltámad
a forró mai mágiákat

Leng a margaréta
a szél az énekem
s ha hallod néha néha
a rezgő réteken
megállsz de szól a hívó távol
hozzád a rétek sóhajából

Alvó katonák

Az őr zizeg
az úton végig
meleg homály
és csönd
és kapcaszag
a zsenge hold
lassan megérik
s lepottyan
alvarezgő
fák alatt

A tábor
tengertorka
mormog
ballag
egy álomhadsereg
megrándul
néha még
a homlok
s a feltört láb
sajog
remeg

mennek mennek
egyszerre lépve
dúdolva forró

cinkos éneket
csillagszuronyt
szegezve égre
mennek
a Kőrös-parti
éj felett

meleg homály
egy csajka csörren
laza derékszíj
szendereg
alszik a kondér
szerte körben
gúlába rakva
fegyverek

menetelés
az utakon sár
a szél
a sátrakon
szuszog
matat
s a kettes számű
őrhelyen már
felváltja most
az éjt
a pirkadat

Vajthó László Epigrammák

TE MEG ÉN

Testvérek, te meg én! — egyformán jut ki a sorstól
Néked a jó kereset, nekem a szép keresés.

KONTÁROK KÖRE

Tagja úton vala mind, amidőn az „észt” kitalálták —
Mégis mért feszít úgy gögös-urin valahány?
Mert a tehetség rangfokait szeretik bizony itt is,
Kezdve legalsóbbtól föl-föl a Shakespeare-ekig.
És a különbség csak, hogy az „egy-sejt” náluk a kezdő,
És az alig-csenevész: isteni elme, zseni.

Sobor Antal Aszfaltozók

A héten két esős napunk volt. A kazánok úgy állnak ilyenkor az esőben, mint az elefántok. Csillogó hátukról csurog a víz, de meg se moccannak.

Ha futó eső van, csak beállunk a kapuk alá, de ha kitartó, egész napos, vagy több napos, bent vagyunk a telepen. Reggeli esőnél lehet látni, hogy érdemes-e kimenni vagy nem.

Kedden és szerdán odabent kínlódunk a telepen. Elvégezzük az alkalmi munkákat. Aztán nézzük az esőt. Eleinte jó, de aztán unalmas. Ott tanyázunk hátul a félszerek alatt, cementzsákokon kártyázunk, nézzük a telepi lányokat, vagy csak marhászkodunk.

A Baki hozza az ötleteket és csinálja a murit. Még seggreverőrdi is ment már szerdán délután, talán azért, hogy kiverjük egymás alfeléből az ultizás okozta senyvedést. Szegény Dudás papának akkorát sóztak a popójára, hogy kicsordultak a könnyei. Komolyan föl is dühösödött, cifrán szidta az anyját még annak is, aki az ilyesmit kitalálta. Kilépett a játékból és fogcsikorgatva túrte, hogy röhögjünk rajta. Csak akkor hagytuk abba a röhögést is meg a játékot is, amikor bejött a fia. Beszélni akart az apjával. Ünneplő kék ruhában jött a gyerek, este volt az érettségi bankettje. Nem akartunk előtte bolondozni. Az öregje is csak velünk és esős napokon van benne az ilyen marhaságban. Lekezelünk az ifjabb Dudással, mert sikerült az érettségije. Dudás papa mosolygott a nálánál magasabb fiára, és mi már sajnáltuk, hogy belevittük az öreget az előbbi játékba.

Gergár Feri bácsi, a brigadérosunk elnézi ezeket a játékokat. Mosolyog is rajta, talán azért nem szól, mert tudja, hogy a melónak is így ugrunk neki. Jókedvű napokon fölkennénk még a pápai utcát is végestelen végig. Csak a kártyát nem szereti. Dugni kell előle. Azt mondja, annak idején, ha őket rajtakapta a mester, úgy vágta hátba a kenőfával, amelyiket érte, hogy majd a szemei ugrottak ki. Különösen azóta hajszolta az öreg a kártyát, amióta az igazgató azt mondta, hogy jó kollektíva a vállalatnál a Gergár-brigád.

Gergár Feri bácsi keze alatt azelőtt össze-vissza jártak az emberek. Másfél éve azonban megállapodtunk. Nincs mozgás. Varga Jancsi a legrégibb fiú, két éve eteti az elefántokat.

Jól megvagyunk egymással kilencen. Két futó emberünk is van, két kőműves, ha köves munka van műsoron. Hozzánk tartozik az éjjeliőr is, ő is a mi emberünk. Van két elefántunk, azaz két kazánunk. Ezekkel járjuk a várost.

— Szóval, reggel a ligetnél — mondja Gergár Feri bácsi szerdán délután, amikor búcsúzunk a telepen. — Aztán hajrá! A héten le kellett volna fogyni. Hétfőn reggel már át kell menni az új házakhoz. Mese nincs!

— Nincs hát. Csak kétnapos eső van. Hogy maradt volna meg odafönt — mondja Baki.

— Ez is kellett. Otthon a porba fulladunk — szól bele Varga Jancsi, aki falusi gyerek, onnan jár be minden nap busszal.

Hallgatunk és Feri bácsira nézünk.

— Majd meglátjuk, gyerekek. A ligetnél végezni kell, de nagyon gyorsan. Ez a lényeg — mondja Feri bácsi, és megindul kifelé.

Hogyan kell végezni: ez motoszkál a fejünkben, amint kilépünk a telepről. Két napunk van. A szombat minálunk szabadnap.

Na mindegy... Azt hiszem, nekünk nem jókor jött ez az eső a héten...

Csütörtökön reggel aztán muzsikálnak a motorok, forognak a kazánok, száll a liszt, járnak a talicskák. Süt a nap, és Jancsi úgy aláfütt az elefántoknak, hogy majd elrepülnek a hőségtől. Dudás papa, mint a Belzebub áll a gamóval és eregeti a masszát. Arca, meztelen felsőteste kormos, csillog rajta az izzadság. Pintér meg Verebes talicskáznak. Verebes kövérkés vállalai meg a pocakja remeg a trikó alatt, amint tolja a vastalicskát. Jancsi etet bolond iramban. Amikor bevág egy-egy lapáttal, kitátja a száját, mintha ő akarná elnyelni az elefánt helyett még a lapátot is.

Gergár meg Baki kennek. Térdeikre csatolták a bőrt, csúsznak-másznak, mint a golyózó gyerekek. Feri bácsi csöndben, szó nélkül, Baki hol fütyöl, hol énekel. De mindig ugyanazt. Mióta ismerem, mindig ugyanazt fütyöli, éneklí az utcán. „Köszööönömmm hogyi mááádott, dene külgyön virááágot nekeem...” A moziban szedhette föl ezt a régi nótát, rettenetesen tetszik neki.

Én Östörrel követ talicskázok a kőműveseknek, akik soha az úristenért le nem vetnék az ingjüket. Az egyik kalapban, a másik sapkában térdepel a járda szélén. Östör csöndes fiú, családos ember, azt mondják, bolondul a kisleányaért. Fakufferrel jár, annak fedele alá beleragasztotta a leányka fényképét.

Mi utcán dolgozunk, de ha ilyen vadul, akkor nem sokat látunk belőle. Különben is sokat hajladozunk, térdelünk. A kazánok pöfögése, a motorzaj meg a mi saját hőségünk úgy vesz körül bennünket, mint egy búra. A házak közé szorult júniusi meleg, az csak meleg. Körülöttünk hőség van. A forró massa ömlik, mint a láva, a vastalicskák fölordítanak tőle. Szemünket csípi az erős veríték, hunyorogni kell bele, amint szikrázik a friss, fekete aszfalt. Az ember mindenütt ezt látja, még ha az égre néz, akkor is. Aki könnyű, fehér ingben, fagyalttal a kezében áll meg egy pillanatra mellettünk, nem is hiszi, milyen forró, bódító az a fekete massa, amely, mint a fagyaltkeverőből a vanília, málna, rumosdió, citrom pereg elő. Csak éppen nem színesen...

De akkor mindig fölnezzünk, ha Baki éleset, kacskaringósat füttyent. Fiüüüfitty! Ilyenkor jobbra vagy balra a járdán valami csinibaba megy. Végignézzük mi is. Az öregebbek inkább csak a látszat kedvéért.

Baki, ha nagyon szépet lát, énekelni is kezd. Persze azt éneklí, hogy „Köszönöm, hogy becézett...” Még a fejét is ingatja hozzá, és olyan arcot vág, mint egy nyugdíjazástól félő dizóz. Ilyenkor inkább Baki a nagy szám, őt nézzük. Gergár Feri bácsi mosolyog, Dudás papa a gamóra támaszkodik, félrebillenti a fejét. Ő szokta mondogatni, hogy Bakinak jó a hangja, vétek, hogy nem iskoláztatja. Varga Jancsi sem mulasztja el azt az ósdi szellemeskedést, amit ilyenkor mindig elsüt. Baki levelet kapott az Állami Operaháztól: azonnal csomagoljon és — maradjon. Nagyot nevetünk, ámbár nem nekünk szól a dolog, mi már százszor hallottuk. A lányokat lessük, nevetnek-e. Van amelyik befelé fordítja ilyenkor a fejét a falnak, vagy a kirakatok felé, úgy nevet.

Baki szerint minden csinos lány a strandra megy ilyenkor. Különösen a színes harangszoknyások tetszenek neki. Persze Baki bolondul a strandért. Minden szabadidejét ott tölti. Vízipólozik, és reggelenként meséli az előző napi nagy edzéseket. A szombati szabadnapjait reggeltől estig a strandon tölti. Kávészínú, izmos, szép felsőteste van Bakinak. Igazi vízisportoló.

Elmondja, hogy kenés közben is a strandra gondol. Néha olyan előtte a csillogó, tükröző aszfalt, mint az úszómedence.

Árnyékban már jobb dolgozni. Ebéd után várjuk az árnyékot, amely a liget fái alól lassan kúszik felénk. Néha úgy tűnik, megáll. Erősen kell nézni a szégyét, hogy megnyugodjunk: mozog, jön felénk. Lassan. Mintha játszana velünk, ugratna bennünket. Ha másfél méterre van, Jancsit látom ki-beugrálni. Lapátolás közben egy-egy pillanatra az árnyékba lép. Mintha hideg zuhany alá állna. Aztán megint kilép a napra.

Délután az árnyékkal a kedvünk is megjön. Beszélgetünk. Túl kell kiabálni a motorok zaját, az utca is hangos, autók, kocsik zöreje, lármája. Az aszfaltozók nem suttozhatnak.

Valamivel négy után jön ki Barabás a telepről. Mikor meglátjuk, mintha észbekapnánk. Nézzük az úttestet. Bizony kevés. A holnapi nap nem lesz elég. Hétfőn reggel át kell menni az új házakhoz. Mese nincs.

Barabás meg Gergár beszélgetnek a fák alatt. Nem halljuk, mit, de sejtjük. Előbb csak Barabás, később Feri bácsi is vakarja a fejét. Aztán Barabás elmegy.

Fél öt után ülünk egy kicsit a fák alatt. Östör a bakancsát szidja. Már fölhúzta a szandálját, és a feslett, szétment bakancsot forgatja. Ez a munka eszi a lábbelit.

— Szombaton be kell jönni, gyerekek — rukkol elő a nagyágyúval Gergár Feri bácsi, és odaáll elénk. — A Barabás azt mondja, beszéljem meg veletek. Mondtam tegnap. A héten ezt be kell fejezni. Hétfőn odaát várnak bennünket.

Hallgatunk. Erre nem számítottunk.

— Én nem jövök, az biztos — mondja Östör, ez a csendes fiú, akit talán most a bakancsa mérgesített föl.

— Ne bökjenek már ki velünk, ilyen se volt még, hogy szombaton melózunk — szól Varga Jancsi, akiről tudjuk, hogy szőlőt akar otthon permetezni szombaton.

— Az asszony szabadnapot vett ki szombatra. Vásárolni akarunk — folytatja Östör, és fűzőjüknel fogva lengeti a rossz bakancsokat. Nyilván azokból is újakat akar venni az asszonnyal.

A kőművesek is vonakodnak, látszik rajtuk, hogy őket is lehangolja a szombati nap. Baki egy darab dróttal a cementzsákokat ütögeti. A strandot ő elő se hozza.

Mindenkinek terve van a szombati napra. Most mindenki erre gondol.

— Ki tehet erről? Két napig szakadt az eső — mondja csendesen Gergár Feri bácsi. — Persze nem dől össze a világ, ha szombaton nem csináljuk. A Barabás is azt mondta, veletek beszéljem meg. Jó lenne megnyomni, aztán itthagyni ezt. Hétfőn át kell menni az új házakhoz.

Senki se szól. Feri bácsi látja, hogy nem sok értelme van a beszédnek. Leveszi a sapkáját, zsebkendőjével törli a homlokát. Rámeredünk, lessük minden mozdulatát. Mintha ez lenne most a fontos. Pontosan kettéosztott az arca. Fele barna, fele fehér. A homloka fehér. Különös így, sapka nélkül Feri bácsi. Nagyön keveset láttuk sapka nélkül. Azért is fehér a homloka. Otthon leveszi a sapkáját. Ha asztalhoz ül, vagy vasárnap újságot olvas a szobában.

Az öregnek is lehet dolga otthon szombaton. De nem beszél róla. Talán csak ez a sapka levétel jelenti nála, hogy egy pillanatra ő is arra gondolt, jó lenne szombaton otthon lenni. A szombat egy kicsit olyan, mintha vasárnap lenne.

Elszívjuk a cigarettát, aztán megyünk. A szombatról nincs szó többet. Feri bácsi se említi. Holnap is nap lesz. Pénteken még lehet beszélni a szombatról.

Egy darabig Bakival megyek. A sarkon kezét fogunk. Kilépek, hogy lehetőleg hamarosan megpillantsam a fehér sapkás csapost, aki egész nap vár rám a korsó sörrel.

Pénteken nagy a hajtás. Azt hitte volna azember, ráérős nap lesz. Ha úgysem végzünk, mindegy. A kánikula is vesztettebb, mint tegnap. A meteorológia előrejelzése hét végére nagy meleget mond, a balatoni karaván már ma megindult.

Az elefántok mintha megvadultak volna. Jancsi meg Dudás papa hajszolják őket. Mintha parazsakon járnánk, az emberbe alulról, a lábain át jön föl a hőség. Nagy az iram. Még nem tudni pontosan, mi ez. De nálunk a tempó közös. Vagy mindenki hajt, vagy senki.

— Mára itthagyd a reumádat, öreg — kiabálja Baki Dudás papának.

Östörrel fölszedjük az utolsó darabon a régi aszfaltot, alkalmas darabokra vágdaljuk és az elefántokhoz talicskázunk. Nehéz a fejtés meg a darabolás, mert olvad ez is ebben az istenverte hőségben. A csákány hegyére ragad, lefogja, tompítja, mintha tiltakozna az éle ellen. Kihúzzuk a kőművesek zsinórját, bazaltkockákat talicskázunk. Amikor megjön az anyag, teherautóról hordjuk a zsákokat a liget fái alá, közel a kazánokhoz. Vállamon a papírzsákokkal tizenhétszer fordulok, és arra gondolok, hogy délután a ligeti fák árnyéka az úttestre esik, hűsön leszünk előbb, mint tegnap. Ezen a szakaszon előbb jön az árnyék, mint a tegnapin. Minden fordulónál Dudás papa elefántja mellett megyek el. Oda kell pillantanom a fogaskerekekre, amelyek barna zsírt izzadnak. Dudás papa újságpapírból sapkát csinált magának. Ebben a sapkában hasonlít a csaposra, aki nálunk a sarkon méri a sört habzó korsókban. A korsók tetején a hab is olyan, mint Dudás papa csákója...

Tizenegy felé hangos dzsessz árad ki az egyik emeleti ablakon. Vad iramban dübörögnek elő a dobszólók, majd szaxofon hangja tekeredik le kacskarिंगosan az utcára. Louis Armstrong... — üvölti a rádió.

A motor vadul ropog, a massa vastagon hullámszik, csavarodik elő a forró katlanból.

Gitár peng szédítő sebességgel, és két hangon kocog a kőművesek kalapácsa a sötét bazaltköveken.

Aztán harangszó, és a megbolydult délelőtnél az ebédszünet csöndje vet hirtelen véget.

— A fiam holnap Pestre megy — mondja Dudás papa az ebédnél a fák alatt. — Jó lett volna vele menni. Látni kellett volna azt a gitárt.

Elmondja, hogy a fiának gitárt ígért az érettségire. Holnap megveszi. Nagyon szereti a gyerek a gitárt. Szépen is játszik rajta. De eddig csak kölcsön gitárja volt.

Senki sem szól, de mindenki tudja, hogy Dudás papa holnap jön, mert a fia egyedül megy Pestre a gitárért.

Délután könnyebb a munka. Itt már félkettőtől végig árnyékban vagyunk. Ez is valami.

Négy órakor Östör felesége jön meg a kislánya. Nevetnek egymásra. A gyerekek talán most látja először az apját itt az aszfalton.

— A cipőboltok hatig vannak nyitva — kiáltja az asszony az urának.

Östör a füléhez teszi a kezét.

— A cipőboltok hatig vannak nyitva! — nevet az asszony, és szégyenkezik a nagy kiáltozás miatt. A gyerek is neveti. Bizony, itt kiabálni kell egymásnak. Mi már jobban értjük egymás szavát távolabbról is.

Fél ötkor aztán nagy csönd van. Szedelőzködünk a fák alatt, poroljuk a nadrágokat, inget veszünk magunkra.

— Nem sokszor ment így, mint máma — mondja Gergár Feri bácsi.

— Legalább holnap tízre, tizenegyre végzünk — szól Dudás papa, és a fák közé néz. Talán arra gondol, hogy a fia addigra már megveszi a gitárt.

Östörék indulnak. A rossz bakancsot Östör a faládba tette. Holnap már az újat hozza. Varga Jancsi utánuk kiált:

— Gyerünk ám reggel, mert fél hatkor már fűtök!

Gergár Feri bácsi körülnéz valamennyiünket.

— Hát akkor emberek, reggel...

— Reggel — szólnak a kőművesek is.

— Minden jót!

— Szevasztok!

— Viszlát!

Dudás meg Gergár átbálgatnak a sarokra a sörkertbe.

Baki az éjjeliőrtől kér egy cigarettát, aztán megyünk. Ma én is kimegyek vele a strandra. A szombatról nem beszélünk. Voltak már ennél komolyabb dolgok is nálunk. Mégse mentünk szét. Fő az, hogy megállapodtunk most már, ez a fontos a mi munkánknál. Jól megvagyunk kilencen a két elefánttal...

Solymos Ida

Első szerelem

*Jaj, kedvesem, be megszaladtál!
Esteledik, s magamra hagysz.
Várlak, eztán örökre nagylány —
Eligazítod sorsomat?*

*Nehéz nekem így egyedül
Évszakok össze-vissza ráznak.
Az alkonyat rámfeketül
és megkeserít az alázat.*

*Hány esztendő, míg ideérsz?
Hiába gyúrtam hógolyókat?
Hiába lestem a vetést?
Palántáknak fecsegttem rólad.*

*Neveltem cirbolya-fenyőt:
ha érkezel, alája állok.
Azóta emeletje nőtt
s felserdültek rég a platánok.*

*Még most is ott vagy? Istenem,
három megye takar előlem.
Arcodat még megismerem?
Azóta két-arasznyit nőttem.*

*A hangod néha erre száll.
Elsuhog bozontos esőkkkel. —
Hallgatom — köszürke madár —
vakítózöld, vizes mezőben.*

Új harmóniákért

Sejtem, hogyan vagy ezzel...

Tudom jól, ismered rég
milyenek itt a horgas, hosszúszakállú esték.
Távoli fények esnek függélyes vak falakra,
magasabb most, mint nappal, a szereldék magassa,
s a hosszú zümmögésbe időnként beledöndül
a tiztonnás pöröly és nagyot harap a csöndből.

Magánya szinte rettent kihalt üres tereknek.
Az udvar zezugában fáradt vasak hevernek,
sínhez koccan a láb és botló bakancsra por hull:
sziporkázón, fehéren a hó visszacsikordul,
s a fagy is visszaszúr most kemény, keserves tűvel.
Mint méz a forró borban, világít itt a műhely...

Egy villamosgép surrog a sziporkás sárga-kéken
szikra pattan a kollektoron s a szénkeféken.
Bomló atommagoknak törvényeit cikázza
felvillanón s kihűnyőn rőt jelzőlámpák láza:
műszer közt műszer én is, hozzájuk kapcsolódom...
Két gépi mozdulat közt most van töprengni módom.

Most van töprengni módom...

hogy mondtad tegnap este
két hosszú hallgatás közt a pontos szót keresve:
harmóniát kutattál és nem mindig találtad
a verseim futásán, hol ritmusok és lábak
ezerpillérű hídján dulakodó rohanásban
vad képek űzik egymást fájón és disszonánsan.

Harmóniát teremtni — idézlek újra s egyre —
amely az alkotásnak célja s értelme lenne.
Örök harmóniáját hangnak, vonalnak, síknak.
Melyet látván, a lélek szép mezői kinyílnak,
amely gyógyítva enyhít és megnyugtat amíg fáj,
tömör nemesre érlel, hogy leszünk mint a kristály...

Bach és Dante zenéje felelt a hosszú csöndből.
A Botticelli-Vénusz szemében szinte könny ül.
Süketség kútja mélyén, ahol az elme roppan,
himnusz kél az Örömhöz... És mind a többi, sorban:
az érvek rád szavaznak, mint húrrol nyíl ha pattan.
A csönd is visszaint rá: tudom, hogy igazad van.

Már hajnallik. Magam csak,

magam vagyok csak ébren.

Bólint a szerelő is a gép surrogó neszében:
a múlt nap súlya hátát térde fölé alázza,
s kitárt vállára biccen a fej fáradt kalásza.
A lámpák rendje vibrál, a kéz kapkodva jegyzi.
Egy számoszlop s egy görbe. Eredmény ez s csak ennyi.

Te megérted — ki érted titkait az anyagnak:
mit bírnak el a fémek, mit tűrnek s hol szakadnak,
izzón préselve s közben kovácsolva is egyben,
a ráégett olajtól, míg gőzök fátyla rebben —
te megérted, mi az, mi holtfáradtan is kerget
még makacsul s dühödten tovább, k e r e s n i r e n d e t.

Hát én is: vicsorgva s dühödten, mint a vadkan,
mindig újra s előlről magam marokra kaptam.
Mérni és megtalálni, nemcsak holnap, de itt s most,
a tények káoszában a babonást, a titkost,
formába fogni végül, rövid s pontos szavakba,
és úgy nevezni néven, mint gyermekét az anyja.

Aztán úgy hajnalórán,

egy nem várt pillanatban

a gondolatnak íve hirtelen szertepattan,
és — ismered te ezt is — kizuhanunk a körből:
a megkínzott agy malma jár csak s üresen öröl...
Hát megjött ez a perc is, szürkén és tompa kéken.
Mind jobban belevések és mind kevésbé értem
a számok rendjét... S újra csak gépiesen jegyzek.
Csak sejdítem, hogy mélyebb tartása van a tettnek.

Így állhatunk e zajló vad kornak küszöbén túl.
Az ég fél arca árnyék, a fél arcára fény hull.
Értjük és mégsem értjük; hát számbavesszük rendre,
boncolva minden érvét, törvényt keresve benne.
De m i n d e n t föl kell írni, hogy hű lehessen egyszer
az összkép és a képlet: a Kor s benne az Ember,
hogy újra formázhassuk akkor az égi Szépet.
Mert szükséges lesz ehhez ott v a l a m e n n y i részlet.

Am túl a kavargáson — akár szobrász a tömbben
látja készen a testet — olykor már szembe döbben:
mi az, mi szerteszór és mi az, mi összerendez,
mi az, mi percnyi s múló, s mi az, mi végleges lesz.
Már szembedöbben néha nagy vázlata a késznek.
Akárcsak itt ez órán a képletek s a gépek
szenvtelen és magányos, hideg fényekkel árva,
még bizarr és szokatlan, szálas harmóniája.

Mert szép harmóniáért

kiált itt körbe minden.

Mely jelenségre törvényt szabjon, szabályt kerítsen,
A formák és arányok hol úgy ívelnek össze
dajkálva együtt egymást, ahogy a tiszta őszbe
lehull a rőt levél, vagy ahogy a mély haraszton
simul szerelmes eggyé a férfi és az asszony.

Új s új harmóniákért kiáltanak a tények
mik lüktető rohamba egymás testére lépnek.
Mely hullásuknak ívét majd örökre megőrzi...
S ami előtt kinyílnak a lélek szép mezői,
s amely feszes idegnek görcsét is oldja végre,
s félelemre s halálra oly enyhes, mint a béke.

Hát így legyen: mi mérni születünk itt e korba,
műszerekként figyelve, tényt tényért kinra vonva.
Mércét keresni jöttünk, s — mely minden mástól eltér —
harmóniát teremtő igaz és tiszta rendért,
s mi új korokból újabb korokba hídként átér:
nemesmivű arányért.

És új harmóniákért.

Döbbenet

Sárga kévéket köt a fénysugár
s arany keresztet rajzol a falra.
A polcon barna bronzszobrocska áll:
terhes asszony kendőben s nincsen arca.

Nem bírja már szíve alatt a terhet.
A falhoz dől melyen árnyéka kékül.
Megjött a perc: teste rebbenve reszket,
s a falra vetült árny is szülni készül...

A bronz kinyájában rebbenésnyi vád van.
Az észre nem vett tárgy kémlelve les:
e percét lombként hullató világban
minden fontos és minden lényeges.

Kávé, kiflivel

Nagy, sárga, kövérfejű margaréttákra emlékszem. olyanok voltak fehér szirmaikkal, mint szalmakalapban a városi asszonyok a Balaton-parton. Meg lágy, húsos, vérvörös pünkösdi rózsák voltak a csokrokban, amiket az évzáróünnepségre vittek a tanítónak.

Emlékszem, sütött a nap. Az iskolához vezető utcában már reggel forró volt a por, a legyek lustán zúgtak az orrom körül. A felhőket néztem. Olyanok voltak, mintha ejtőernyősök érkeztek volna valahonnét a földre és még ott fent várakoznának.

Mezítláb mentem. Anyám nem kísért el, dolga volt. Engem egyébként sem kísért még el senki.

Az iskolában sokan voltak. Az ajtóból próbáltam figyelni a termet én is, mint az idegenek, a nagy, feketeruhás felnőttek. Idegesített az egész. Felnéztem a toronyba, a csengetyűhöz, azt figyeltem, hogy végre elkezdődjön. Ropogtattam a lépcsőt. Megnyugtató volt, hogy úgy recseg, mint mikor egyedül vagyok. Ez volt a megszokott, a leginkább hozzám tartozó.

Aztán mégis besodort a többiek közé a félelem. Félttem, hogy keresni fognak. Azóta már azt is megtanultam, hogy sokszor észrevétlen maradhatok ismerősök között, senki sem keres, mindenki magával törődik.

Engem akkor nem kérdeztek a vizsgán. A hittantól félttem legjobban. A pap volt a legfeketébb, a legkövérebb, a legidegenebb.

Utoljára közösen imádkoztunk, attól már nem félttem. Mozgattam szorgalmasan a számat, ilyenkor mindig erősen figyeltem és a hallott szavakat belemo-rogtam a zúgásba értelmetlenül. Nem vette észre soha senki.

Aztán egyedül maradtam. Figyeltem az ablakon át még egy ideig az üres szobában az asztalon a sok virágot, figyeltem a fejemen a napsütést, aztán boldogan elindultam a kerítések mellett hazafelé az eperfára. Már előre örültem, tudtam, hogy a sarkon a másik utcából majd hidegen fúj a szél.

Ez volt az első ünnepély. Hogy a másik mikor és hol volt, és hogy kerültem oda, arra már nem emlékszem. Pedig az is a faluban volt.

Csak azt tudom, hogy egy nagyobb épületben, tán emeletesen, a nagy üvegablakokon át sütött a nap. A padokat felrakták a fal mellé. Asztalok felé igyekeztem volna elfogódottan a lábak között, de nem engedtek. Rengeteg asszony volt, mind maga előtt tolta a gyermekét. Az asztaloknál nagy fehér bögrékben kávét mértek, meg süteményt adtak. Meleg, puha, édes illatokkal volt tele a terem, egész megvadultam, torkomban görcsös fájdalommal erőlködtem a lábak között, hogy előre jussak. Nem engedtek. Az egyik asszony vissza is lökött. — Ne tolakodj, te!

Ijedten néztem rá, aztán csöndben maradtam. Akkor még nem tudtam, hogy ő a Szabóné, hogy az ura, a részeges csizmadia minden este fenékebe rúgdossa. Neki is jólesett volna egy kis ingyensütemény.

Palláné is félrelökött. Annak a lánya meg, akit akkor a lába között tartott, marólúgot ivott később, mert feljöttek egyszer Pestre a nemzetközi vásárba és teherbe esett a Szekeres Jóskától, éjjel, a koci végén, a perronon. Szekeres Jóska is velük utazott.

Igen, most már emlékszem pontosan. Első áldozók voltunk. Akkor kaptuk az ingyen kávé, meg a süteményt. Még a papunk jóságos arcára is emlékszem. Karját széttárva, jóságos, elnéző, gyerekes szelíd mosollyal próbálta feltartani a napfényen a sütemények, meg a nagy lábas édes kávé mögül a tülekedőket.

Nagyon megvadulhattam már közben, kávé én eddig még nem ittam, mert az egyik asszony végülis elúnva, kilökött közülük a sarokba.

Doboz Imre mellé kerültem. Kisnövésű, törpe, tejszagú gyerek volt, menhelyi. Vele sem volt senki.

Ahogy oda kerültem mellé, emlékszem, átöleltem. A forralt tej szagáról ismertem fel, meg a nagy, kopasz fehér fejéről, meg a száraz, meleg testéről. Nagyon jól emlékszem rá. Tízpercekben, mikor verekedtünk és már mindenki földhözvágott, hozzárohoztam mindig, hogy földhözvágjam. Nagyon is jól emlékszem. Forró teste volt, talán a sok forralt tejtől, amit ingyen kapott. Ő is a földhöz vágott mindig.

Onnét, mellőle, a sarokból tudtam meg, hogy van a süteménynél, meg a kávéénál edesebb öröm is.

Kézenfogva vezettem ki a teremből.

— Nem iszom kávé soha — szakadt fel szinte hörögve belőlem a diadal.

A patáktöltésre mentünk fel, zúgó szélben a hatalmas fűszálak mindent elsodró hullámai között.

Innét a dombról látni lehetett az egész legyőzött végeláthatatlan óriási falut, a csillogó, még beláthatatlanabb, roppant, koranyári ég alatt.

Boldogan tartottam a szám az ég felé. Ha akartam volna finom, édes, hideg tejtenger ömlik a számba felülről, csak inteni kellett volna.

Nemrég jártam a faluban. Bizony, a térdemig ha ér kis, rozzant házaival, kertkapukon az ajtók félig leesve, rájuk férne a javítás.

Kávé reggeliztem kiflivel a vendéglőben és az ablakon át sokáig néztem a reggeli fürdőből nehézkesen hazafelé igyekvő kacsákat a szalmás úton.

J. S. Bach: D-moll versenymű

Őszi reggel a szőlőhegyen
Sorról-sorra, töről-töre egyformán ismétlődnek a szőlőlevelek
és a fürtök a levélen
és a bogyók a fürtben
és a fény minden bogyón.

Éjszaka a fehérre meszelt házban
egyforma fény gyul ki sorra
minden ablakon.

Egyformán ismétlődik minden hulló eső
a földön, a fán, a tengeren,
a kezemen, az arcomon, a szememen,
mint a vízcsepp, mely a korongon szétpermetez.

Így újulnak meg napjaim
mindegyik egyformán
és mindegyik másként.

A kötésben egyformán ismétlődnek a hurkok
és az égen a csillagok
és minden nyelvben a szavak: szeretlek,
és a levélben megújul a fa
és minden halálos ágyon a fájdalom a rövidre szakadt életért.

Egyforma a visszatérése a hulló hónap,
a szitáló, könnyű hónap,
a tömött, nehéz hónap,
a ködtől bolyhos hónap,
amely az üvöltő zivatarból ront ki,
a hónap, mely elborítja előttem az utat.

Gyermekek játszanak az udvaron,
az udvaron gyermekek játszanak.
Öreg néni megy az utcán,
az utcán öreg néni megy,
megy az utcán egy öreg néni.

Éjszaka a fehérre meszelt házban
egyforma fény gyul ki sorra
minden ablakon.

A fürtökben megújulnak a bogyók
és a bogyókon a fény.

Elébe megyünk a jónak, igaznak,
a jóért, igazért, jogosért harcolunk,
a jót, helyeset, igazat vesszük birtokunkba.

A néma könnyeidet, mosolyodat, szerelmem,
a zokogásodat, tiszta mosolyodat, szerelmem,
mindig-új mosolyodat, mosolygó fehér fogadat.

Őszi reggelen a szőlőhegyen
sorról-sorra, töröl-tőre egyfornán ismétlődnek a szőlőlevelek,
a fürtök a levélen,
a bogyók a fürtben,
a bogyókon a fény,
a fényben a szívem.

A megújulás csodája, édes:
Az egyformaság soha-nem-egyformasága.

Levél a fogságból

Küldjetelek regényt, szerencsés végüt:
melyben a repülőgép törött szárnyal is
visszajut a földre,

melyben az orvos győztesen hagyja el a műtőt,
és a vak gyermekek szeme látásra tárul;
melyben a partizán szabad lesz,
mikor gyilkosának fegyvere
a szívét keresi már;
melyben a tíz éve várt levelet egy napon
meghozzák a vándormadarak;
melyben kézzől-kézre járnak a költők könyvei;
melyben a szerető szívek egymásra lelnek
nászi ünnepben;

melyben ki nem szikkaszt
senkit a hiába-vágy kenyérért,
rózsáért, napfényért, szabadságért.

Küldjetelek könyvet, melynek végén öröm van,
mert én hiszem,
hogy a mi harcos, fájó,
komor históriánk
— miként a könyvé —
örömben zárul.

Négysoros vers

Győz a Hajnal. A Föld oly tiszta fénnel lett tele,
Mint egy kék tó, mely iszapját a barna mélybe szűrte le.
Arcod arcomhoz ér, édes, együtt vagyunk, Te meg én.
Fény és Végtelenség. Fény, fény, fény.

Bán Ervin fordításai

Lázár Ervin

Énekszó

A kislány rémulten támaszkodott az ajtófélfának, görcsösen szorongatta a tolltartóját — éppen az volt a kezében, mikor megjöttek a mentők.

A mentők szürke ruhát viselnek, nagy fehér autójuk van. Mindig sietnek, a mentőknek nincs szívéük, nem lehet szívéük, hiszen most meg kellene állniok egy kicsit, óvatosan, nagyon óvatosan vinni azt a szürke, sovány asszonyt, hiszen beteg, nem látják, hogy nagyon beteg.

A mentők nem álltak meg.

A szürke, kóchajú asszony picit felemelte a fejét. Még egyszer látni akarta a házat, ahova befogadták, és a lányt, meg az embert is látni akarta.

Hözső Imre most is részeg volt. Nehézkesen, horgadtan állt az istálló előtt és a lányra nézett. Az asszony a szeme elé kapta a kezét, istenem, mondta magában, istenem...

Egyszer már látta így állni az urát. Ostor volt akkor is a kezében. Az ég kéken szikrázott. Kéken, hűvösen, közömbösen. Imre betántorgott a kapun, kabátja sáros volt, pedig már nagyon régen esett az eső.

Üvöltött.

— Maris! Maris!

Az asszony kendőt kötött a fejére. Sebtiben még a kötényt is megigazította, belenézett a tükörbe.

— Félek — suttogta magának — nagyon félek.

— Maris!

— Itt vagyok.

Állt az ajtóban. Nagyon halkán, suttogva beszélt, hang talán nem is jött a száján, csak az ajkát mozgatta:

— Imre, drága uram, Imre...

— A lóra... föl a lóra — sziszegte az ember és előrenyújtott kezén begörbítette az ujjait.

Lehajolt az ostorért. Megtántorodott, a feje húzta előre, de nem bukott fel. Felállt. És gonoszul nézett. A fogai villogtak, furcsán nem lehetett tudni nevet vagy vicsorog. Az asszony lassan hátrált az istálló felé, előregörbedt, a kezét az arca meg a melle elé tartotta.

A lótól mindig nagyon félt. Fekete ló volt és megbízhatatlan.

— Ne, Imre, ne... — motyogta, de a férfi jött egyre közelebb, a halántékán kidagadtak az erek, közvetlen közről látta a kezefején a vörös szőröket.

Sikoltott.

— Ne, ne, te jó ember vagy, nagyon jó ember vagy.

Zokogott, de a könnyei nem folytak, beleszorultak a mellébe, nyomták, fojtogatták, megmarkolták a torkát.

— A lóra — üvöltött a férfi és átnyalábolta az asszonyt. Hirtelen, erős mozdulattal föllódította a lóra, háttal a feje felé. A ló sunyított. Mereven hátracsapta a iülét, egyenesen felszegett fejjel állt és remegett.

— Annus, Annus! — üvöltött a férfi és az asszony szemét egyszerre elöntötte a könny.

— Ne! A lányt ne! Ne bánts d a lányt...

A kislány nem sírt. Tágranyította rémült, barna szemét, a teste puha lett, mint a rongy. Hözső Imre földobta az anyja ölébe. A ló megrándult... most... most... gondolta az asszony.

A férfi az istálló ajtajában állt, hatalmas görnyedt teste betöltötte az ajtókeretet.

— Hehe... szajha — hörögte, és megrándult kezében az ostor.

Az asszony szeméből bánatos, puha, kegyelemkérő kiáltások szálltak feléje, de ő már nem is látta az asszonyt. Sötét tömeget látott maga előtt — az asszony, a lány meg a ló összefolyt remegő testét. Nevetett. Fűlsiketítő, torz hangon.

— Igaz, az anyám is szajha volt... ne félj Borbás Maris... az én anyám is szajha volt...

Az asszony félt, hogy kibuggyan a férfi torkán a vér.

— És szajha lesz a lányod is haha... hallod... a lányod is!

Az asszony vacogott a rémülettől, de a ló még mindig mereven állt, megfeszített inakkal.

— Szajhák ülnek a hátadon, Szultán, nem hallod Szultán...

Az ostor vékony szíja köröket rajzolt a levegőbe, majd hosszan, feszesen ki-nyúlt és lecsapott. Az ütés a ló hasát érte. Megrándult, kivillant a szemefehérje.

— Nem tetszik — kiáltott diadalittasan a részeg és újra ütött.

Az asszony magához húzta a kislányt, körülölelte a karjával.

A vékony szíj baljósan suttyogott a levegőben, egyre vadabbul, egyre erősebben. Most már az asszonyt is ütötte, a gyereket is. Minden ütésre egyszerre rándult meg a három test: a gyereké, az asszonyé és a lóé.

— Rúgjál, Szultán!

A ló meg sem mozdult. A férfi akkor már zokogott. Rémes sírás volt, szaggatott, el-elcsukló. És a ló állta az ütéseket, és az asszony is meg a gyerek is.

Hózsó Imre térdre rogyott. Kiesett kezéből az ostor. Megkönnyebbülten, egyenletesen sírt.

— Nem hallod, Szultán... kicsi lovam... nem hallod?! Szajhák... ezek is szajhák...

Térdcsúszva mászott előre az alomszalmában. Átfogta a ló első lábát. Magához ölelte.

Az asszony csendesen lecsúszott a lóról a gyerekekkel és futott a szobába.

A lány akkor öt éves volt. Most tizenhárom.

Hózsó Imre a lányt nézte.

Az asszony kiáltani akart, hogy ne igyál többet Imre, de mégis a lányának szólt, halkán, alig hallhatóan.

— Főzzél apádnak!

Így mondta: apádnak. Szándékosan mondta így, mert látta Imrét, ahogy a lányt nézi.

Aztán rácsapták a mentő ajtaját. Kellemes jódszagot érzett.

A mentő lassan kifordult a kapun, döcögve átmászott a rozoga, földes hídon és nagy porfelhőbe burkolva elvágtatott a szürke országúton.

A kapu előtt emberek álltak. Megilletődött asszonyok, kíváncsi gyerekek és fekete, ráncos vénasszonyok.

Mint a hollók.

— A mellye... Aszonta a doktor le köll vágni — mondta valamelyik.

Lassan elszéledtek. A lány még mindig az ajtófélfának támaszkodva állt, Hózsó Imre meg az istálló előtt.

A nyitott kapuban egy vénasszony ácsorgott. Összekulcsolt kézzel nézett a mentő után.

— Jézus Krisztus, üdvözítőnk, ne nyomorgasd a szegényt, Jézus Krisztus, jó urunk könyörülj mirajtunk.

— Hess, boszorkány — kiáltott az udvaron Hózsó Imre és egy féltéglát hajított a öregasszony felé.

A vénasszony meg sem mozdult, pedig a tégl a lába mellé huppant a porba.

— Jézus Krisztus jó urunk, könyörülj meg rajtunk — hajtogatta és ráncos arcán kövér könnyecsek folydogáltak.

Mégis megriadt Hózsó Imre. A vénasszony mozdulatlanságától. Odaesett mellé a nehéz féltégla, ő meg hajtogatja egyre csak a magáét, meg sem mozdul, néz a mentő után.

— Jó Jézus Krisztusunk könyörülj mirajtunk!

Enekelve, fogatlan szájjal duzsorogva motyogott a vénasszony, mégis tisztán elhallatszott idáig. Volt ebben a töppedt, gallyacska vénasszonyban valami szilárd.

Akár csak Hadar Mihályban.

Akkor is ilyen riadtság szállta meg, mikor Hadar Mihállyal szemben ült a szobában. Pedig először jóleső kárövendő bizsergés futott rajta végig a sarkától a fejéig. Na, erős Hadar Mihály, most gyenge leszel — mondta magának és felállt.

— Ha a téeszcsé miatt gyüttél, Mihály, akkor vissza is fordulhatsz.

A másik morgott valamit a bajusza alatt, amúgy is nagyon ráncos arca furcsán eltorzult, egymásbaszaladó, mozgó redők futkároztak rajta.

— Nem erőszakol téged senki, magad ura vagy, ha igaz!?

Ez nem tetszett. Hát nem könyörögni jött? Mert itt járt nála az egész falu, mikor megalakult a tsz. Lépj be te is — azt mondták. És nagyon jólesett azt válaszolni, hogy nem. Az emberek először türelmetlenek lettek. Aztán dühösek. Ő meg azt gondolta magában, persze esz benneteket a fene, mert irigylitek a szabadságot. Az Izsó Mihály agitálta őt legjobban. Mindenki tudta a faluban, hogy Izsó Mihály félelemből lépett be a tszbe. Anyámasszonykatonája. Még a bátorságot is irigylük!

— Hát akkor? — kérdezte a csuparánc embert, nem mutatta a kíváncsiságát, meg a mérgét sem az elmaradó nemek miatt.

Bent a szobában ültek le. Hadar Mihály sohasem járt itt, de még csak körül sem nézett. Egyenesen az ő arcába bámult, apró ráncok közé szorult, szúrós szemmel.

— Tartasz te valamit, Imre, a Kusztorásban?

Egyszerre tudta miért jött. Persze a Kusztorás miatt!

— Most nem — mondta, mintha mit sem sejtene — most éppen semmit.

Hát erre fáj a foga a téeszcsének. A Kusztorásra.

Omlóféiben levő majorépület volt ez a Kusztorás, kint az Öreghegy alatt, régebben marhákat tartott ott, de mostanában feléje sem néz. Ez kellene a tsznek. Megint érezte a kárörvendő bizsergést.

— Megmondom, úgy ahogy van, köllene a téesznek a Kusztorás. Te semmi hasznát nem veszed, mi meg nyernénk vele. Nem kívánjuk ingyen.

— Ott szárítom a dohányomat — mondta Hózsó Imre és érezte a mellét feszegető örömet. — Tavasszal meg szerződött marhát viszek ki.

Hallgatták. Dohányt? Ördögöt! Hiszen nem is lehetne ott dohányt szárítani. Nem elég szellős az. Tudták mind a ketten.

— Jobb lenne Imre, ha meggondolnád. Neked is jobb lenne — mondta a másik és lágy lett a hangja, mintha a fiához beszélne.

Ez a szemernyi légyság dühítette fel leginkább Hózsó Imrét, egyszerre eltévelyesedett benne a harag, vörös lett.

— Fenyeged! Fenyegetni azt tudnak. Jó hogy a saját házamból nem dobnak ki a kutyszentcségit ennek a téeszcsés világnak.

— Mit ordítasz?

— Az én házamban akkor ordítózok, amikor akarok. Nem parancsol nekem az isten téeszcséelnőke sem!

— Hát akkor majd kiigényeljük a Kusztorást. Ha neked jobb...

Megvonta a vállát és el is mosolyodott. Igaz kesernyés mosoly volt, Hózsó mégis előhúzta a kést és az asztal lapjába szúrta.

Ez a Hadar Mihály meg előredőlt, összekulcsolta a kezét maga előtt, kicsit ingatta a fejét és azt mondta:

— Bolond vagy te, Imre, nagy bolond.

S annyira nem volt egy csöpp félelem sem a szemében, hogy Imre egyszerre megrémült, belekapaszkodott a bicskába és meg sem tudott mozdulni. Aztán kelt csak fel Hadar Mihály szép csendesesen, sietség nélkül és kiballagott az ajtón.

Akár csak az öregasszony. Az sem ijedt meg a féltéglától.

— Az istenük meg a téeszcséjük — morogta és bizonytalanul megindult befelé. A lány már nem állt az ajtóban.

A lány.

A lányt látta maga előtt és halványan emlékezett a mentőre is. Nem érdekelte a mentő. A lány kezek és mellek. Reggelente pirulva fogja össze magát a hálóingét. Őelőtte szégyelli magát. De csak a tél óta. Hőzső Imre még a disznópörkölés melegét is érzi az arcán, látja a magasba nyaldosó sárga lángokat — s persze a lányt, ahogy hálóingben kiszaladt, s körültáncolta a tüzet.

— Disznót ölünk, disznót ölünk — kiabálta, az anyja sajnálta elrontani az örömét, nem kiáltott hát rá, hogy „veszel azonnal magadra valamit”, csak megállt a nyaláb szalmával az udvar közepén és elnevette magát: ez a bolond lány, kis bolondom.

Apró, kemény kis mellei táncoltak a simafogású selyemhálóing alatt. Hőzső Imre akkor már érezte, hogy az asszony elkomolyodott és őt nézi, mégsem tudta a szemét levenni a lányról, görcsösen szorította az égettvegű piszkafát. Mosolyogni próbált, be akarta csapni az asszonyt, de sehogysem sikerült — aztán már nem is akarta — csak nézte a lányt. Annus meg merev lett egy könnyed és hajlékony mozdulat közepén, majdnem térdreesett a visszafojtott lendülettől és eszébe jutott a fekete ló. Összefogta a mellén a hálóinget. Azóta mindig összefogja.

Aznap az asszony egyetlen szót sem szólt. Amúgy is hallgatag volt, de ez a csöndesség kesernyés volt és görnyedező.

A férfi megbotlott a küszöbben és megint tisztán látta maga előtt a mentőt és tudta, hogy a lány odabent van a szobában. Az asszony meg döckölődik valamerre Szekszárd felé a fehér kocsiban és kezét a mellére szorítja.

Nevetett magában. — A szajha.

Akkor látta meg a kendőt a szék karfáján. Esetten, ügyetlenül hevert a kendő, meleg gyűrődésekkel — az asszony mindig ezt a kendőt viselte. A kendő sohasem szokott így heverni. Minden megváltozott tőle és gazdátlan lett. Imréből olyan hirtelen párolgott el a bor, hogy megszédült tőle.

Az asszony meg döckölődik valamerre Szekszárd felé, a fehér kocsiban. Nem hitte el. Kinyitom az ajtót és ott ül az asztal mellett. Izgatott lett. Gyors, szögletes mozdulattal felrántotta a szobaajtót. A bevetetlen ágyszélén ült Annus és bámult maga elé. Hideg volt a szobában.

— Anyád?

Ijedten, mégis parancsolóan szaladt ki belőle a felesleges kérdés, a lány megremült, félve nézett a nevelőapjára és pici, tétova mozdulatot csinált maga előtt. Legszívesebben elsírta volna magát, de ha félt, sohasem tudott sírni. És most félt.

A férfi rögtön a kérdés után tudta, hogy semmit sem kellett volna kérdezni. Az ágya szélére ült, lógatta a fejét egy darabig, maga sem tudta miért, dühös lett. Pedig már nem volt részeg.

— A kendőt tedd a szekrénybe! — mondta a lánynak.

Sohasem rúgott be az esztelenségig. Mindig tudta, mit csinál. És emlékezett is mindenre. Olykor nagyon élesen és kitörölhetetlenül tértek vissza részegsége emlékei. A józanság első pillanataiban. Ez olyan, mint amikor az ember felébred. Kicsit tántorognak benne a dolgok, aztán minden egyszerű lesz és világos, az ember nem tudja, miért utálta előtte este az életét. Minden világos lesz. Az élet is és a halál is. De csak pár pillanatig. Mert ki kell bújni az ágyból, a hajnal nyáron is hideg és a szoba levegője pállott, a gerendák túl alacsonyan vannak. Ilyen a józanság első perce is. Csak valahogy nehezebb, vörösebb.

Az asszonnyal nem vesztettem semmit — mondta magában Hőzső Imre és hallotta, nyikorog a szekrényajtó. A lány eltette a kendőt.

Mondjuk ide állna a lány és azt mondaná: Elmegyek. Miért ne mondhatná? Hiszen hatalmas ez a lány. Elmenne. Már érezte is, hogy egyedül van a szobában, az ingaóra megállt. Az ágyak vetettek, csak az övé van feltúrva, a dunyha mozdulatlanul, csúf gyűrődésekkel mered a levegőbe és ráncai közé hideg szorult.

— Nem mehetsz el, Annus!

Könyörgő, csendes hangon szólt.

— Hova? — kérdezte a lány csodálkozva.

A férfi csak most érezte meg, hogy a lány tizenhárom éves, most vette észre, hogy a tolltartója és nyitott füzetei az asztalon hevernek, most tudta csak, hogy a lány nem megy el. Tudta, hogy a lány az övé.

— Fűzd ki a cipőm! — mondta parancsolóan, pedig nem akart lefeküdni, csak engedelmességre vágyott. Annus leguggolt eléje és bogozni kezdte a csomót. Hőzső Imre belátott a blúza alá, könnyű rózsaszín mellére. Annus a bokájához ért. Nehéz és diadalmas nevetés támadt benne ettől az érintéstől, a bokájában támadt és érezte ahogy egyre följebb kúszik a lábszárában a térdek rögös csontjaiig aztán tovább végig a combján, hasa szőrrel borított bőrén, görnyedt kemény hátában, lüktető nyakában, fülcimpája finom ereiben. De nem nevetett. Benne szorult ez az őrjöngő, vibráló diadal és feszítette a testét. Nem mert nevetni. Az anyja miatt. Az anyja ott állt a háta mögött, ilyenkor sohasem tudott megfordulni, erőltlenül evickélt benne a gondolat, hogy az anyja már régen meghalt, mégis tudta, most ott áll a háta mögött. Szemrehányóan nézett rá az anyja és Hőzső Imre ott érezte maga meg Annus között az anyját és a lány örült ennek, megcsókolta az öregasszony ruhája szegélyét.

Minden erejét összeszedte, fölrántotta a lányt és ellökte magától.

— Mit csinálsz? — üvöltött.

— A cipőjét... azt mondta, a cipőjét... — motyogott Annus. A férfi ráordított.

— Nem érted?! Az anyám szajha volt!

De azért a fekete ruhás öregasszony csak nem mozdult a háta mögül.

2.

Egy éjszaka

Sötét volt. A férfi mozdulatlanul feküdt, nem is vette észre, hogy feszülten figyel. Szerette volna, ha a lány megmozdul az ágyban, nyikorognának a szúvas deszkák. Tudná, hogy a lány itt van. De Annus nem mozdult.

A lány: Azt mondta, itt megy a bolond Hőzső lánya.

A férfi: Marha az a kölök, nem jó. Egyszerűen marha — mondta Keserű Márton a kocsmában. Igaza van. Vissza kell ütni. Huszonhat éves, olyan, mint a bivaly, és veri az anyja. Veri. Azért mert éppen az a lány kell neki... Édesanyám engedje meg... Nem! — mondja az anyja—, azt a lányt nem veszed el... Megint együtt láttak benneteket! Megmondtam, ne járkalj utána. Az a marha hallgat. Hozd ide az ostort! És a asszony üti a fiát. Csak el kellene lépnie. De ott áll és nézi az anyját. Még a szemét sem hunyja le, pedig az arcát is üti. Jó gyerek? Hm... Elvitték volna az öregasszonyt szegényházba. Minden el volt intézve. És akkor azt mondja az a marha, hogy én akarom gondozni, nem engedem az anyámat.

A lány: Nem igaz, hogy bolond. Néha egy kicsit mogorva. Nem hallották őt mesélni. Nem látták fáradtan ülni az asztal mellett. Csak a kocsmában látták, a kurjongatásait jegyezték meg. És bátor. Apád miért nem lépett be a técszbe. Nem tudom, tanító bácsi. Nem is akar belépni? Nem tudom, tanító bácsi. Persze, hogy nem akar belépni. Neki senki se parancsolgasson. Irigykedve nézik őket, mikor mennek a határba. Ezek még saját lovaik, a koci is, a föld is, a két ház is. Ha meg-növők, az egyik ház az enyém lesz — azt mondta a Felsősori házat nekem adja.

A férfi: Meghalok és kész. Jó ember volt. Rossz ember volt. Olyan mindegy, hogy mit mondanak. Jó ember volt — és legyintenek. Szegény, kár érte. De legyintenek. Olyan mindegy. Mindig minden az erőseké. Akik vissza mertek ütni. Kampós orra volt az öregnek és összeszorított keskeny szája. Akárcsak neki. Azonnal megismerte. Tétován, esetlenül lépett be az ajtón. Micsoda öreg volt, úristen, micsoda öreg! Azt mondta: — Csak meg akarlak nézni. Nekem már senkim sincs. Régen csizmában járt, lóháton. Akkor sem volt senkije. A lovaglóstórával intett a lányoknak. Este gyere be hozzám. És a lányok azt mondták: igenis. Akkor sem volt senkije. Felállt. Szorongatta a torkát valami. Sokáig néztek farkasszemet. Ez hát az apám. Hideg borzongás szaladt végig a hátán. Ki a házamból! Nekem már

senkim sincs — motyogta az öreg. Ki a házamból! Nekem már senkim sincs, fiam. Őszinte és mélyről jövő volt ez a „fiam”, de mit törődött ő vele. Fiam? Mi az hogy fiam! Ki a házamból! Üriember! Csizmás, lóhátas, lovaglóostoros. Nincs senkim, nekem már senkim sincsen. Hát nekem ki az úristen van?! Hát hogyan élek én a te kőházadban? Nagy árat fizettem a kőházadért! Menjen, mert megölöm! Nem érti? Megölöm! Az öreg hátrált az ajtó felé, háta mögött tétova mozdulatokkal kereste a kilincset, fogalma sem volt merre van a kilincs, először járt ebben a házban. Nagyon szánalmas volt, az arcára bánatos, bocsánatkérő mosoly terült. Könnyű bocsánatot kérni. Bocsánatot kérni nagyon könnyű a rúgásokért. Akkor, amikor az ember már nem tud rúgni.

A lány: Nem is az én apám. Igaz. Mégis olyan mintha az apám lenne. A vénasszony szája sötét luk volt. Neki kellett támaszkodnia a kerítésnek, mert széldült. A vénasszony meg csak ordított eszelősen, nem mert rászólni senki vagy talán nem is akartak. Az anyád is mocskok volt meg az apád anyja is. Az apád!? Gúnyos lett a hangja, rikácsoló csupa gonoszság. Úgy apád mint nekem! Magához vett téged meg az anyádat, mert kurva kellett neki. Eddig jó volt az anyád, most meg majd jó lesz te. Hiszen nem vagy a lánya, Ki tudja, hogy kinek a lánya vagy te?! A fél falu. Karácsony Sándoré, Karácsony Sándornak a lánya vagyok, nekem mondta édesanyám, hogy Karácsony Sándor lánya vagyok — mondogatta gyorsan magában — csak elesett a háborúban és azért nem tudta elvenni édesanyámat. Én Karácsony Sándor lánya vagyok. És az apád talán a Hózsó Ignác fia? Talán a vén bolond kanásztól kitelt egy gyerek? Meg kőház, meg húsz hold föld? Hahaha! A Maróti tisztartó fölcsinálta a Kocsor Julist, és kőházat meg földet adott a kanászának, hogy vegye el. Az a bolond el is vette. Elvette volna ingyen is, hiszen nem volt ki a négy kereke. Isten átká van a ti kőházatokon, nem hoz rá szerencsét az akasztott ember kötele. Pedig ott lógott a padláson Hózsó Ignác... Szajhák családja... te is csak szajha leszel...

A férfi: Nem engedték megnézni az öreg púpos kanászt. Úgy hívta, hogy édesapám. Pedig mindig tudta, hogy nem az apja. Nem mondta neki senki, mégis tudta. A Bolond Hózsó Ignác. Eleinte úgy hívták, a Bolond Hózsó. Aztán Kőházas Hózsó lett. Sohasem aludt velük egy szobában. Leginkább az istállóban szokott aludni. Nem is igen beszélt. És mikor megvolt a húsz holdja, akkor is disznókat őrzött. Mondjon föl Ignác, nem köll már magánaka disznók után szégyenkezni. Csönd! — mondta Hózsó Ignác a feleségének és nem mondott föl. Csak föl kötötte magát egy nyári délután. A kötele még mindig ott lóg a padláson.

— Félek — mondta Annus.

— Gyere ide mellém — válaszolt a férfi.

Most megreccsent az ágy.

— A lány jött.

— Szorítsd a nyakam!

— Jaj, megfulladok — lihegett Annus.

— Jobban szoríts!

Másnap vasárnap volt.

— Hozd ide az ünneplőmet — parancsolta a férfi.

— Igenis — mondta Annus.

3.

igenis

igenis

igenis

A postás a kocsmában találta meg Hózsó Imrét. Egmaga ült a sarokasztal mellett, a fal felé fordulva és beszélt.

— Csak intett a lányoknak és azt mondták: igenis.

— Távirata van — mondta néki a postás és gyengéden megfogta a vállát.
 — Hiába táviratozik. Én is vagyok akkora úr!
 A postás értelmetlenül nézett, aztán eléje tolta a fekete könyvet.
 — Írja alá.
 — Aláírom — mondta Hózsó Imre és kemény, nehéz betűkkel odakanyarította a nevét.
 — Csak a vezetéknévem. Elég? Elég, mi! Így írt alá a tisztartó is. Igaz? Ismer-
 ted a tisztartót?
 A postás fiatal gyerek volt, zavartan rázta a fejét.
 — Nem, nem ismertem. Itt a távirat.
 — Mondtam, hogy hiába táviratozik! Disznó volt, igaz? Nem kell! Disznó volt.
 A lányok azt mondták neki: igenis.

„borbaas maaria vasaarnapra virradoo eejjel meghalt temeteeseeroel keerjuek
 inteezkedni

szekszaardi koezkoorhaaz”

Ez állt a táviratban.

— Hulljon a férgese! — kiáltott Hózsó Imre és hirtelen mozdulattal felállt. Mereven tartott nyakkal megindult a kijárat felé. Ostoba távolbanéző tekintettel rávigyorgott a kocsmárosra, tévován intett maga előtt.

— Hulljon a férgese — mondta a kocsmárosnak.

Nagyon halkán mondta, nem is lehetett megérteni.

A kocsmától egy rozoga fahídon kellett kimenni az országútra. A száraz deszkák inogva döngtek a talpa alatt.

— Hulljon a férgese — suttogta maga elé és futni kezdett. Hazafelé futott, a táviratot begyúrte a zsebébe.

A konyhában égett a villany, Annus az asztal mellett ült, egy füzet volt előtte.

— Mit csinálsz?

— Írok — mondta ijedten a lány és elfordította a fejét.

— Rám nézz! Miért nem nézel rám?!

Annus ránézett. Kék szeme volt, ferde metszésű.

Hózsó Imre lehajtotta a fejét, a cipőjére bámult.

— Holnap elmegyek anyádhoz.

Nem nézett a lányra.

— Ne mondja meg neki!

— Nem mondom — felelte halkán és gyorsan bement a szobába. Leszórta magáról a ruhát és lefeküdt. A fal felé fordult. Kint sokáig csend volt, a férfit bántotta a némaság. Felemelte a fejét a párnáról és feszes testtel figyelt. Semmi nesz nem hallatszott. Az üveges ajtón keresztül beszűrődött a fény, a falon látta a feje árnyékát. Nagy sötét folt.

— Annus!

— Még írok — válaszolt sietve a lány.

— Ne rongáld a szemed — mondta megenyhült hangon és jólesően elernyed a teste. Csak valamilyen hangot akart hallani.

A lány eloltotta kint a villanyt, lábujjhegyen osont a szobába.

— Annus!

— Azt hittem, alszik.

A lány hangja ijedősen rebbent. Félt.

— Gyere ide!

Megint csend lett. Ugyanolyan csend, mint az előbb. Újra megfeszült a teste, felemelte a fejét. Most nem látta a feje árnyékát.

— Igenis — mondta a lány.

Megrándult. A feszültség nem engedett, a torkán szaggatottan szívta be a levegőt.

Hallotta a könnyű, óvatos lépteket.

— Itt vagy?

— Igen — mondta halkán a lány.

Ott állt közvetlenül az ágy mellett.

— Anyád meghalt.

Egy ideig csend volt. Aztán hallotta, hogy a lány sír. A sötétben megkereste a kezét és megszorította. Annus odaroskadt az ágyra a mostohaapja mellére. Nyakához szorította az arcát, a férfi érezte a meleg könnyeket. Egyre szorosabban kapaszkodtak egymásba. Szorították egymást, a karjuk megfeszült és akkor Hózsó Imréről is kitört a sírás.

— Ne sírj! — mondta a lánynak.

A lány simogatta az arcát és még közelebb bújt hozzá.

és barnahúsú szántások meleg földje fordult ki az ekék nyomán bokrok és fák zöld fákljai égtek az izzó kék ég alatt békés templomtornyok és piros háztetők világoltak ki a zöldből a folyó duzzadtan hömpölyögve ringott a medrében csodálatos védelmező kis karok hogy tudtok szorítani búzamezők könnyed ringása eső utáni vízszag zümmögő bogarak téli esték csendje csodálatos védelmező vézna kis karok hogy tudtok szorítani.

— Annuska, Annuska, Annuska — dadogta a férfi. A lány már aludt, könnyen, csendesen szuszogott. Betakargatta, aztán fölkel, meggyújtotta a villanyt, odaült az ágy mellé és nézte az alvó lányt.

Úgy is aludt el, ülve, a nyaka hátracsuklott a szék támláján.

4.

Megszokta már, hogy esténként engedelmeskedjen a parancsoló hangnak. Azt is megtanulta, hogy „igenissel” nem szabad válaszolnia. Olyankor a férfi felbőszült.

Nem mondta hát, hogy igenis.

Csak félt.

Mindig félt, kutatva nézett az emberek arcába.

Az emberek azonban némák voltak. Reggelenként dolgozni mentek a ködös határba, esténként kurjongattak az utcán, felemelték meg leengedték a kezüket, néha káromkodtak, néha nevettek, a templomból kiáradt vasárnaponként az ének, meg sípolt az orgona, a félszemű harangozó minden délből meghúzta a harangot és egy fröccsért engedte húzni a legényeknek is, a Szajkó boltos azt kérdezte a tsz könyvelőtől: Na, mit gondolsz, Burján elvtárs, győz holnap a Fradi, s a legények cseresznyemaggal lődöztek a lányokra a templomtéren, a Kétláncos Kajdiné átkiabált a szomszédasszonynak, hogy a fiam autót vett ám Amerikában, elküldte a fényképet is, majd gyűjjön át, megmutatom, a Cinege tanító az igazgatóéknál ultizott és azt kérdezte: Mit gondolsz kérlek, ez a Borbás Annus... és az igazgató azt mondta: Makk negyvenszáz ultú, a cigányokat megfürdették a rendőrök a Sióban és matadorral beszórták a putrikat, a méltóságos asszonyék rádiója bemondta, hogy nemsokára kimennek az oroszok és akkor szétmehet a téesscsé, a téesscsé meg autót vett és a Szabó Boriskának meg holnap lesz a lakodalma.

— Elvárunk benneteket is, Imre — mondta Szabó Bálint.

— Most halt meg az anyja — bökött a lányra Hózsó Imre.

— Fél éve is elmúlt, meg iszen kislány még!

A lakodalmat kint tartották az udvaron, sátor alatt, az állami gazdaságtól kérték kölcsön a ponyvát. Az asztalokat olyanformán tölték össze, mint két hosszú szárral egymásbatolt L betű. Ahol összeért a két szár, ott ült az új asszony meg az új ember.

Egy alapi legény vette el Szabó Borist, valami szerelő vagy ilyesféle, Fehérváron dolgozik és el is viszi a feleségét, ha kapnak ott lakást. Márpedig kapnak, mert az ilyen szerelőféleknek az atyaistent is odaadják — azt mondta az Illés Rozál néni. Az új pártól jobbra meg balra ültek a közeli rokonok, meg az állami gazdaság főagronómusa, mert az adta a ponyvát, távolabb a sógorok, komák, barátok,

az ilyesféle ismerős-népség meg, mint Annusék, szerényen az L betű rövidebbik szájánál ült.

A menyasszony fehérben volt, a fátyla a vállára omlott és alig evett valamit, a vőlegény meg égő füllel ült mellette.

— Mit bámulsz? Egyél! — mondta Annusnak a mostohaapja.

— Igenis — hadarta Annus, de kanálért nyúló keze megállt a levegőben és behúzta a nyakát.

Hózsó Imre mereven nézett rá egy darabig, aztán megmarkolta a poharát és ivott. Hátraszegett nyakkal, hangos nagy kortyokban nyelte a bort.

Annus az ölébe ejtette a kezét és nagyokat nyelt, kicsit remegett. A menyasszonnyal szemben ülő sorban megismerte az igazgatót, a papot, a téesselnököt, a tanácsitkárt meg a feleségét, a kocsmáros két diák fiát. A tanácsitkár valamit mesélt, a mellette ülők dülöngéltek a nevetéstől.

Fújt a szél, a ponyva hangosan zörgött.

Szabó Boris egyetlen lánya volt a szüleinek, az iskolából tavaly előtt maradt ki. Mindig nagyon sok új ruhája volt. Annus néha irigyelte a sok szép szoknyát meg kardigánt, meg blúzt, harisnyákat, sálakat, túsarkú cipőket. Annak idején mindig elhatározta, hogy szól az anyjának, neki is kell olyan, amilyen a Szabó Borisnak van.

Sohasem szólt.

Az új férj izgett-mozgott a helyén, nem tudta a kezét hova tegye, hátranézegett, meg idegesen simogatta az arcát.

— De sürgős az új embernek! — kurjantott valaki és kicsattant a nevetés.

Röpködtek a levegőben a megjegyzések, hol itt, hol ott harsant a nevetés.

Annus meg összegörbödött, mint egy beteg kis macska.

— Mit sunyítol, nem a te nászéjszakád lesz — vihogott a fülébe a baloldali szomszédja, a vöröshajú Lépő Maris.

— Na, előlegbe egy csókot — kurjantott megint valaki és a násznép kórusban ismételte:

— Lássuk a csókot!

A menyasszony lesütötte a szemét, a vőlegény megköszöörülte a torkát és lassan átkarolta a jobb kezével.

Csend támadt, valaki csókot utánozva cuppantott egyet, a többiek pisszegtek.

A két fej egyre közelebb hajolt egymáshoz.

— Ne, ne, ne! Jaj, ne!

A kétségbeesett sikoltás hirtelen és rémületesen szakadt fel a torkából, a fejek szemvillanás alatt feléje fordultak.

— Annus! Megbolondultál?! — mondta rekedten Hózsó Imre.

A kislány állt az asztal mellett. Kicsit görbén, mert a pad nagyon közel volt az asztalhoz és térdben nem tudta kiegyenesíteni a lábát. Eszelősen hadonászott a kezével.

— Ne csókolja, hiszen kurva. Tudom én, gyereke is lett volna, a Biró István csinálta fel, tudja az egész falu. Ne csókolja meg! Egy kövér disznót adtak a doktornak...

— A szentségit! — ordított Szabó Bálint.

— Te... te! — hörögve tört fel a hang Hózsó Imre torkán és bal kézzel szájon vágta a lányt.

Hanyattesett, átbukott a padon, de nem hagyta abba a kiabálást. Akkor már mindenki állt, olyan volt a sátor alja, mint a megbolygatott méhkas. Hózsó Imre felkapta a lányt, a tenyerét a szájára szorította és cipelte haza. Annus még mindig kiabált, a szájára szorított tenyér mögül szaggatott, torz hangok buktak elő.

A derékszj meg a háborúban keveredett Hózsó Imréhez. Borotvafénészhez használta.

A csatos végével ütötte Annust, tiszta erőből, a csat olyan hangot adott a levegőben, mint a bűgőcsiga.

— Jaj, ne bántson, Imre bácsi, drága Imre bácsi!

Nem kiabált a lány, csak mondta egyre mondta, monoton, szaggatott hangon: Jaj, ne bántson, Imre bácsi, drága Imre bácsi.

És közben küszött a férfi felé, át akarta ölelni a lábát, de az mindig visszarágta, s akkor újra kezdte; küszött előre véres, könnyes arccal és a kezét kinyújtotta Hőzső Imre felé.

Belecsimpaszkodott. Átölelte a térdét szorosan, hozzászorította az arcát. A szíj kihulolt a kezéből, lihegve állt a kis rongykupac lány előtt. A konyha köve maszatos volt a vértől. Zsibbadás küszött a lábába, érezte a lány meleg arcát a térdén — Vadbarom vagyok! Vadbarom! — mondta.

Hirtelen lehajolt, felemelte a lányt, az arcába nézett. A szája sarkából, az orrából szivárgott a vér és a ferdevágású szemekben meglátta magát Hőzső Imre.

— Annuskám! Kicsi Annuskám!

A lány átkarolta a nyakát.

Örjögve rohant be vele a szobába, ledobta az ágyra és letépte róla a ruhát. A lány közben simogatta az arcát.

5.

Annus arca még sokáig heges volt. Akkor is, amikor Kalló Sándorral találkozott. Simontornyán volt s hogy gyorsabban hazaérjen, a rövidebb utat választotta a Sió-parton. Sietve ment a kanyargó gyalogösvényen. A kertészet mellett vezetett az út, Annus még szaporábban lépkedett, mert meglátta a téészes asszonyokat. Palántázták.

— Na mi az, kisasszony, hova oly sietve? — kiáltott oda neki valaki. Egy másik meg is toldotta:

— Apánk-urunkhoz?

— Mit bántjátok szegényt — mondta Illés Rozál néni, de a nevetéstől nem hallották a hangját. Meg ha hallották volna is!

Cselédek — gondolta magában Annus. Így hívta a téészeseket a mostoha-apja is.

A kertészet után találkozott Kalló Sándorral. Egy zsákot cipelt a hátán és füttyö-részett.

— Szevasz, Annus! — köszönt és letette a zsákot. — Simontornyán voltál?

— Igen — mondta Annus.

— Mi történt az arccoddal? Elestél?

Tovább akart menni, most mégis megállt.

— Igen, két hete — motyogta és nézte a fiút.

— Majd elmúlik, meg aztán még jól is áll neked!

Nevetett. Nagyon kedvesen, csillogó szemmel.

— Mondd, Annus, miért nem jársz te bálba?

— Nem szeretek — hadarta a lány és nagyot nyelt.

— Egyszer azért eljöhetnél.

— Úgysem táncolna velem senki.

— Még, hogy nem! Hát én?!

— Igazán? — kérdezte Annus és kibuggyant a szeméből a könny. — Énvelem?

— Hát! Persze, hogy teveled... De miért sírsz? Annus...

Hagya, hogy a fiú átölelje. Jólesett, hogy az arcát simogatja, meleg, érdes keze volt Sanyinak. S aztán a kéz lecsúszott a vállára, lassan, óvatosan a melle felé.

Annus visszatartotta a lélegzetét. Feszülten figyelt, a keze görcsösen ökölbe szorult. A fiú a melléhez ért. Megtaszította.

— Te, te, te...

Futott. Az utat sejtette csak maga előtt, nem látott jól a könnyeitől.

A fiú ijedten nézett utána.

— Annus, Annuska! — suttogta és tétován lépett egyet.

Tiszta erőből futott, bent a faluban is, úgy esett be otthon az ajtón. Ott állt a mostohaapja.

— Mi az, te!?

Annus a nyakába ugrott. Hangosan, hüppögve zokogott.

— Ki bántott?

Annus a fejét rázta.

— Na, aranyom, ne légy már ilyen buta, na, nézz már rám, aranyom.

A férfi megint érezte a mellében felkúszó meleget és simogatni kezdte a lányt. Az arcát, a vállát és a keze lassan csúszott a melle felé.

Annus felsikoltott. Ernyedten lógott a férfi karjai közt.

Hózsó Imre értetlenül bámult a lányra és lassan, súlyos, szurkos félelem telepedett rá.

Másnap behívták a tanácsházára. Az elnök közölte vele, hogy a Kusztorást berbe vette a tsz.

— A tied marad, ha nem akarod eladni, de üresen nem állhat. Ezt beláthatod. A trágyád, ami még ott van, azt a tsz autójával elvitetheted, ahova akarod. Ha mégis meggondolod és eladod, csak szólj.

Délután hallotta, ahogy a ház előtt fékez a teherautó.

— Hé, nem harap ez a dög? — kiabált valaki a kapuban.

— Hogy az istennyila váгна belétek! — káromkodott Hózsó Imre.

— Nem — mondta Annus —, nem harapós.

A sofőr overálban volt és olajos volt a képe.

— Csudára félek az ilyen vén blökitől, nagy szégyen, mi?

Vigyorgott. A szeme keskeny réssé húzódott és a bal arca közepén egy gödör támadt.

— Adjisten — mondta aztán. — Úgy nézzenek rám, mintha én lennék a végrehajtó. Pedig istenbizony nem vagyok az.

— Mit akar? — kérdezte mogorván Hózsó Imre.

— Nem a magáé az a kulipintyó az Öreghegy alatt?

— De az enyém! — válaszolt mérgesen.

— Na látja, faterkám, hát kiganyézunk.

— Faterkád ám az a jó öreg ördög, te zöldbélű vakarcs.

— Pardon — vigyorodott el a sofőr — nem tudtam, hogy nem szereti a németet. Pedig világnyelv.

Hózsó Imre vörös lett a méregtől. Annus sietve közbeszólt.

— El tudja vinni egy fordulóra az egészet?

— Igen. Legalábbis azt hiszem — mondta egészen más hangon a fiú, mintha megunt volna a tréfálkozást.

— Hova kell vinni? Mondja meg neki — mondta Annus a mostohaapjának.

— A Köröszta-dűlőbe.

— Bocsánatot kérek, de a helyrajzi ismereteim még hiányosak. És ha rakodni is segítene valaki, igazán ünnepnek számítanám.

— Majd én elmegyek — mondta gyorsan Annus, mielőtt még Hózsó Imre valami gorombát mondhatott volna.

A teherautó az öreghegyi keskeny dűlőúton döcögött. A sofőrnek be nem állt a szája, egész úton fecsegett.

— Szóval még mindig a megátalkodott kisparaszti gazdaság igájában nyögünk? Ajaj, kérem, nem a leghelyesebb álláspont, a közösség ereje ugyebár egekig ragadja a dolgozó parasztot, de akinek nem inge — járjon ing nélkül. Igaz, kérnémszépen?

— Mindig ilyen sokat szokott beszélni? — kérdezte fitymálva Annus.

— Mindig, kérnémszépen. Születési hiba. Az iskolából is kidobtak érte, de aztán addig beszéltem az igazgatónak, míg vissza nem vettek. Ilyen az élet. Magának is annyit beszélek majd, hogy a végén belémszeret, majd meglátja. Így csak ketten tudunk beszélni a világon, a római pápa meg én.

— Azt hiszem akkor inkább a római pápába szeretek bele — mondta a lány.

— Sajnos, reménytelen, a múltkor is mondta nekem öszentsége, te Harangozó, milyen marha mázlid van neked, bármelyik sártelki lányt elveheted, én meg leléphetek a dumámmal együtt... apropó — a sofőr megállította a kocsit, és ünnepélyesen Annus felé fordult: — Harangozó Gyula vagyok, a kuplungok királya.

Annus nem fogadta el a feléje nyújtott kezét.

— Miért áll meg? Menjünk csak.

— Ó, a hercegnő — húzta el a száját a sofőr és indított.

Megsértődött.

Annus engesztelően nézett rá, de a fiú elfordította a fejét és füttyöreshett.

A szélvédőre a fiú egy képet ragasztott. Fiatal nőt ábrázolt a kép, egy fának támaszkodva állt és nagyon szomorú volt.

— Ez a felesége? — kérdezte Annus, hogy valahogy megtörje a hallgatást.

— Melyiket méltóztatik kérdezni, hercegnő — kérdezte a sofőr gúnyosan félrefordított fejjel.

Most Annus sértődött meg. Nem válaszolt.

Egy darabig csendesen döcögtek, a fiú néha a szeme sarkából Annusra pislogott.

— Nem a feleségem — mondta aztán. — Ez egy színésznő. Ulla Jakobsonnak hívják. Nem látta az „Egy nyáron át táncolt” című filmet?

— Nem — rázta a fejét Annus.

— Jó film volt — mondta a fiú, — szívesen elvinném rá magát. Különben nőlen vagyk.

A Kusztorásig aztán nem szóltak egy szót sem és valahogy mindkettőjüknek nagyon jólesett ez a csend.

Beesteledett, mire végeztek a munkával.

— Na, ha ez az ócska kiszni bedöglik, itt kell aludnia velem — vigyorgott a fiú, de olyan kedvesen, hogy Annus tudta, az ócska kiszni nem döglik be.

— Rugdalózni szoktam álomban — nevetett.

— Ojjé — mondta a fiú —, akkor száguldunk.

Fele úton jártak, amikor bekapcsolta a reflektorokat. A fény nagy sávot kiszakított a sötétségből, lebegő fehér bogarak csapódtak az ablaküvegnek.

— De szép — mondta Annus és élvezte a motorházból lábára áradó meleget.

A fiú megállította a kocsit.

— Most jut eszembe, azért egy csókot csak kapok!

Ez hirtelen jött, Annus értetlenül nézett rá. A fiú megfogta a kezét és húzni kezdte maga felé. Nem tudott védekezni — nem is akart. Olyan lett, mint egy darab fa, csak a szeme tágtult kerekre és kétségbeesettre.

A sofőr megmerevedett. Elengedte a lány kezét.

— Annus, Annuska... ne haragudjon, csak bolondoztam. Istenbizony, csak bolondoztam. Na, nevéssen már egy kicsit.

A lány még mindig kétségbeesetten nézett maga elé.

A fiú kinyitotta a kocsi ajtaját és kikiabált a sötétbe.

— Hé, emberek! Fele királyságomat annak, aki megnevetteti a Legbánatosabb Hercegnőt.

Annusban meleg, súlyos érzés fészkelődött. Lassan engedett a mellében a szorítás, kibuggyantak a könnyei.

A fiú abbahagyta a kiabálást, szomorúan nézett a lányra és halkán, nagyon halkán mondta:

— Annuska, miért nem nevet?

— Hiszen nevetek, nem látja, hogy nevetek!

És rámosolygott a könnyein keresztül.

Beletaposott a gázpedálba. A kocsi bölgve rohant az egyenetlen dűlőúton, Annus belekapaszkodott az ülésbe.

A ház előtt csikorogva fékezett.

— Őrség, díszlővéseket! — vezényelt a sofőr és megnyomta a dudát. A hang vidáman belebódult az éjszakába.

— Mit dudál, marha! — kiabált ki Hózsó Imre az udvarból.

— Ó, a haragvó várúr! — suttogta a fiú. — Az apja?

— Csak mostoha — suttogta vissza a lány.

Kinyitotta a lány előtt az ajtót.

— Szombaton eljön a bálba?

Annus boldogan felnevetett és beszaladt az udvarra. A teherautó nehézkesen megfordult, a sofőr még egy hosszút bögetett a dudával, és elszáguldott.

Micsoda marha — mondta Hózsó Imre.

Annus nem szólt. Mosolygott magában.

6.

Átnézett a fejek fölött. A teremben füst és pára gomolygott, kiszállt az ablakok törött fiókjain, a fényben nagyon jól lehetett látni. Hátranézett. Önkéntelen mozdulat volt.

— Hova készülsz? — kérdezte tőle otthon Hózsó Imre meglepetten és csodálkozva ráncolta a homlokát.

— A bálba! — mondta Annus határozottan.

Azt hitte, vitatkozni fog vele a férfi. De nem. Nem szólt egy szót sem, csak szerencsétlenül nézett maga elé.

— Jegyeket kérem — mondta Tollár Ferkó. Tűzoltósapkában volt, pedig nem is volt tűzoltó, de a bált a tűzoltóság rendezte, s a gyerek a fejébe nyomta az apja sapkáját.

Annus oda sem figyelt, mennyit kap vissza a tízforintosból, befelé bámult, Gyuszt kereste. A Matura gyerekek a Tengerész, ő szívem, tengerész-t játszották. A két Matura gyerek meg a Sobor Anti voltak a zenekar és a Szőcei gyerek. A Szőcei dobolt, szétdobálta a könyökét és a szemét forgatta, mint ahogyan a filmekben látta.

Félénken lépett be, nagyon szégyellte magát — életében most volt először bálban. Nem mert senkire ránézni, de látta, hogy már észrevették és a fal mellett ülő asszonyok összesúgtak. A zenekar mellett a padon lányok ültek. Meglátta köztük Lépő Marist. Lehuppant a vöröshajú lány mellé.

— Szerbusz, Mari — mondta neki megkönnyebbülten, azt hitte, így már senki sem figyeli. De figyelték. És sutyorogtak.

Most már lekötötte a figyelmét a hullámozó, izzadt tömeg, a táncolók színes forgataga. Ismerős arcokat látott, fiúkat, lányokat párosával. Csak Gyuszt nem látta sehol.

Lépő Maris oldalbalökte.

— Jön.

Öröm surrant a szívébe, kihúzta magát — eszébe sem jutott, hogy Maris nem tudja, kit vár ő. Nem is Gyuszi jött, hanem Kalló Sanyi.

— Mégis eljöttél? — állt meg bátortalanul a lány előtt.

Annus az ajtó felé nézett.

Táncoltak.

A fiú vállára tette a kezét, lazán és erőtlenül. Egyre az ajtó felé nézett.

— Vársz valakit?

— Ah, nem, dehogyis!

A zenekar új számot kezdett. Sanyi szorosabban fogta a derekát.

Hát nem jön. Talán valami baja van az autónak, vagy el kellett mennie. Akkor miért nem szólt? Eszébe jutott mostohaapja tekintete. „Hova készülsz?” Szeretett volna gyorsan hazamenni, odaülni az asztal mellé és kedvesen kérdezni valamit Hózsó Imrétől. Lehet, hogy a kocsmában van. Ettől megijedt. Mostanában nem szokott a kocsmában járni. Jaj, mintha autó jönne... Kérdezték is tőle: Mi az Imre, szentnek készülsz? Persze, hogy nem autó. Egyszerűen nem jön és kész. Van annak

annyi lány, amennyit akar. Talán az, amelyiknek a képe az ablakra van ragasztva. Csak hazudta, hogy színész nő.

Arra riadt fel, hogy csend van. Sanyi már elengedte a derekát, és zavartan állt mellette. Mindenki az ajtó felé nézett. Az ajtóban Kallóné állt, a fiú anyja. Az arca dühösen piroslott, a vénasszonyok tapsikoltak magukban, megint lesz valami. Lett. Az asszony odajött a fiához, elkapta a kezét és elrántotta a lánytól.

— Az én fiamat hagyd ki a játékból!

Annus világos gyűrűben állt, az emberek elhúzódtak tőle és bámulták. Mit néznek rajta!? Mit akarnak? Kellett volna mondani valamit ennek a vénasszonynak. Dehogy kell a fia.

Lassan az ajtó felé fordult. Haza... haza... haza... Csak ne ment volna a kocsmába, istenem, csak otthon legyen.

Felemelte a fejét.

Az ajtóban Gyuszi állt. Nevetett. Láttá a bal arcán a gödröcskét.

— Na, a sofőr is jól bevásárolt — sutyorogta valaki a sarokban.

Annus éppen azt mondta a fiúnak.

— A bal arcán gödör van, ha nevet. Mint a lányoknak — és mosolygott.

Senki sem kérte le. Örült neki. Tudta, hogy ez szégyen, mégis örült neki. Már éppen szólni akart, hogy nem kell ám mindig csak velem táncolnia, nem sértődöm meg, ha elmegy —, mikor lekérte Bordács Jóska.

— Rajt ragadtál a sofőrön, jobb lesz, ha hazamész, az is mulatni szeretne.

— Jó — mondta Annus és abban a pillanatban Gyuszi meghajolt mellettük.

— Nem haragszik a kolléga úr, ha arrogáns módon visszakerem a hölgyet, ugyebár?

Bordács Jóska megvonta a vállát és csodálkozva nézett rájuk.

— Gyuszi, Gyuszikám! — suttogta Annus.

— Parancsoljon hercegnő!

Annus csak nézett rá engedelmesen és boldogan, a fiú megállt a szemek fényében és azt kérdezte:

— Nem fáradt?

Nem, dehogy is volt fáradt, ennyi erőt még sohasem érzett magában.

Éjfél felé jött meg Hózsó Imre. Megállt mellettük, éppen kint az előcsarnokban ültek, a kezét zsebredugta.

— Késő van — mondta parancsolóan.

— Már menni akartunk, rögtön hazakísérem Annust.

— Nem kell hazakísérni!

— Az atyai félelem túlzásai! — vigyorgott a fiú.

Hózsó Imre rá sem hederített.

— Gyere — mondta Annusnak.

— Majd még találkozunk — súgta Annus a fiúnak. Gyuszi utánaintott.

A mostohaapja nem engedte el a kezét, úgy sietett, hogy néha futnia kellett mellette. Hazáig egy szót sem szólt.

Csak otthon bent a szobában szólalt meg:

— Mit akar ez a taknyos?

— Semmit — mondta Annus —, mit akarna? Éppen vele táncoltam.

— Senki mással nem táncoltál.

Annus meglepődve nézett rá.

— Az ablakon át néztelek. Tíz óra óta.

Annus megijedt. A férfi hangja bánatosan és mégis keményen csengett. Nem szerette ezt a hangot. Félt.

— Mit akar veled?

Hallgatott.

— Mit akar veled?

Ezt már kiáltotta, kitagult szemmel figyelte őt. Annus hátrált. Hózsó Imre megindult feléje. Ütni készült.

— Ne üssön meg! Nincs joga megütni! Érti!
De Hózsó Imre ütött.
Annus az asztalra huppant, hirtelen fölegyenesedett és eszelősen kiabált.
— Üssön, csak üssön! Itt vagyok. Na! Miért nem üt?
Most nem volt. részeg Hózsó Imre. Vagy talán mégis?
A szék után nyúlt. Háncsfonatú szék volt.
Annus kiugrott az ajtón.
Azt hitte, utánaszalad. Néha rémülten hátrafordult, de az utca sötéten ásitott mögötte.
— Megzörgette Illések kapuját.
— Rozál néni, Rozál néni! Engedjen be.
Az öregasszony szó nélkül kinyitotta az ajtót.
— Verekszik — mondta Annus.
Rozál néni bólogatott.
— Régebben is gyühetél volna — mondta.
Másnap éppen reggeliztek — az öreg Illés Ferenc még csak meg sem kérdezte, mit keres itt a lány — mikor valaki nyitotta a kaput.
— Imre gyün — mondta az öreg egykedvűen és kenyeret aprított a kávéjába.
Annus fölugrott.
— Üljl csak le lányom — mondta Rozál néni.
Hózsó Imre egy darabig szótlanul állt az ajtóban.
— Na, leülhetsz — mondta neki az öregasszony.
— Annushoz jöttem.
— Hát mondd fiam — szólalt meg keményen az öreg Illés Ferenc és ettől a hangtól Hózsó Imre lehajtotta a fejét.
— Csak azt akarom mondani, hogy a felsősori házat neked adom. Ott lakhatsz egyedül. Csak ezt akartam mondani... Meg aztán, ne haragudj rám.
Annus még aznap beköltözött a felsősori házba. Éjjelente csend volt. Eleinte félt, aztán megszokta.
Gyuszi gyakran eljött. Néha nagyon vidám volt, néha sötéten bámult maga elé.
— Ugye Annuskám, te nagyon rendes lány vagy?
Annus csodálkozva nézett rá.
— Mondd, igaz lelkedre, hogy nagyon rendes lány vagy.
— Miért, nem hiszed?
— De hiszem — mondta a fiú.
Akkor már hullottak a levelek, korán esteledett, a fákról súlyos cseppekben hullott a köd és az agyagos út sikos lett.
— Valaki jön — mondta Gyuszi —, nyitották a kaput.
Lépések zaját hallották. Megzörgették az ajtót.
Annus összehúzódott, belekapaszkodott az asztal lapjába.
— Nyitva van — kiabált a fiú.
Az ajtóban Hózsó Imre állt. Szűkre húzott szemmel nézett, az arcán vibráltak a rágóizmai. Csizmában volt. Annus látta a csizmaszárból kiállni a kés nyelét.
— Mit akar? Mit akar velünk?
Szorította az asztal lapját, kissé előredőlt és kiabált.
Csend lett. Farkasszemet néztek. A fiú csodálkozva figyelte őket, hol az egyiket, hol a másikat.
Aztán Hózsó Imre becsukta az ajtót.
Hallották a távolodó lépések koppanásait.
Annus fölugrott.
Nyikorgott a kapu, aztán hintázott egy kicsit, behallatszott, Hózsó Imre nem csukta be rendesen.
Akkor hangzott fel az ének. Panaszos, elnyújtott melódia, a hangok hol gyengébben, hol erősebben koppantak a falaknak. Kint ballagott a sáros, csúszós utcán, a ködben nem lehetett látni, merre megy. Énekelt.

Annus sírt.
 — Miért sírsz? — nézett rá a fiú.
 — Mit énekel? — kérdezte Annus.
 — Nem tudom, nem érteni — válaszolta a fiú.
 A lánynak folytak a könnyei.
 Az énekszó egyre halkult, néha egy-egy magasabb hang még eljutott hozzájuk.
 Aztán csend lett.
 Az ereszről egykedvű cseppekben hullott a köd.
 Néha a fák is zizegtek.

Bárdosi Németh János
Egy ínyenc költőnek*

Költőtárs, aki imádott pocakodról írtál
 s volt bátorságod szólni a húslevesről,
 melyben májgombócok úsztak aranykörökben,
 s a finom tinorugombát úgy dícsérted,
 mint más költő a kedvese mosolyát,
 (neked abban is Villon Margot-ja tetszett,
 szólj, e zsírtalan-hústalan világban,
 hogy' sinylődsz, barátom? Jársz a piacon,
 ha van még piac a világon,
 hogy megcsodáld a föld gazdag aratását:
 káposztát, karfiolt, paradicsomot,
 vagy a keményhúsú almát,
 melyben harsog a fiatal fog télen.
 Lám, a többi éhenkórász, hogy nevetett rajtad,
 kik csillagot csentek a kedvesüknek,
 vagy a honmentő társak, hogy szántak!
 Én mindig szerettelek, pajtás,
 s tiszteltem barbár őszinteségedet.
 Magam is a húslevesre adnám voksomat.
 Ma már megértjük komoly intésed-beszéded:
 az anyag becsületét mondtad,
 azt, ahogy szolgál minket
 s emeli erőnket, elménket,
 azóta társaid a Teleki téren
 megtanulták a piac tiszteletét,
 műveikért, hogy cserélnének ezt-azt,
 de a te verseid becse úgy nő barátom,
 ahogy a marhahús ára,
 s maholnap te leszel az egyetlen költő,
 akit érdemes olvasni,
 akinek verseitől kicsordul a nyálunk,
 mert éttermek boldog illatát idézed
 vagy nyári lombok alatt
 gyöngyöző poharakat, piros-abroszos asztalokon.
 (1945)

* Emlékül a 60 éves Berda Józsefnek.

Koncz István

Vélemény

Nem szabad önként összehúzódní
— hisz partnélküli a világ —
a nyugalom pár négyzetméterére.
Életünket szerelem szöví át
túlmutatva az egyszeri valón:
megsokszorozódní! —
ez az ölelés mélye,
amelyet nem mér már az ón.

Ezért a csók, ezért a gyermek,
és ugyanezért rengeteg a dolgom.
Sokszorozódní akarnak agyamban a sejtek.
S mikor a szomjamat oltom,
sós óceán partjára hasalok le,
hogy sohase legyen elég.

Asszonyom is szalad, ég, izgul;
minden pici órát percre kicentiz;
negyvenhét gyerek ír, olvas, számol, ahol ő van;
itthon háromra most, vasal;
de szól: — Megvárlok én, ha nem üzensz is,
hogy később jössz haza.

Méltatlanul minden arányhoz
ember vagyok. Kicsinyek, ám serények
testvéreim. Nevetséges talán, hogy
szívünk a mindenségtől izzik át? ...
(Szépek volnának tán, de kinek kellenének
a kristályá dermedt galaktikák?!)

Sokat dolgoztam, sokszorosán éltem.
Így is haljak meg: tetten-érten,
legszebb munkámat hagyva félben
én, a tevékeny, értelmes anyag.
S ha nem is vittem soha sokra,
hatezer fokos csillagokba
vágynom haza, hogy beolvasszanak.

Áthajlások

Söszmötölsz; mondasz valamit,
ha nem figyelek is oda.
Addig duruzsolsz így, amíg
egészen felszív a szoba

szendergése. Valahova
szű-percegés közé szorít
e csend. Rezdülnek tétova
asszonyi mozdulataid.

Miért szeretlek? Senki sem
szólhat bele így dolgaimba,
mint te. Mert mint mélyvízen

a ferde fénynyaláb, vagy mint a
hóvirág szövetén a tinta —
úgy ivódsz át sejtjeimen.

Hegedűs István

Konda

A koraeste eseménye,
hogy dudaszóra jön a konda,
apraja elől, majd a vénje
porol a Fő-utcán naponta.

Menyecske szalad szakajtóval,
csörgeti, csalja a csicsáit,
hajlong, sűrög a kisajtóban,
disznó vágyra dereka csábít.

Árpa szem csörren, s mert fülének
ígéret az, fut. a malacnép...
— Lenne az Ő szeme csalétek,
hej, magam is oda szaladnék!

S naponta nem jut több a jóból,
a kapu, a kapu bezárul.
Nyugatra száll a piruló por,
s a szomorodó Napra ráhull...

Erdőben

Ha vörösgyűrű vigyorog
oda se nézz,
fujjanak irigy fagyalok,

Egye méreg a mogyorót,
botránkozzon meg a bodza,
lessenek fekete bogyók!

A tölgy nem törődik velünk,
s lám a fűz falazna is.
Rajtunk a csipke szeme csüng,

s mosolyog a som, gyere hát
lásd a heves szél öleli
hajlandó ágak derekát.

Vitéz Agoston

Őszi táj

Vigyázva lépj! A lágy eső csorog,
a szűk utak felett
lebegnek már a párás balkonok.
Fülel a csend, imbolygó és magányos
árnyaival babrálgat, leng a sáros
mellékutcákon át az őszi köd.

Nagy, fénylő kék tetők
a nyers enyészet hallgatag vizén,
a réteken hűvösen úsznak át,
s amíg
felettünk már kemény szelekre várva
küllöz a sárga fény, egy ázott és kopár fa
bogozza ösztövére, elomló árnyait.

sötétek még a táguló mezők
kertel a csönd és hozza hömpölyögve
a rothadás alattomos neszét

És száll az ősz, a füst, a barna felhők,
a párnás mellü ég alatt sötétben
kering az elmulás.
Gyűrűzve fent az égen
jeges csomóit bontja már a szél.

Ez itt az ősz. Hangjára nem felelnek
ködös, derengő éjek, hallgatag szerelmek.
Visszhangtalan magány. A kék acél ég
villogó ablakát, a hegyek szürke élet
hasító szél!

Ne hozzál több vihart!
Téged észak fehér bölcsője ringat,
ne öld meg alvó barna álmainkat,
és adj erőt, ha zengve és sötétben
őrt áll a fagy!

a villogó vad égen
söpörj utat ha betemet a hó.

Csávás Lajos

Biztató

Dermedt-szürke ég,
havas mozdulat,
mégsem mondhatod a nyárból
semmi sem maradt.

Az iz és a tűz
benned él tovább.
Egy szín talán e dalt termi,
mint hegy a borát.

Törvény vagy varázs?
Hinni megtanít.
Halld a csenddé vált madarak
szárnycsapásait.

Tóth Éva

Ez hát a jövő

Hogy erős vagyok és elküldelek,
ne félj, terem még megbánni idő:
tükörbe nézek — mit is tehetek,
hogyan embert lássak. Ez hát a jövő —

egyetlen napsütésem sárga fal,
roskátág őszi délután sirat,
de semmi áron meg nem moccanok:
fel ne költsem orv halottaimat.

Ordas Iván

Tegnap és ma

Berzsenyi Dániel második falujában: Kemenessömjénben

Amikor a magyar költészet egyik legnagyobb alakja, Berzsenyi Dániel, az egy-néhány esztendeje még állott öreg cseresznyefa tövében halhatatlan ódáit frogatta, a domb oldaláról alátéktintő szem elé majdnem ugyanaz a tájkép tárult, mint amelyet a mai látogató élvez. Balra, a messzeségben a Somlyó süvegkúpja, idébb a csonka Ság látszott, amelynek oldalát már a rómaiak megbontották valamikor. Cell és Nemessömölk, Szentmárton, Vönöck és Mihályfa tornya szinte a közvetlen közelből intetetett. Viszonylag békésen fejlődő falvak, a török-, sőt alighanem a mongoldulásnak is csak a szele érte ezt a környéket. Évszázadok óta ugyanazok a földesurak gazdálkodtak itt. Kisvagyonú és nagynevű családok sarjai, akik legalább annyira számon tartották őseik nevét, mint amennyire a jobbágyaiknak nem volt lehetőségük erre. A kései korok kíváncsi kutatója éppen ezért elsősorban a régi nemesi összeírásokat forgatva állapíthatja meg legbiztosabban, hogy Kemenessömjén már jóval Berzsenyi előtt, az 1600-as évek elején lakott hely volt. Valószínű azonban, hogy a megelőző évszázadok során nemkülönbön. A kitűnő mérnöki képességekkel megáldott rómaiak egyik hadiútja errefelé kanyargott, és a mai községek úgy sorakoznak e régi út mentén, akár a felfűzött gyöngy szemek. Az utat mai s használják, tagútként szolgál Sömjén és Vönöck között. Valószínűleg kevés erre dübörgő Zetor vezetője tudja, hogy gépével légiók lábnyomát és kvadrigák kerékcspását követi.

A rómaiak gyakorlati érzékét egyébként az a tény is dicséri, hogy útjukat éppen azon a választóvonalon vezették, amely a Kemenessömjén nevének értelmét adó tájrészek találkozásánál kialakult. A „kemenes” szláv szó, kövecset jelent. A „sömjén” pedig az itt-ott még ma is használatos semjénest, zsombékost, lápost, amiben a Cinca árterületén valóban nem lehetett hiány. Kemenessömjénnek, vagyis „Kövecses-láposnak” ezt a kétféle jellemzőjét a gyakorlatból minden helybeli gazdálkodó ember ismeri és — szidja. Az egyik az eltűnt erdők nyomán lekopott termőtalajú, kavicsos Cser, a másik pedig a humuszanyagokban lényegesen gazdagabb, valamikor vízjárta Alsómezők tájéka.

A falu lakossága lassan gyarapodott. A fejlődést különböző régi egyházi összeírások, később pedig a pontos statisztikák jóvoltából nyomon tudjuk követni:

1698-ban:	355	1910-ben:	735
1787-ben:	582	1920-ban:	822
1830-ban:	660	1930-ban:	843
1869-ben:	729	1941-ben:	808
1880-ban:	704	1949-ben:	818
1890-ben:	737	1960-ban:	817
1900-ban:	776		

lakosa volt a községnek.

A mai, számokhoz szokott, vagy éppen számokhoz egyáltalán nem szokott szemmet az ilyesfajta összeállítás könnyen megcsalhatja. Ma Kemenessömjén nem tar-

tozik a nagyobb lélekszámú települések közé. Berzsényi Dániel idejében azonban, akinek említésével beszámolóinkat kezdtük, meglehetősen nagy falunak számított. 1832-ben például egész Vas megyében (ahová akkoriban Burgenland java része is tartozott), nem élt több 47 867 jobbágynál és 5 703 nemesnél; tehát a megye összlakossága nem érte el a mai Szombathelyét. Egy 660 lakosú község az akkori viszonyok közt jelentős volt. Különösen a Kemenesalján, amely a Rába mentével együtt a megye legértékesebb termőterülete volt. Itt gazdálkodtak a legfejlettebb módszerekkel, ami — a nemcsak költői, hanem mezőgazdasági szakírói működéséről is ismert Berzsényi Dániel földjein — annyit jelentett, hogy ősziék alá háromszor forgatták a talajt és egy magyar holdra 6—12 éves forgóban hordták ki 50 szekér trágyát. Az igerő elsősorban az ökör volt. 1832-ben az egész megyében alig akadt több mint 9000 ló, ami arra vall, hogy a lófogat elsősorban közlekedési eszközként szolgált. Sertést viszonylag keveset tenyésztettek, birkát annál többet. A korabeli levelek tele vannak panaszkodással, ha esett a gyapjú ára; és tüstént az ellenkező végletbe csapnak, mihielyt emelkedett. Maga a költő is több ezer birkát tartott, szintúgy a többi uraság.

A múlt század elején a falubeli úri élet szerény volt. Berzsényi Dániel — más megyében elterülő birtokaival együtt több ezer hold ura — szegényes, zsúptetős házában lakott. Három szobája közül csak egy volt nagyobb, kilenc méter hosszú, a többi nem sokban különbözött az egy évszázaddal későbbi cselédházaktól. Nagynevű ősüknek ezt a családjuk későbbi „fényéhez” méltatlan lakhelyét az utódok alighanem szégyellhették, mert semmit sem tettek megóvása érdekében. Legnagyobb része ma is áll, *emléktábla vagy bármilyen megjelölés nélkül*, Szente Gyula tsz-tag udvarán, és takarmánypajtaként szolgál. Tavasszal, ha kifogy belőle a takarmány, még az egykori szobabeosztást is fel lehet ismerni az ősi falakon. Szente Gyula 1917-ben építtette mai otthonát. Tetőszerkezetének egy részét a Berzsényi-házból kitermelt hatalmas, négy részre fűrészelt tölgyfagerenda hordja, amelyen — Szente Gyula jól emlékszik rá — az első világháború idején még olvasható volt a tulipánkoszorúba foglalt „1745”-ös évszám.

Bármilyen szerény volt azonban akkoriban a földesúri élet, a nemesember nem adózott, ugyanakkor jobbágya ezt négyfelé is kénytelen volt tenni. Contributiót, vagyis hadiadót fizetett az államnak, bérleti illetéket földesurának, domesticát, azaz házadót a megyei közigazgatás céljaira és tizedet az egyháznak. Az adók többségét az 1848-as jobbágyszabadítás megszüntette ugyan, de a falubeli parasztság életében majdnem száz esztendeig — a felszabadulásig — nem következett be jelentős változás.

A kis falu fölé súlyosan nehezedett három kastély árnyéka.

A Kemenessömjén felett uralkodó három kastély közül egy az ősüknél lényegesen hívalkodóbb körülmények közé költözött Berzsényieké volt. Egy a szentmártoni Radóké, egy pedig bizonyos Nagy Dénes uraságé, akinek halála után a kastélyt a Dömölki-Deutschok vásárolták meg. Az 1935-ben készített statisztika egyetlen nagyvonalú gesztussal ugyanabba a kategóriába sorolja az 5 holdas kisparasztoakat és az 50 holdas kulákokat. De még ennek a torzításnak az árán is nyújt némi képet az akkori egészségtelen földbirtokviszonyokról.

0—	1 kh földje volt	115 személynek
1—	5 kh földje volt	92 személynek
5—	50 kh földje volt	59 személynek
50—	100 kh földje volt	2 személynek
100—	500 kh földje volt	5 személynek
500—	1000 kh földje volt	1 személynek

Mindez természetesen csak a falu határában birtokolt földeket jelenti. Radó Kálmánnak, a leggazdagabb földesúrnak ezenkívül még Hőgyészben, Szergényben és egyebütt is volt birtoka. Az uraságok közt kétségtelenül akadt különbség. A kitünően gazdálkodó és egykori cselédei többségének véleménye szerint emberséges Radóval

szemben a másik végletet a szolgalelkűséget kedvelő Berzsenyi Ádám képviselte. A Dömölki-testvéreket a falu urai nem sorolták maguk közé, hiszen azok zsidók voltak, noha gazdasági erő, szakmai felkészültség dolgában nem egy téren vetekedtek az „ősi” családok sarjaival.

Kellemesen telt az úri élet Kemenessömjénben. Az uraságok gazdálkodtak, vásárnaponként pedig át-átkocsikáztak egymáshoz a szomszédos falvakba egy kis eszmecserére, bőséges uzsonnára. A nagy vadászatok idején valóságos hintókaravánokat csodálhatott meg a falu népe. Itt volt Mihályfáról a Vidos-uraság, Merséről a másik Vidos, Cellből az Eltz gróf, Szentmártonból Pottyondy alezredes, a távoli Külsővartól Boda uraság, Bánhalmáról Smithék vagy éppen Somkúthy altábornagy, a szomszéd faluból a goromba Minnich ezredes úr és helyel-közzel egy-egy fővárosi nagyság is, mint például a nagyhatalmú miniszter: Lázár Andor. A vadászatokon sűrűn hullott a fácán, fogoly és a nyúl, az uraikra várakozó kocsisoknak pedig bőséges alkalmuk volt megtárgyalni, hogy melyikük parancsolója kezeli jobban a fegyvert.

Megtárgyalni való természetesen másféle is akadt. A háború idején Sulyok István, az egyik Berzsenyi kocsis, például elújságolhatta más falvakból való ismerőseinek, hogy fiát véresre verték a csendőrök. Tizenegy éves Dodi lánya már kora reggeltől ott kuporgott nagyobbacska lánypajtásai, Bárány Irma, Szabó Irma, Baranyai Margit, Porkoláb Jolán és a többiek mellett a rosszul elvermelt, rothadó krumpli válogatásánál, és a csipős szélben legfeljebb társasjátékokkal teremthetett jó hangulatot magának. Ezek a játékok a felületes megfigyelőnek talán együgyűeknek tűntek, pedig mélyükben ott rejtőzött a vágy egy jobb, emberibb, de akkor minden reális számítás szerint elérhetetlennek tűnő életforma iránt. Hogyan is kezdődött?

- Szervusz te!
- Semmi te!
- Miért nem te?
- Mert már férjhezmentem!
- Az már jó!
- Semmi jó!
- Miért nem jó?
- Mert meghalt a férjem!
- Az már baj!
- Semmi baj!
- Miért nem baj?
- Mert ház maradt utána...

És így tovább, a végtelenségig, félórák hosszát, de feltétlenül úgy, hogy a beszélgetésben sűrűn szerepeljen a ház, a vagyon, a föld, a szép ruha. Amennyire e sorok írója visszaemlékezni tud, más jellegű értékekről, mondjuk egy rádióról, vagy éppen néhány jó könyvről sosem esett szó. Ilyesmi iránt teljes volt a közöny. Csak kevesen engedhették meg maguknak azt a fényűzést, mint Bárány Sándor bácsi, a juhász, aki a birkái mögött és Zörgő kutyája éberségében bízva olvashatott és olvasott is.

Fényűzésről a cselédházakban egyáltalán nem lehetett szó. Hosszúra nyúlt, zsuptetős épületek voltak ezek, kék-két szobával, melyek közös konyhára nyíltak. A nagyobbacska legények, ha csak tehették, menekültek innen és inkább az istállóban, a lovak lényegesen téresebb lakhelyén háltak, semmint hogy otthon szorongodjanak. Mert kevesen soha nem voltak. A szűk szoba, az állandó együttlét bőséges gyermekáldást eredményezett, aminek egyformán örülhetett az uraság és a szülő, hiszen mindketten hamar hasznosítható munkáskezrekhez jutottak. A földes, nedves, szűk szobák, a szabadságidő nélküli szakadatlan munka azonban eredményezett egészen mást is, és ez az „eredmény” most jelentkezik. A valamikori szálfatermetű, erős férfiak — mint id. Buti István, a már említett Bárány Sándor, vagy a Dömölkiek nagyhírű kocsisa, Keszei János — ma idő előtt megöregedett, súlyos ízületi és idegbántalmakkal küzdő, nemegyszer jálni alig képes roncs emberek.

A világ akkoriban változhatatlannak tűnt. Az 1914-es „nagy” háború idején tizenhatalmú mentek el a császár-király ruhájában, hogy mire a falevelek lehullának, visszatérjenek, de nem került haza belőlük több ötnél — a negyedik lombhullás után. 1920-ban az urak csináltak ugyan egy kisebb látszatföldreformot, de ez a reform annyira látszatszerű volt, hogy az 1932-ben megjelent könyv Kemenessömjénre vonatkoztatva kategorikusan kijelenthette: „A földbirtokreform során földosztás nem történt.” Azt ugyan érezni lehetett, hogy az urak háborúja vesztesre áll, de előre ki sejtette a jövőt? Ki tudhatta, hogy ami utánuk jön, az jobb lesz-e az előzőknél? És nem maradnak-e nyeregben ők maguk? Hiszen 1919 után is ez történt!

Ilyesformán azon az 1945-ös márciusi estén, amikor a kovácsműhely melletti útkanyarból szabad szemmel is jól lehetett látni a távoli ágyuk villódzó torkolat-tűzét, és Pápa irányában fényességbe borította az éjszakát egy Sztálin-gyertya; senki nem volt tisztában az elkövetkezendőkkel. Pedig az események akkoriban már filmszerű gyorsasággal peregtek. Március 26-án hajnalban a Radó kastélyban lakó német őrnagy szokatlan hevesseggel verte meg öklével a hatalmas termetű Scholtz-intéző ablakát.

— Die Russen sind bei Dáka durchgebrochen! — azaz — Dákánál áttörtek az oroszok! — közölte izgatottan és alakulatának néhány perc múlva már csak hült helye volt.

Kétirányú népvándorlás indult meg. Az országúton végeláthatatlan sorokban száguldottak a német gépkocsik és motorkerékpárok Sárvár, Szombathely irányába. A falubeliek oszlopai pedig a szőlők felé húzódtak, hogy a főútvonaltól félreeső pincék védelmében várják meg a vihar elmúltát. A Berzsenyi és Radó pincékben 50—60 ember, asszony, lány és gyerek éjszakázott. 1945 március 27-én hajnalban még egy foszlott magyar csendőr-zászlóalj is elvonult Mihályfa felé, aztán hosszú ideig vára-kozásoktól telt, bénító csend borult Sömjénre.

Pontosan reggel fél kilenckor bukkantak fel az első szovjet katonák a falu szélénél.

Gondoljunk vissza a megelőzőkben már ismertetett statisztikára és próbáljuk ismét a számok szenttelen nyelvéen érzékeltetni azt a változást, amit a felszabadulást követő földosztás a falu életében hozott. Az 1945-ös első adatok mögött összehasonlításként zárójelben közöljük az 1935. évi helyzetet tükrözőket:

- 0— 1 kh földje volt 16 személynek (115)
- 1— 5 kh földje volt 37 személynek (92)
- 5—50 kh földje volt 150 személynek (59)
- 50 kh-nál több földje 1 személynek (8)

Ha tovább boncolgatnánk a túlságosan átfogó 5—50 holdas kategóriát, kiderülne, hogy az egykor túlnyomórészt cselédfalu egészséges kis- és középparaszti jelleget kapott. A 71 gazda mellett, akinek 5—10 hold földje volt, ugyanennyi erős középparaszti sorakozott, és a kulákok száma nem volt több kilencnél.

Ezek után érhető a várakozás, amivel a régi sömjéni élet ismerője tizenhat évvel a felszabadulás után végigsétál az utcákon. A változás nagy, ezt nem lehet elvitatni. Hosszas gondolkodásba és nem kevés kérdezősködésbe kerül, amíg a látogatónak önmaga előtt is sikerül megvilágítania, hogy mi az, ami ebben a faluban kielégítetlenül hagyja? A kutatás nem éppen könnyű, hiszen a látszat szerint — néhány apró-cseprő hibára nem ügyelve — Kemenessömjénben a legjobb rendjén mennek a dolgok.

Szögezzük le mindenekeelőtt, hogy az utolsó másfél évtized, de leginkább az 1956 óta eltelt esztendő Magyarországon a legtöbb embert tudva vagy tudatlanul meglehetősen igényessé tették. Olyan dolgok, melyek húsz évvel ezelőtt senkinek még csak az eszébe sem ötlöttek volna, ma már annyira mindennapiak, hogy el sem gondolkozunk felettük. 1941-ben legjobb tudomásunk szerint egész Kemenessömjénben mindössze egyetlen motorkerékpár volt, dr. Berzsenyi Ádám kis Csepelje. Ma a vb-

titkár szerint legkevesebb 35 van, és ezen senki nem csodálkozik. Úgyszintén természetes, hogy minden faluban gyarapodnak a rádiók, egyre több ház tetején ágaskodik televíziós antenna, és naponta annyi újságot hord szét a postás, hogy jóformán valamennyi családhoz jut belőlük. Nem kevésbé mindennapi jelenség, hogy egyik-másik falu mellett új lakóházakból valóságos pót-község épült, az üzletekben a legdrágább árura is lehet vevőt találni, a falusiak könnyen és szívesen költenek öltözködésre.

A részleteket illetően Kemenessömjénben is ez a helyzet. Ház ugyan lényegesen kevesebb épült, mint máshol, de anyagi gondjai senkinek sincsenek és a község képe is megváltozott. Bár a régi cselédházakban sokan még pontosan ugyanott laknak, mint harmincöt évvel előbb, de az egyik kastélyból gyermekotthon lett, a másikat pedig most építik át ugyanazzá. Az urasági majorokban termelőszövetkezet működik, és az egykori Berzsenyi-szerű mögött új gazdasági épületek fehérre meszelt falán játszik a napsugár.

Ahhoz, hogy a sömjéniek gondolkodásmódjához közelebb férkőzhessünk, feltétlenül foglalkoznunk kell a termelőszövetkezettel, hiszen ma már alig-alig van falu az országban, melyről a termelőszövetkezet ismertetése nélkül írni lehetne. Sömjén sem kivétel.

A közös gazdálkodás falubeli múltja változatos. Első termelőszövetkezetük, a Vörös Csillag túlnyomórészt volt cselédeberekből alakult. Eleinte csak harmincan voltak, nem a legjobb földekkel, részben a rosszhírű Cseren. Ebbe a termelőszövetkezetbe régi parasztemberek, „törzsökös” gazdák még alig-alig léptek. A valamikor gazda-cseléd ellentét alaposan éreztette hatását. Olyannyira, hogy 1956 tavaszán a kis faluban még egy termelőszövetkezet létesült, a javarészt régi, önálló gazdákat tömörítő, erősebb és sikerebb Kemenesalja. Az ellenforradalom mindkét termelőszövetkezetet szétbomlasztotta.

Mai utódjuk, az Előre, 1959 március 3-án, egy heti tsz-szervezés után alakult. Mint a falubeliek mondják: „Egy falu — egy nóta”, kivétel nélkül tagja mindenki. A szervezés során semmilyen törvénysértés nem történt, a termelőszövetkezet él, működik, dolgozik és jól dolgozik. Ezek a rideg tények, amelyeket jó ismerni, de ugyanakkor csak ezeket ismerni édeskevés. A kemenessömjéni Előre Termelőszövetkezet ugyanis egy olyan problémával küzd, amelyek a pusztai termelési eredmények felsorolásával nem kerülhetnek napvilágra.

Ezek vizsgálatánál mélyebbre kell menni.

A statisztika ritkán szórakoztató, de többnyire tanulságos olvasmány. Kemenessömjénben a statisztika azt bizonyítja, hogy 1949 és 1960 között egy fővel csökkent a lakosság létszáma. Ez a szám így egymagában rideg és egyáltalán nem reális. Sömjénben épp úgy emelkedett a születések arányszáma, mint az ország legtöbb helyén. Az, hogy a számok mégis másról vallanak, egyes egyedül az elvándorlásnak tulajdonítható. A legtöbb nyugati újságírónak valószínűleg (merőben kétes) gyönyörűséget okozna a számadatok ismerete, mégis túlzás valamiféle rejtélyes „földtől való menekülésről” beszélni. Pontosán ez a tizenegy esztendő volt az, amikor az ország-szerte gombamódra szaporodó építkezéseknél szükség volt a munkáskezekre.

Más kérdés természetesen, hogy az elvándorlás arányai egészségesek voltak-e? Szabó Sándor tsz-elnök homloka joggal felhősödik el, ha az Előre Tsz tagjainak életkor-kimutatását teríti maga elé. Mi a jelenlegi helyzet ezen a téren?

	A férfiak	A nők
	közül	
21—26 éves	—	4
27—40 éves	4	13
41—50 éves	7	14
51—60 éves	27	12
61—70 éves	40	13
70 évnél idősebb	20	11
	személy	

Más szóval a termelőszövetkezetbe legkésőbb tíz év leforgása alatt fiatal erőkre lesz szükség, különben a kemenessömjéni Előre Tsz menthetetlenül kiöregszik és tagjai még a jelenleginél sokkal magasabb fokú gépesítéssel sem bírhatják majd a munkát. A városról falura visszavándorlás üteme egyelőre még csekély. Mindössze két fiatalabb ember — Béres Lajos, Tóth Árpád — és egy megletebb — Szabó Zoltán — hagyta el városi munkahelyét, hogy a termelőszövetkezetben dolgozhasson. Ha azon töprengünk, hogy miként lehetne ezen a bajon segíteni, a tsz-elnök keserűen ránt egyet a vállán, és azt mondja:

— Majd ha biztosítják, hogy városban kevesebbet lehessen keresni, mint nálunk, akkor visszatérnek!

Aligha kétséges, hogy nem ilyesféle a megoldás kulcsa. Sömjénben kell megteremtteni azokat az anyagi és kulturális feltételeket, amelyek között a felnövő fiatalok annyira otthon érezhetik magukat, hogy ne kíváncsozók máshova.

Az anyagi feltételek terén nem lehet és nincs is lényegesebb ok a panaszra. Az Előre Termelőszövetkezetben tavaly 30 forint 40 fillért ért egy munkaegység, és a tagok példamutató szorgalommal dolgoztak. Átlagos buzgalommal és a családtagok viszonylag kismérvű segítségével minden gyalogmunkás elérhette év végére a 400 munkaegységet. Ez pontosan 12 160 forint. Hozzáértő helybeliek véleménye szerint a háztáji gazdaságokból szerzett jövedelem nagyjából ugyanennyi lehetett, különösen ha számításhoz vesszük azokat a tételeket is, melyeket a legtöbb termelőszövetkezeti tag egyszerűen elfelejt, amikor jövedelemről folyik a szó. A tojást, a tejet, a gyümölcsöt, a kertben megtermelt zöldségfélét, amelyekért csak bizonyos mennyiségű munkát kellett adni, de pénzt nem. A sömjéni háztáji gazdaságok komoly árutermelőként kapcsolódnak az ország ellátásába. Ez különösen a faluból kikerülő hízott sertések és göbölők nagy számán mérhető le. Ilyesformán a fentebb említett jövedelem felül van az évi huszonnégyezren, vagyis a havi kétezer forinton. S ez nem megvetendő kereset, főleg ha nem valahova a távolba kell elmenni érte, hanem helyben elérhető.

Szép számmal akadnak azonban az átlagosnál nagyobb szorgalmú tagok is. Keszei János például tavaly 445 munkaegységet szerzett, a csendes szavú Sulyok István pedig 608-at. Ugyanez, az említetthez hasonló alapon számolva, havi 2200, illetve 3160 forint körüli jövedelemmel egyértékű. Ezek után nem meglepő, ha a faluban olyan esetekről hallunk, hogy idős szülők könnyűszerrel küldenek a városba szakadt fiataloknak minden évben egy-egy hízót. A sömjéniek jól élnek és a termelőszövetkezet jövő tervei garanciát jelentek arra, hogy a jólét gyarapítására megvan minden lehetőség.

Az újonnan épített istállókban e pillanatban (1961 őszen) 236 szarvasmarha, ugyanennyi sertés, 47 ló és 2500 baromfi van. Építkezésekre még sor kerül, az állatállományt szaporítani akarják. Tíz anyakocától már eddig is százhuszas, száz tehéntől nyolcvankettes szaporulatot értek el. Vásároltak egy Zetort, amelynek kormányánál most az egykori részesarató fia, Kis Gyula ül, de még további két körmosz traktorra lenne szükségük, az alsó mezőkre pedig egy DT-re is. Vagyonuk már a múlt esztendőben megközelítette a hatmilliót, s tovább gyarapszik. Igaz ugyan, hogy akadnak még, akik ma is a régi egészségtelen cselédházakat lakják (mások, például az idős Fodor bácsi, ízlésesen átépítették azokat), de azért hol van ez már a valamikori uradalmi konvenciók világától?!

Napi nyolc órás munkaidőt nyújtani ma még természetesen nem tud, de anyagiakban feltétlenül biztosítja az Előre Termelőszövetkezet mindenkinek azt, amit lakóhelyétől távol szerezhetne.

Sokkal kevésbé szívderítő azonban a helyzet a művelődési lehetőségek területén.

A hagyományok megbecsüléséről Kemenessömjén esetében ha nem is lehetetlen, de mindenesetre túlzás beszélni.

„E helyen állott vén cseresznyefa árnyékában írta halhatatlan ódáit Berzsenyi Dániel” — hirdette még tíz évvel ezelőtt is egy márványtábla, a hegyoldali Berzsenyi pince mellé emelt kőpiramison. A márványtáblát vandál kezek szétzúzták, a piramis

olcálát — feltehetőleg „kincskeresési” szándékkal — megbontották. A műemlékpince és a felette lévő présház üresen, gondozatlanul, elhagyottan áll. Tetőszerkezetének egy részét ellopták, az eső szabadon csurog be, mállasztja, omlasztja a régi falakat. Berzsenyi Dániel itteni éveinek emlékei a legjobb úton vannak ahhoz, hogy valóban csak emlékké váljanak. Budapesten a Berzsenyi Gimnázium diákjainak már eszébe jutott, hogy ezen a helyzeten valamiképp változtatni kellene, a község vezetőinek a jelek szerint még egyelőre nem. A pusztai tények megemlékezésével azonban most elsősorban mégsem a kijavítható mulasztásokra akarjuk felhívni a figyelmet. Sokkal inkább arra a teljes kulturális közömbösségre, amelyben a múlt rendszer felnevelkedni hagyta a falusi fiatalokat. Érthető és emberileg teljesen igazolt az az ellenszenv, amelyet a volt cselédemberek nagy történelmi nevet viselő utolsó földesuruk iránt érezhettek és amely — teljesen indokolatlanul — a pusztító csákányt adhatta egyesek kezébe. Azt azonban a felszabadulást megelőző évtizedek egész falubeli közoktatásának sem sikerült elérnie, hogy a név mögött a név egykori viselőjének, a nagy költőnek emlékét is megtanulják megkülönböztetni és becsülni.

Ha erre a kiindulópontonra gondolunk, akkor az utolsó tizenhat év legcsekélyebb művelődési eredménye is óriási jelentőségű Kemenessömjénben.

Melyek ezek az eredmények?

A kis falu majdnem minden második házában rádió szól. Hetente két alkalommal tart előadást a keskenyfilm-vetítőgéppel felszerelt mozi. A múlt év utolsó negyedében a kis letéti könyvtár állományának négyötöde megfordult az olvasók kezében. Télidőben a hallgatók népes tábora látogatja a különböző egészségügyi és más jellegű ismeretterjesztő előadásokat.

De:

Ha a fiatalok össze akarnak jönni (és mikor nem akarnak a fiatalok összejönni?) egyetlen tágasabb kocsmahelyiségre vannak utalva, mert a falunak nincs művelődési háza, nincs olyan hely, ahol kultúrált körülmények közt el lehetne tölteni a szabad időt. A könyvtár az iskola egyik tantermében levő szekrényben van, a televízió tőszomszédságában, amelynek műsorában az aziránt rendszeresen érdeklődő 30—40 felnőtt a gyermekméretekre szabott padokban kuporogva gyönyörködik. A közeljövőben valószínűleg átköltözik ide a mozi is, mert a jelenlegi helyén — a volt Radó kastélyban — nagy átépítéseket hajtanak végre.

Bármennyire ez lenne a kézenfekvő megoldás, a kastélyból nem művelődési házat alakítanak. Kemenessömjénnek művelődési háza valószínűleg csak 1963-ban lesz. Idáig százharmincezer forintot tartalékoltak erre a célra, még két esztendőbe telik, amíg a szükséges összeg egybegyűl. Ugyanakkor a művelődési ház céljaira feltehetőleg alkalmas kastélyt a Művelődésügyi Minisztériumnak a faluban lévő gyermekotthona kapta meg. A gyermekotthon egy kastéllyal ugyan már rendelkezik itt, ebből a másodikból gondozottjai részére iskolát akar csináltatni. A sömjénieknek az a véleménye, hogy bármennyire fontos és örvendetes, hogy a minisztérium rászoruló gyermekek elhelyezésével hasznosítja a község egyik kastélyát, túlzás egy kis faluban mindkét nagy épületet ugyanannak a szervnek igénybe vennie. Ezzel az állásponttal nehéz vitatkozni.

A megelőzőkben említettük, hogy a megélhetést a termelészövetkezet minden szorgalmas tagjának biztosítja. Az emberek és főleg a fiatalok azonban ma már egyre kevésbé elégszenek meg puszta csak az anyagi javakkal. Teljes joggal követelhetik, hogy szórakozási, művelődési igényeiket is kielégíthessék. Erre Kemenessömjénben ma még csekély a lehetőség, ez az a terület, amelyen viszonylag a legkevesebb történt, tehát ami a legnagyobb változtatásra szorul.

Bárki hozzáférést kérdezzünk is, a kemenessömjéni Előret senki nem illeti más szóval, mint hogy:

— Jó termelészövetkezet!

Vannak, akik még dicsérőleg hozzátesszik:

— Szorgalmasak, dolgoznak, meg is látszik a munkájuk eredményén.

Ezután legtöbbször némi feszült csend következik, majd egy bizonytalan vélemény:

— Valami hiba mégis van nálunk... Csak tudnánk megfogalmazni, hogy mi-csoda...

Elég néhány napot sétálni a falu utcáin, beszélgetni régi ismerősökkel, és az újságíró maga is észreveheti, hogy valami hiba valóban van. Akad, aki nagyon jól látja a hibákat és azokat szavakba is önti. Röviden: az emberi bizalmatlanság okait kell kideríteni. Miért bizalmatlanok a sömjéniek? Kiben vagy miben nem bíznak és egyáltalán — valóban bizalmatlanok-e?

Azok.

Ennek olykor egész megdöbbenő jeleivel lehet találkozni. Bizalmasan beszélgetünk egy idős, szorgalmas, jó jövedelmű tsz-taggal, aki valamikor urasági cseléd volt. Szóba kerül a tsz, a vezetés, az irányítás. Elismeri, hogy az elnök eleven eszű, határozott, alkalmas a tisztségre. Csak „ne lenne benne az a parasztgóg!”. Ne tévedjünk! Itt nem arról van szó, hogy Szabó Sándor gógös-e, vagy nem az. A hangsúly a „paraszt” jelzőn van, amivel az egyéni gazdát, a középparasztot illeti. Ugyanez él fordított változatban, egyesek valamikori „cseléd” voltát hangsúlyozandó. A termelőszövetkezet vezetői „hivatalosan” nem ismerik el, hogy az Előrében ezek az egykori vagyonkülönbségre visszavezethető sűrűlódások még megvannak, de a valóság azt bizonyítja, hogy igen. Erre a „betegségre” valóban az idő a leghatékonyabb orvosság. Minél inkább előre haladunk a közös gazdaság útján, az egyéni gazda múlt annál távolabbra tűnik, és az ember-ember közötti különbség nem valamikori vagyonán, hanem munkáján lesz majd lemérhető.

Él azonban a bizalmatlanságnak egy másik változata is, és ezt különösen a tanácsi vezetők panaszzalják. A termelőszövetkezet első szervezésével (1952) kapcsolatos túlkapasok, a személyi kultusz idejének minden hibája egyetlen személyben összpontosult Kemencecsömjén. Ez az akkori tanácselnöknő volt, aki magáról és beosztásáról megfélekedve, addig zsarnokoskodott és basáskodott, míg végül a több tízezer forint elikkasztását követő felelősségrevonás elől az öngyilkosságba menekült. A tanácsrendszer azonban sajnos éppen az ő személyében „mutatkozott be” a sömjénieknek, és ezt a bemutatkozást nemcsak a falubelieknek, hanem a tanácsok tisztességes, minden elismerést megérdemlő dolgozóinak is nehéz volt kiheverniük.

A legutóbbi tsz-szervezés során, amely a jelenlegi életképes és szép jövő előtt álló Előré létrehozta, törvénysértés nem történt. Elhangzott azonban egy-két olyan ígéret, amelyet hangoztatni nyilvánvalóan felelőtlenység volt, és mivel beváltásukra természetesen soha nem kerülhetett sor, ugyancsak hozzájárultak ahhoz, hogy a bizalom légköre csak lassan szilárduljon. (Például a sokszor jelentős méretű zárt kertekben levő földekkel természetesen nem lehetett alapszabályellenesen növelni a háztáji területet stb. stb.)

Mindettől függetlenül az itteni termelőszövetkezet példája hatásosan bizonyítja: el lehet küldni az új gazdaságok létrejöttével kapcsolatos „gyermekbetegségeket”. Szép számmal lehetne idézni negatív példákat arra vonatkozóan — akár csak Vas megyei tapasztalatainkból is —, hogy a közös gazdaságok megalakulása után sok helyen időlegesen kicsúszik a termelőszövetkezeti fiatalok lába alól a talaj. Régebbi szorgalmas életmódjukat feladva, a mesebeli sültgalambot várják és elfeledkeznek arról, hogy önmaguk érdekében éppen nekik maguknak kell tevékenykedniük. Kemencecsömjénben nem ez történt. A tagok a megalakulástól kezdve rendszeresen és a régi buzgalommal dolgoztak. Az eredménnyel nem kell szégyenkezniük. Nyilvánvaló dolog, hogy az átalakulás nem történik meg máról-holnapra és csak a szélsőséges túlzó követelhetné az emberek között lévő régi különbségek azonnali eltűnését is.

A nagy költő valamikor halhatatlan ódáit írta a kemenesi dombokon. Ma ugyanott az egykori jobbágyság ivadékai maguk írják, formálják a történelmet. Kemencecsömjénben minden lehetőség, a sömjéniekben minden adottság megvan arra, hogy ez az eljövendő történelem szép és napsugaras legyen.

(1961. szeptember.)

Berzsenyi-hagyomány

Az írók műveiket hagyják az utókorra: ez a hagyomány őrzi legmértőbben emléküket. Ezenkívül minden ember — különösen kiemelkedő egyéniség — életének több eseménye marad meg a továbbélők emlékezetében. Ez is hagyomány, ha nem is olyan értékes, mint a művekben őrzött kincs. A Berzsenyire vonatkozó efféle emlékeket gyűjtögette össze Hársházi István ezzel a kissé levendula illatú címmel: *Gyöngyök a porban*. A kézirat 72 sűrűn teleírt lapot tölt meg. Az írás gyakorlott kézre vall, de nemcsak helyesírása elfogadhatatlan, fogalmazásában is elemi hibák fordulnak elő, viszont sok érdekes részletet ismer Berzsenyi életéből. Azt a feladatot kellett vállalnunk, hogy a gyöngyökről letöröljük a port, kiválogassuk az eddig ismeretlen anyagot, de amennyire lehet, őrizzük meg a közlő rokonszenves lelkesedésének eredményeit.

Hársházi István neve nem ismeretlen az irodalomtörténeti kutatók számára. A szorgalmas Vargha Balázs Berzsenyi-monográfiájának készítése közben Niklán is megfordult, és találkozott a Berzsenyi-emlékek paraszt gyűjtőgetőjével. Könyvében azt az anekdotát közli, amelynek bizonyosan nincs történelmi alapja, hiszen Kölcssey sohasem járt Niklán: „Harcainak, válságainak nyoma sem maradt a helyi emlékezetben. Az idill öröklődött át, még símábban, egyszerűbben, mint ahogy ő megalkotta. Legjellemzőbb erre a Kölcssey-anekdota, amelyet Hársházi István, a család volt udvarosa mondott el.

Berzsenyi a jobbagyaival együtt kaszált a határban, Kölcssey jött, hogy meglátogassa, de még nem ismerte. Megszólította Berzsenyit:

— *Hallja-e bácsi, messze van Kovácsi?* — A paraszt — mert annak nézte — versben felelt:

— *Hogyha mész szaporán, odaérsz korán.*

Erről ismerte meg: Csak nem te vagy a Berzsenyi? De én vagyok.

Összeölelkeztek.

Ez a napfényes niklai tájkép, az összeölelkező két költővel — csak a mesében van. (Maga az anekdota Csokonai rím-ötletének továbbfűzése)” (Vargha Balázs: *Berzsenyi Dániel*. Gondolat-kiadás, 1959. 76. l.)

Ugyancsak Vargha Balázs hivatkozik jegyzeteiben Viktor János kéziratban maradt, a Rádió archívumában őrzött gyűjtésére, amely alighanem — a kéziratot nem volt alkalmam megvizsgálni — legalább részben felhasználja Hársházi történeteit.

Kissé túloz Vargha Balázs, mikor azt állítja, hogy ez az anekdota „legjellemzőbb” Hársházi emlékezéseire. Kéziratában már nem is szerepel, ellenben több olyan eseményt ír le, amely valószínűleg megtörténhetett, ha nem is pontosan úgy, ahogy elbeszéli. Ahogyan maga mondja kézírata végén, ükunokája annak a Vitola hajdúnak, aki a költő kedves embere volt, és az 1831-i nagy kolerajárványban halt meg. Három kis gyermekét sajátjaival együtt neveltette a jószívú uraság. Különös okát is adja tehát a néha meghatózott hangú, mindig magasztaló emlékezéseknek.

A gyűjtés munkáját így ismerteti Hársházi: „... a régi emberektől hallott történetekből megpróbálom összeállítani a falum életét és élettörténetét. Nem tudom a leírtakat hivatalos okmányokkal és dokumentumokkal megerősíteni és alátámasztani, mert módom sem volt arra, hogy a levéltárakban utána kutassak, az anyagi tehetségem meg az iskolai végzettségem sem volt arra megfelelő.

Azt hiszem azonban, hogy úgysem végzek rossz munkát, ha az egyszerű falusi parasztemberek elmondása alapján a népimondák szerint állítom össze a falum életét és annak történetét...

Nagyon sok kedves monda van a miklailak Dani uraságáról (Berzsenyiről). Imádták, szerette és féltette a parasztjait s nyugtalankodott értük. Mondákat nem írói fantáziával, rutinnal írom meg, hanem a közvetlen paraszti nyelven, mint a hogy nekem elmondották." (Ezt a szövegrészt a kézirat eredeti helyesírásában és stílusában közlöm. A következőkben mai helyesírásra írom át az idézeteket, de stílusukat nem bolygatom.)

Sajnos, nem valósította meg ígéretét: nem „közvetlen paraszti nyelven” jegyeztetett Hársházi István, hanem érvényesítette egyéni írói ízlését, amelynek legjellemzőbb vonása a fölösleges stílári díszítmények kedvelése. Fantáziája is meg-megszólal. Például hosszasan rajzolgatja Berzsenyi „mélyázgatását”, amikor Fenékpusztán át kocsizik Keszthelyre, a Helikoni Ünnepségre, vagy az andócsi búcsúra utaztatában Öreglakon és Somogyváron a történelmi emlékeket idézgeti. (A kézirat 51 és 57–58. lapján). Ilyesmire aligha értesítették Hársházi Istvánt a „régiegyre”, inkább saját történelmi tudását akarja csillogtatni. Többször megszólaltatja a jobbágyokat, iparosokat, katonákat stb. is, és a mai parasztnyelv zamatosabb szólásait adja szájukba. A mintegy százötven éve elhangzott párbeszédet aligha konzerválta meg a nép sokszor megcsodált hagyományőrző képessége sem. Ugyanez vonatkozik Berzsenyi jövődöléseire, amelyekben a vonat, autó stb. feltalálását ígérgeti. Ezek vagy a szerző, vagy a vele beszélgetők kedves csodatételei, amelyekkel mitikus magaslatra akarják emelni a hőst, ebben az esetben Berzsenyi Dánielt.

Bármennyire rostálgatjuk is a kéziratban feldolgozott anyagot, még mindig találunk elhítható részleteket, amelyet Berzsenyi eddigi életrajzírói nem említenek, vagy másképpen rajzolnak. Tizenhárom részletet találtam, amely a nyilvánosság elé kívánczik. Egymás után ismertetem ezeket időrendben, de az életrajz keretét nem töltöm ki a már ismert adatokkal.

1. A tizenkét tóba hányt német

Kazinczynak küldött egyik levelében maga Berzsenyi, hogy ifjú féltelenségét és erejét jellemezze, emlegeti soproni kalandját, amely tizenkét német legény tóba dobásával végződött. Az életrajzírók többsége megjegyzés nélkül tudomásul veszi az eseményt, akad, aki túlzottnak találja a számot. Bővebbet tud róla Noszlopy Tivadar (Berzsenyi Dániel és családja. Kaposvár. 1910. 15. 1. lapalji jegyzet), aki szintén feljegyzett hallomás alapján néhány Berzsenyi anekdotát. Szerinte véletlenül meglöktek egy gerendával kalapját az ügyetlen német mesterlegények, és az így támadt összetűzés fejeződött be azzal, hogy a köpcös, de mokány kis magyar diák tizenkét iparoslegényt tóba dobott.

Hársházi István sokkal részletesebben értesít az eseményről. Berzsenyi szívesen vett részt a szokásos diák és iparoslegény csatározásokban, többször tépett ruhában tért haza. A szokásos diák-mesterlegény ellentétén kívül az is fűtötte, hogy nem szívelte a németeket. Ahol tehette, csúfolta, bosszantotta — „tokos”-oknak és „bürgé”-knek gúnyolta őket. Erre Sopronban, ahol iskolába járt, bőven találhatott alkalmat, hiszen majdnem egészen német város volt ebben az időben.

Hársházi szerint szállásadója: Tujder Mátyás és felesége szeretettel fogadták az eleinte igen komor kis magyart. A verekedés színhelyét is pontosabban jelöli meg, mint a többi forrás. „Sopron város taváról” beszél, nyilvánvalóan a „Tómalom”-ra gondol, a ma is kedvelt kirándulóhelyre.) A városban nincs nagyobb tó.) Ennek környékén lakott a közismert bábsütő sváb, Henzli mester. Szép leányát a sváb legények „Anni frajla”-nak nevezték, a magyar diákok pedig „Bábos Nacá”-nak. Nacának tetszett a tüzes, jó táncos Berzsenyi Dániel, ezért amikor az iparos cég egyszer majálist rendezett a tóparton, vele táncolt legtöbbször.

A gyakori felkérés féltékenységet ébresztett a mesterlegényekben, ezért elhatározták, hogy kiebrudalják a diákokat a majálisról. Bábos Naca megszűgta udvarlójának a tervet, ezért Berzsényi el is indult hazafelé, mert nem akarta amúgy is rossz hírért újabb verekedéssel súlyosbítni. Már a tó túlsó partjára érkezett a dalnolgatva ballagó diákcsoport, mikor észrevették a közeledő svábokat. Kibört a veszekedés, amelyben Berzsényi tüzesen vett részt, s ennek lett az eredménye, hogy a támadók közül tizenkettőt egymaga hajított a tóba. (Kézirat 7—10. lap.)

A történet valószínűnek látszik, lehet, hogy valóban ez rejtőzik Berzsényi említett későbbi megjegyzése mögött. Az azonban kár, hogy Hársházi itt nem nevezi meg forrását. Szerinte ez az eset adta a közvetlen okot, hogy a féktelen ifjú katonának szökjön az iskolából, ahová nem szívesen járt, s ahol nem érezte jól magát. Az események azonban aligha következtek a Hársházi által feltett sorrendben.

2. Katonáskodásának befejezése

Közismert fordulata Berzsényi ifjúságának keszthelyi katonáskodása, ahová iskolájából szökött. Csak abban térnek el a vélemények, hogyan szabadult meg az angyalbörtől a meggondolatlan fiatalember. Noszlopy Tivadar szerint megszökött, s út közben Festetich gróf szénát szállító szekeren rejtőzködött. (i. m. 16. l.) Hársházi előadásában nagybátyja, Berzsényi István látta meg, amikor éppen silbakon állott. Értesítette az apát, aki összeköttetésével szabadította ki fiát a császári szolgálatból. (Kézirat: 12. l.)

Ez a változat azért valószínűtlen, mert indokolatlan marad a katonaságtól szabaduló Berzsényi négy havi niklai tartózkodása a Thulmon-rokonoknál, akik a szigorú apát is megengesztelték. Továbbá Noszlopy Berzsényi legfiatalabb fiára, Lászlóra hivatkozik forrásként, tehát értesülése hitelesebb lehet.

3. Szerelme Dukai Takáts Judittal

A Dukai Takáts-család több házasság révén közeli rokona volt Berzsényiéknek, többször látogatták is egymást. A költő meglelt férfikorában is levelezett Dukai Takáts Judittal, aki szintén írt verseket. Felesége, Dukai Takáts Zsuzsanna nem testvére (mint Hársházi hiszi), hanem unokatestvére Juditnak.

Merényi Oszkár említi Berzsényi monográfiájában (*Berzsényi Dániel* Somogy-Csurgói Könyvtár 7. sz. Kaposvár, 1938. 66. l.), hogy *Első szerelem* című versében Dudinak nevezi szerelmesét. Merényi zárójelben, kérdőjellel közölt feltevése szerint Perlaky Judit lenne ez a Dudi. Hársházi István — noha az említett verset aligha ismeri — úgy tudja, hogy a gyakori látogatás, Takáts Judit szépsége, bimbózó fiatalága, a költészet iránt érzett közös érdeklődésük szerelemre lobbantotta a „heves ifjút”. A szépen induló vonzalomnak az vetett véget, hogy Takáts Juditnak egy távolabb lakó nagynénjéhez kellett utaznia tanulmányainak folytatása végett. (Kézirat 12—13. l.)

Későbbi felesége ebben az időben még gyermek lehetett, bimbózó szépsége csak akkor tűnt fel Berzsényi Dánielnek, amikor Sopronból véglegesen hazatért, és újra találkoztak.

Hársházi nem említi, de a körülmények közepette az *Első szerelem* Dudija Takáts Judit lehetett, s ez megmagyarázná a már híres ódaköltő későbbi érdeklődését unokahúga iránt. Semmi indítékunk nincs arra, hogy a különféle vígjátékokból ismert szerelmi bonyodalomra következtessünk. E patriarkális erkölcsű korban az első szerelem — ha megmaradt — rokoni és költői rokonszenven oldódott fel.

4. Sűrlődása apjával

Berzsényi életrajzai idézgetni szokták a nagy költő egyik nyilatkozatát, amely röviden csak annyit mond, — nem szeretett magánéletéről beszélni —, hogy az egyházashetyei ház, apja háza Munkács volt számára. Írásos vallomást nem ismerünk,

amely megindokolja, miért hasonlította a heves ifjú a kor egyik híres börtönéhez az apai házat.

A költő legifjabb fiára, Lászlóra hivatkozva Noszlopy az akkor már kibontakozott írói hajlandóságban keresi az okot. (i. m. 16. l.) Nem annyira a gazdálkodás érdekelte, mint inkább az olvasás-írás. Az indulatos apa többször összetépte a könyveket és iratokat, eloltotta a gyertyát, hogy visszatartsa fiát a veszedelmes foglalkozástól. Attól tartott, „hogy az amúgy is tüzes képzetű ifjút a római költők a költészet ideális világába ragadván, az a mindennapi élet küzdelmeire és örömeire fogékony nem lesz.” Azonkívül nem is tartotta nemeshez illő foglalkozásnak az irodalommal való bajmóldást.

Ez azonban az ellentétnek csak egyik oka lehetett. Hársházi István a kis Takáts Zsuzsa iránt fellobbant szerelemben és az ifjú házassági terveiben jelöli meg a gyakran ismétlődő szövegek — valószínűleg komolyabb — forrását. Anyja pártolta fia tervét, az apa azonban még nem látta elég tapasztaltnak az ábrándvilágban élő fiatalembert, hogy önálló gazdaságot vezethessen, ami pedig — a kor szokása szerint — a házassággal együtt járt volna.

„E vita állandó surlódást okozott a két szilárd elhatározású férfiú között, — írja Hársházi (Kézirat: 13. l.) — nem akartak engedni egymásnak. Napirenden voltak az éles szövegek, sőt majdnem tettelegességig fajult a dolog. Egy heves szócsata alkalmával az apja már nem tudott az indulatán uralkodni, az íróasztaláról felkapta papírvágó törét, azt hajította fia felé. A súlyossá válható hajítást Dániel egy nála lévő görög (talán inkább latin?) klasszikus könyvvel védte ki, s a könyvön nagy szakítást okozott. (Berzsenyi Istvánné, Lengyeltóti, a könyvet ismeri). Ez is hiába volt, egyik sem engedett a merev elvéből.”

Később mégis beleegyezett Berzsenyi Lajos fia önállósításába, de a terhes viszony emlékét őrzik a fiú apjának írott levelei. A félszegség szerény, híressé vált ödaköltő soha senkinek nem dicsekedett sikereivel — csak apjának. Belső elégtétel-lel szólta fel a Hetý-re küldött levelekben gazdasági eredményeit és az előkelő uraságok kitüntetését, amelyekkel írói munkásságát értékelték.

5. Dudás Jakab fia

Akkor a legterjedősebb és legeredetibb Hársházi István, mikor a patriarkális feudalizmus jobbágyvilágát festegeti. A Berzsenyiek családi szokásai közé tartozott szerinte jobbágyaikról való atyai gondoskodás. Dudás Jakab Berzsenyi Lajos belső cselédjeként a disznókat gondozta. Felesége, Erzsi is az udvarházban segédkezett. Amikor megszületett fiúk, Vendel, a nemzeti asszony gondozta, ápolta a gyermekágyas asszonyt.

Az idillt a napoleoni hadsereg bevonulása alaposan megzavarta. Erzsi második gyermekét várta, férjét pedig kirendelte a francia katonaság disznót terelni. Amikor három hét múlva hazaérkezett, feleségének csak sírját láthatta. Megzavarta esztétikáját a tragédia, s az örültek furcsa logikájával fiára támadt, mert nem vigyázott anyjára. Meg is akarta fojtani.

Berzsenyi Dániel, mikor értesült a szomorú eseményről, kocsit küldött Hetýre Vendelért, és Niklára vitette. Házába vette, felneveltette, még írni-olvasni is megtanította. Mikor legénnyé serdült, megházásította, neki adta az egyik zsellérházat és egy falva birkát feles tartásba.

Az öreg Dudás Jakab a csendes bolondok módjára téblábolt a hetyei ház körül. Hasznát vették, ahol tudták. Idővel rájöttek, hogy igen alkalmas küldöncnek. Ettől kezdve többször megtette az utat Egyházashetýe és Nikla között. Útnak induláskor kijelentette:

— Mögyök Miklára az enyimekhő.

Nikláról pedig ezzel búcsúzott:

— Mögyök az Örsi-hő Hetýre.

Itt megjelöli Hársházi forrását is: Berzsenyi Mária és Dudás Julianna szóbeli közlését. (Kézirat: 14—20. l.)

6. A niklai nehéz napok

A parasztság rossz tulajdonságait Berzsenyi jól ismerte. Episztoláiban és prózai irataiban festegette sunyi gyanakvásukat, rossz indulatukat, gyilkosságig menő önzésüket. *Vitkovics Mihályhoz* (1815) című költői levelében a városi élet dicsérgetése után a falusi életet alighanem a niklai benyomások alapján így rajzolja:

„Van itt is ember, mond'd, de milyen ember?

Inség, gonoszság néz ki vad szeméből,

S lesújt pipádért, hogy ha nem vigyázz.

Szemét sötétség, vállát terh sanyarja,

S utálja mindazt, aki boldogabb.

S mi szép multság látni izzadását?

Mi szép nekem még rajta szántanom

S aszott kezéből lesni sütemet?” (7. vsz.)

A kép lehet túlzott, de aki a falusi népet csárdást táncoló, szép népdalokat éneklő idillikus közösségnek képzei, olvassa el Móricz Zsigmond *Életem regénye* című önéletrajzának pthrügnyi éveit rajzolgató iszonyú részleteit.

Efféle fogadtatás várta Hársházi István szerint Niklán a Sömjénből odaköltöző ifjú házaspárt. Nemcsak sunyi tekintetekben, rosszindulatú rágalmakban, gyilkos pillantásokban nyilvánult meg az ellenszenv, hanem a gyakran ismétlődő tolvajlásokban. Ha valamit őrizetlenül vagy nem lakat alatt hagytak, hamarosan nyoma vészett.

Berzsenyit is, feleségét is igen bántotta ez az indokolatlan ellenségeskedés, ezért igen megőrültek, amikor játszadozó gyermekeik összebarátkoztak a jobbágyzsellér gyerekekkel. Maga a házigazda adatott enni az udvarba betévedő játékos lurkóknak, s el is beszélgetett velük. Zsuzsa nemzetes asszony a gyermekeik után sündörgő anyákkal barátkozott meg.

Mégis hosszú időnek kellett eltelnie, amíg a somogyi komorság felengedett. (Kézirat: 20—21. l.)

7. Buta Gyura és a deres

A hangulat enyhülését a Buta Gyuráéhoz hasonló esetek idézhették elő, amelyet Hársházi novellisztikusan dolgoz fel Kese Takács Pista bácsi elbeszélése alapján. Nemcsak a bíróségi esküdt nevének tudja (Purci Molnár Mihály, Sobrok Mihály), hanem párbeszédben dramatizálva ismerteti a kihallgatást is. Nincs értelme a szöveg részletes filológiai bírálatának, elégedjünk meg azzal, hogy az eset valóban megtörténhetett; jellemzi Berzsenyi Dániel emberségét, és indokolja a falu magatartásának megváltozását.

Buta Gyura földhözragadt szegény ember és ifjú házaspár volt, tehát indokoltan lopott egy süldő malacot Dani uraságtól. A kertek alján azonban éppen a bíróval találkozott, ezért amikor másnap az uraság kanásza jelentette neki a lopást, mindjárt tudta, hol kell a tolvajt keresnie. Rövid kihallgatás után tizenöt botütésre ítélte a bíró Buta Gyurát. A deresen jajgató ember sok bámészkodót vonzott a bíró kapujába. Arra sétált szokásos hosszúszerű pipájával Dani uraság is. Az elébe siető bírót le akarta beszélni a barbár büntetésről (még öt ütés várt Gyurára), de hiába. A körülállók azonban megismerhették új földesuruk emberséges gondolkodását. (Kézirat: 21—27.)

8. Az új ház építése

Niklára költözésükkor Berzsenyiék a régi, két szobás nádfedelees házban szálltak meg. A már roskadozó építmény nemsokára annyira tönkrement, hogy nagyobb eső után tócsában állott a víz a szobák padlóján. Ezért 1811 nyarán hozzákezdtek a nagyobb, új ház építéséhez. A falu megváltozott hangulatát mutatja, hogy szinte minden épkezláb ember segédkezett a földmunkában, vályograkásban, gerenda-

faragásban, falazásban. Berzsényi maga is mindenütt ott volt, beszélgetett, barátkozott a falu lakosaival. Az építkezést Kémár Papp János vezette, akinek fia, József beszélt el a gyűjtőnek a történetet. (Kézirat: 27—40. l.) A ház ma is áll. Egy részében Berzsényi-múzeumot rendeztek be.

9. Berzsényi felesége

A nagy költő feleségéről csak annyit tudunk, amennyit Berzsényi maga írt Kazinczynak: tizennégy éves korában vette feleségül tudatlanul, s ebben a tudatlanságban meg is tartotta mindig.

Hársházi István többet beszél róla; ha a vonások nem is egyénítik az asszonyt, de színesebbé rajzolják a róla készíthető képet. Egy vihar leírásakor megjegyzi, hogy Dani uraság azért siet haza, mert felesége fél a mennydörgéstől. (Kézirat: 37. l.)

Eleven képet rajzol az ámbituson dolgozgató, mosó asszonyokról, majd Berzsényi Mária felvilágosítása alapján hozzáteszi: „Majd (a munkálkodó asszonyok) egy-egy szép népdalt énekeltek el, amit a Zsuzsa nemzeti asszony is igen szeretett hallgatni. Ott volt, velük dolgozott. Minden munkából kivette a részét. Mosott, főzött, kendert font. Nagyon dolgoz és szorgalmas asszony volt.” (Kézirat: 47. l.)

10. Berzsényi politikai felfogása

Politikai nézeteit jól ismerjük, hiszen prózai írásaiban, ódáiban és költői leveleiben bőven fejtegeti. Megrajzolták fejlődését a rendi nacionalizmus egyoldalú katonás szemléletétől a felvilágosodás modern törekvéseiig. Elveit magyarázgatták, néha — mint Németh László sokat emlegetett érdekes tanulmányában — félremagyarázták.

Ennek ellenére nem mertem vállalni a felelősséget, hogy esetleges, eddig ismeretlen Berzsényi kéziratot ne ismertessek. Hársházi István azt állítja, hogy Weszeli Mihálytól, a Berzsényiek volt intézőjétől kapta 1942-ben, aki padlástakarítás közben találta. „A kézirat sűrű vonalkás, víznyomásos papír volt erősen sárguló írással.” Szerinte 1812 januárjában írta Berzsényi. Az eredetit lemásolta, majd felajánlotta a kaposvári Berzsényi Irodalmi Társulatnak. Merényi Oszkár akkor már nem tartózkodott Kaposvárott, a háború is egyre erősebben nehezedett hazánkra. „Valami ismeretlen ok miatt továbbra is nálam maradt a kézirat, míg aztán háború alatt a lakóházammal együtt megsemmisült. (A) lemásolt kéziratot találtam csak meg, de annak is foszlányait, s annak segítségével írtam meg.” Tehát az eredeti nincs meg, s a megmaradt szöveg a másolat foszlányaiból készült. Így nehezen állapítható meg, hol beszél Berzsényi, hol pedig a szívesen jósolgató Hársházi. Az alaposan vitatható szöveg ez: (Kézirat: 41—42. l.)

— A villám végigfutatja a láthatárt, a rémület egy perc alatt elmúlt, meglehet, hogy nemzetek életében félszázad egy perc, hanem az ember azon idő alatt születik, növekedik és meghal.

Az embernek olyan hosszú az idő, hogy még arra is ráér, hogy megőszüljön benne, s ezt időnek rémeként kíséré sok baj közt a nemzeti szűgyen.

Sokféle viszontagságát tudom a nemzetemnek; nagy könyveket olvastam és az élet tapasztalataiból is sok szomorút merítettem.

Török, tatár dúlta a hazánkat. Buzogánnyal kellett kivenni, fogyott a magyar, de nem fogytunk el teljesen. Magunk közt is civakodtunk harminc éves vallási villogásban, magunk sem tudtuk egymást agyonverni.

Láttuk a bajt, nem küldtünk mást, magunk mentünk. Vér kellett; adtunk, mert volt, de maradt is. A mostani dolgokról meg az idők beszélnek, szinte úgy látom, hogy időszerű is, de beszéljenek a tények.

Vannak főuraink, valóságos urak! Adót nem fizetnek... a vármegye erszé-nyébe egy garasuk sem folyt be, dézsmát szednek, robotjuk van. Ennek különösen

nagyon örülnek, de ha úgy tudnák mint én, azt mondanák, szépen köszönöm az olyan munkát, nem kell fogadok bérest, annak a munkája olyan hasznos, hogy a robotot felütné, de hiába! — nő aztán ott a csibe, tojás, disznó, méh, gyümölcs és sok minden, ami csak ingyen fut be a kamrába. S az úr elmegy országgyűlésre, csinál törvényt, amilyen neki tetszik. Nem tudom kell-e ennél könnyebb élet.

Szép jószágokat bírnak, de magyarul meg nem tudnak, pedig ez a magyarhon röge termi mindazt a jót.

A falusi népünkről azt sem tudom, hogy mit mondják. Szegény, azt látom. Ami fizetni való, azt fizeti, telkéhez van kötve. Ha az ura nem ereszti, nem mehet odább, úton-útfélen vezetik... Csak az a hiba, hogy el nem adják. Szerencséjére fehér, ha fekete volna a bőre még azt is megkaphatná. Neve a magyar nyelvnek egy szokott szava: paraszt.

Magyarul beszél, és milyen sora van, nem is csodálom, hogy igen káromkodik. A középosztály, az is vergődik. A nagy úr azt mondja róla, hogy ez is paraszt, a nép ráfogja, hogy Úr! — mind a kettő ellenségnek nézi.

A nagy úr azt hiszi, hogy a néppel tart a nép pedig azt mondja: posztóruhát visel... ez is úr.

Az idő megmutatja, hogy lehet-e hasznát venni, én azt mondom lehet.

Nagy darab földön vagyunk területre, szomszédaink is vannak. Német, olasz, horvát, cseh, tót, lengyel, oláh, és magyar van együtt egy fészekben. Nézzük csak sorba őket. Németnek sok az atyafia, de még sokkal több, aki kívül van az országból, mint aki itt van. Olasz is van, de kívül még több, azt mondják, ki apul, ki anyul egy ágról való. Ha nyugat felé néznek, azt mondják, vagyis odavalók vagyunk. Valamennyi hazafelé vágynak.

Magunk vagyunk egyedül a széles nagy világban, atyafiak nélkül.

Nem mondjuk, hogy árvák volnánk, de sem apánk, sem anyánk. Tudjuk ugyan, hogy honnét kerültünk ide, de még egy ember sem kíváncszott vissza: mi idevalók vagyunk. Nem kérdezzük sehová, mint a többi, akármerre nézünk, nincs hová vágyakozunk.

Nem vagyunk más nemzetek elszakadozott részei! — örökségért, osztózásért nem vágyunk kifelé, nem csalogat senki, bánatunk és örömeink földje itt van, — akarjuk, — nem akarjuk jó és rossz emlékeinkkel, csatáinkkal és apáink nyughelyéhez, e drága magyar földhöz vagyunk növe. Egy jó szóért ingünket is odaadjuk, csak becsülnének és szeretnének bennünket."

11. Berzsényi esete a német tisztekkel

1810 tavaszán Berzsényi Dániel apja látogatásáról, Hetyéről érkezett vissza. Isapája elbeszélte neki, hogy a katonasághoz behívott nemeseket gyakorlatoztatják a kert mögötti réten. Minden rendben menne — jelentette tovább —, de a szénával és szalmával baj van. Az uraság nem értette, hogyan árthat a gyakorlatozó gyalogos szénának és szalmának, ezért gyerekeivel kiment a gyakorlótérre. Bemutatkozott a két német tisztnak, s igen bosszantotta fölényeskedő hangjuk. Szűklátókörű emberek szokása szerint butaságnak tekintették, hogy a magyar legények nem értették a német vezényszót. A magyarokat egyébként is fitymálgatták.

Még jobban felingerelte, amikor a hencső fiatalabb tiszt megmutatta a gyakorlatozó magyar katonákat, akiknek egyik lábára szénát, a másikra szalmát kötöttek, hogy megértsék a vezényszót, és fordulni tudjanak. Berzsényi kijelentette, hogy száz botütés nem alázná meg annyira a magyarságot, mint az efféle bánásmód, aztán gyermekeit kezükönél vezetve visszament házában, ahol sokáig járkált fel-alá elszomorodottan.

Hársházi István (Kézirat: 44—46.) Grénya Márton elbeszélésére hivatkozva közli a történetet.

Somogyban híres búcsújáróhely Andócs, amelynek csodatevő Mária-szobrát a néphit szerint angyalok hozták el Kalocsáról vasrudakon. Nikla katolikus lakossága is minden évben precesszióban szokta meglátogatni a búcsút. Az evangélikus Berzsényi nem hitt a csodákban, Mária ilyen fokú tisztelete is szokatlan lehetett számára. Mégis egyik évben átkocsizott Andócsra, mert szívesen részt vett a nép csendesebb mulatságain: keresztelőkön, menyezőkön stb., csak a vásári sokadalmakat nem szerette azt ott dívó hangoskodás és durvaság miatt.

Későn este ért oda, csak az árendás Rosenfeld Náthán kocsmájában kapott szobát (a most Niklán lakó Rosenfeld Sándor közlése). Másnap megtekintette a templomot, a Mária-szobrot. A falujabeliekkel is találkozott, akik közül többen — mint ez búcsúkon szokás volt — meghívták keresztapának, amit szívesen elfogadott. Ajándékokat: árvalányhaját, melltűt, bábsüteményeket is vásárolt nekik.

(Fityuka Barócs néni közlése, aki unokája Dani uraság akkori kocsisának, Fityuka Jánosnak). (Kézirat: 46—52. l.)

13. A lócsere.

Egyik legmakacsabb Berzsényi-anekdota, amelyben legtöbben nem hisznek, de amely mégis mindúntalan felbukkan: a lócsere története. Váci is megemlíti (i. m. 129. l. jegyzet), Vargha Balázs is (i. m. 75. l.), Noszlopy pedig részletesen el is beszéli (i. m. 34—35. l.). Mindannyiukon túlsz Hársházi István, aki Berzsényi Máriától, a költő unokájától hallotta a tréfás eseményt, akinél nagyanyja szakácsnő volt. A gyermekkorában (1915-ben) hallottakat kéziratában novellisztikus részletekre bontva meséli el 61—64. lapon.

A kiindulás Berzsényi igénytelensége és takarékosága. Szép nagy ménese volt (Noszlopy szerint 70—80 ló), mégis mindig sovány, öreg lovakat fogatott be, ha utazott valahová. Keszthelyre is két öreg szürkével érkezett meg egyik látogatására. A grófnak feltűnt a két rossz ló, ezért úgy rendelkezett, hogy titokban cseréljék ki az ő jó lovaival. Noszlopy szerint leitatják a kocsist, Berzsényit pedig szürkületig marasztalják, hogy ne vegye észre a cserét. Valóban csak másnap jönnek rá a turpiságra, de saját lovaikat már nem találja a bosszankodó költő. Kénytelen belenyugodni a tréfába.

Még színesebb, bonyolultabb történetet tud Hársházi. Mivel a grófnak pejkoí volta csak, szürkére festetett egy párat, s azt fogatta a hazatérő költő kocsijába. Fenékpusztá után azonban zivatar érte őket, s az eső lemosta a festéket a táltosokról. Szentgyörgyön megvárják a vihar végét, visszafordulnak Keszthelyre, és Szántai kasznárral udvariasan, de határozottan visszacserélteti a lovakat.

Nehezen hihető, hogy Hársházi forrása megbízhatóbb (a költő unokája), mint Noszlopyé (a költő fia).

Lehet, hogy az élıszóban terjedező hagyomány is alakítgatja a fennmaradt történeteket. Jó példa erre a lócsere anekdotája, amely Noszlopy előadásában még csak érdekes és jellemző esemény, Hársháziéban viszont a festéssel bonyolódik, a közbejött záporral éri el forduló pontját, végül Berzsényi győzelmével végződik. Érdekesebb lesz a történet, fordulatossabb, és csattanóval fejeződik be. Az élıszóban terjedő irodalom szokásos művészi ösztönével (csak ösztönről beszélhetünk!) találkozunk itt is.

Ez alakította a többi közlést is, de nem tudjuk mindenütt ilyen világosan nyomon követni. Az olvasónak és kutatónak tehát óvatosan kell fogadnia az itt közölteket, noha ez az anyag már gondos rostálás eredménye. A legenda képződés Berzsényi körül megindulhatott már korán. A falu kiemelkedő egyénisége, aki nemcsak földesúr volt, hanem országos jelentőségű költő, tehát a nép érdeklődését magára vonhatta. A mende-mondák szaporodását segíthette az illetékesek hallgatása. A szűkszavú Berzsényi nem szívesen beszélt magánéletéről, gyermekei is csak a legszükségesebb közlésére szorítkoztak. A testvérek közül háromnak (Lídia, Farkas, László)

maradtak fenn írói kísérletei, de aztán — mint Noszlopy írja Berzsenyi László közlésére hivatkozva — munkáikat megsemmisítették és megfogadták, hogy nem fognak többé irodalmilag működni, mert „rossz munkával kár lett volna a világ elé lépni, jókkal pedig apja nimbuszát megosztani nem szabad” (Noszlopy: i. m. 42. l.) Ez a ritka szerénység és felelősségérzés gátolhatta egyéb közléseiket is. Nem akartak a nagy apa fényébe tolakodni, de ezzel átengedték a teret a távolabb állók mende-mondáinak.

Hársházi István gyűjtésének legérdekesebb és leghihetőbb részeit mégis érdemes nyilvánosságra hoznunk, mert a nagy ódaköltőt olyan szemszögből nézik, amelynek még lehetőségére sem gondolhattunk addig. A nép szava szólal itt meg; nagyrészen zsellér és cselédpletykák sorakoznak egymás után.

„Dani uraság” emberi nagyságát mutatja, hogy a gyanakvó, zárkózott, somogyi parasztok ennyire megszerették. Valóban idillikus kép bontakozik ki a közlésekből: a „gyengeségig magyar”, lelkiismeretes gazda, az emberséges földesúr, aki jobbágynak valóban atyja. A patriarkális feudalizmus vonásait egészítik ki a nagy költő egyéni tulajdonságai: hallgatósága, magánykedvelése, takarékos egyszerűsége, közvetlensége.

Ez a kép nem általánosítható az egész magyar nemességre, hiszen Noszlopy a költő fiára, Berzsenyi Lászlóra hivatkozva a megyei nemesség magatartásában látja elkedvetlenedésének egyik okát. „Somogyban... éppen azok, akiket oly igen sokszor szívesen fogadott asztalához és irigyei, kik jobbára elbuktak, hordták a híreket s meséket egyszerű, de józan háztartása s gazdasága felől, hordták a meséket és őt a megyében gúny s nevetség tárgyává igyekeztek tenni.” (Noszlopy: i. m. 28. l.)

Kivételes egyéniség lehetett saját korában is Berzsenyi, de — éppen ezzel szolgáltat rá volt jobbágynak hálás emlékezésére, amely ügylátszik, napjainkban is elevenen él még. Ha Hársházi István gyűjtéséből semmi mást nem fogadhatnánk el, csak a niklai parasztság körében a nagy költő halála után egy és negyedszázaddal kialakult képnek tekintenénk, akkor is megérdemelné a figyelmet.

FÁBIÁN ISTVÁN

Basch Lóránt

„A halál pitvarában”

(Emlékezéseimből Babits Mihály utolsó éveire.)

„Alle Erinnerung ist
Gegenwart.”

Novalis

1935 ősz óta aggódva és nyugtalanul figyelték hívei Babits Mihály egészségének fokozatos romlását. A légzési rendellenességet kezelő orvosa, Schill tanár, sokáig asztmának mondta, annak tartotta is. Schill gyógyította ki, asszisztens korában a Bálint klinikán első sokizületi gyulladásából. Azóta bízott benne. Nyolc évet viruló egészségben töltött. 1932 őszén ismét sokizületi gyulladás támadta meg szervezetét. (A *Betegklapáncia* és a *Mint forró csontok a máglyán* című versek ennek a betegségének emlékei.) Mire hónapok után elhagyhatta betegágyát és az életbe ismét visszatért — a tavaszon szívizomgyulladás lépett fel. Az 1933. év egész nyarat ismét ágyhoz kötve a János szanatóriumban élte át. Lábadózása is hónapokig húzódott. 50-ik születésnapját is még a betegágyban érte meg. De újév után állapota jobbra fordult. Január 18-án már megjelent és nagy beszédet mondott a Baumgarten díjat kiosztó ünnepségen. (Babits Mihály Ünnepi Beszédei 27—33. o.) A nyarat Esztergomban tölthette ismét. (Török Sophie naptári jegyzetei szerint már evezett is a Dunán.) Elfogadta régi, jó barátjának, Szilasi Vilmos filozófusnak meghívását Svájcba. Nála a Lago Maggiore-n töltötte a koraőszt. Halottak napjára hazajött. (A *Furcsa elmenni délre* kezdetű, ki nem adott versét aznap írta halálgondolatok borús hangulatában. Hátrahagyott versei 27. o.)

A hangos légzés tünetei ezen a télen mutatkoztak először. 1935 tavaszán fokozottabban. A Bárdos-kórus *Amor sanctus*-estjén (a Városmajori kultúrházban 1935. május 8-án) levegőért küszködő hangján hallottuk szavalni hármass hitvalló versét. Amikor az esztergomi nyaralásból hazajött, orvosa másra kezdett gyanakodni. De a gégeészeti vizsgálat akkor még nem derítette fel a másfél év múlva nyilvánvalóvá vált bajt. A lélegzés nehézsége nem tartotta vissza a költőt, hogy a Rádió „100 könyv” sorozatában megtartsa húsz előadását a világirodalomról (1934. decembertől—1936. áprilisig). A közönség egy év alatt hozzászokott lihegő hangjához, asztmának tulajdonítva azt. Ezt hitték a hozzá közelállók is — amíg csak 1937 tavaszán fel nem merült egy vészes kór gyanúja, hasonló ahhoz, amely egy fél év előtt a nyugat-nemzedék nagyjainak sorából elragadta ifjúkori legjobb barátját.

Kosztolányi temetése napján

1936 november 3-án, a Halottak napját követő napon (11 óra 6 perckor délelőtt) költözött a halhatatlanságba Kosztolányi Dezső. Másodnapon temettük, egy lilásszürke napnyugtakor. Herczeg Ferencen kívül, aki annál a napilapnál volt munkatárs, mint ő, hiába kerestünk volna a gyászoló gyülekezetben nemzeti kultúránkat hivatalos tekintéllyel reprezentáló személyiséget. Nem is azok léptek funérátorként koporsója elé, akik életében közel álltak hozzá, amint az a régi Rómában és hajdan nálunk is szo-

kásban volt. Megható búcsúszó odabent nem is hangzott el. A legjobb barátai, Karinthy és Füst Milán, idegesen várakoztak künt a szertartás végére. Közeliinkben lilásipkás diákok sorakoztak a Ponty- utcai felsőkereskedelmi egyik osztálya, teljes számban. Baránszky-Jóbnak, az esztétikusnak tanítványai tisztelegtek a „*homo aestheticus*” koporsója előtt. „Csak kötelességet teljesítettem” mondotta tanáruk. A sokaságban megláttam egykori jogásztársamat, ki kézenfogva vezette fiacskáját: „Elhoztam őt is, hogy elmondhassa majd, ha felnő: ott voltam Kosztolányi temetésén.” A költő kérdése: „kinek írunk” volt ez a válasz.

Babits késve érkezett. Tétova, apró léptekkel igyekezett a halottas házba jutni, asszonya kíséretében, kinek a tömegben támaszára szorult. Este otthonában elmerülve találtam fakult levelek között, „amelyeket hajdan izgalommal várt és kapott ki a postás kezéből, mintha szerelmes levelek volnának.” Barátját, kitől az élet eltávolította, visszahozta a régi közelségbe a halál. „Hirtelen azon fogom magam, hogy megragad a régi izgalom, szeretnék újból írni neki, fölvenni a régi fonalat, kiönteni szívemet, mint ifjan.” (A temetés napjának hangulatában fogant az a nekrológ, amelyből ezt idéztem. Ny. 1936. II. 395. o.) Tóth Árpádot, emlékszem, szobájába zárkózva síratta, újraolvasva végig minden sorát. Kosztolányitól, az első baráttól közös múltjuk emlékein tűnődve búcsúzott.

Elszakadásuknak, jellemük, életszemléletük és hivatástudatuk különbözőségéből eredt okairól írtam már egyszer, amikor elmondottam József Attila Baumgarten-díjának történetét (az It. 1959. 3—4. számában). Mégis, a nagy Nyugat-generációból, mint a „szellem emberei” legközelebb ők állottak egymáshoz mindvégig. Hűségben, a magyar irodalom nagy hagyományaihoz, rendíthetetlen hitükkel az európai kultúra igazságában, humanista magatartásban és az értelem minden fölé helyezésében. Babits szelleme mélyebbre hatolt és egyetemesebben terjedt, filozófikusabb volt és komplexebb; Kosztolányié felszabadultan a *homo moralis* korlátjaitól, fölényesebb, függetlenebb és megközelíthetőbb. Babitsnál mindig az volt az érzésem, hogy elhidegülésük után és bizalma csökkentével se tudott szabadulni egészen juvenilis barátja személyiségének igézete alól. Most, a válás óráiban, az egykori barát az elmulasztottak helyrehozhatatlanságának tudatára ébredt. Ez adja búcsúzó írásának a lírai vallomás varázsát. December 21-én a Rádió Kosztolányi-estjén Babits mondotta a gyászbeszédet, már a távlatból szemlélve az eltávozott költőtárs alakját és kijelölve örökös helyét a magyar irodalomban. (A Babits archivum őrzi a kiadatlan kéziratot.)

A Hatholdas rózsakert

Kosztolányi halála felébresztette Babitsban saját múlandóságának gondolatát, betegségének lassú léptekkel közeledő rémét. „Lélekzetfojtva figyeltük — írja önzően, mert magunkra gondoltunk.” Hogy sietnie kell azzal, amit elvégezni még akart. Egy alkalommal említette nekem, csak úgy odavetve, hogy volna még megírni valója, nagy regényének egyes alakjairól, emlékeiből, amit abba beleszőni már nem tudott. Szándékáról, hogy folytassa Sátorfy Imrus élete történetét, végleg letett már. Kedvét szegte a visszhang és tetszés hiánya az olvasóknál, az igazi megértésé és megbecsülésé az írók világában. Nem is szólva az értetlen, lekicsinylő kritikáról, a Kassákéről (amelynek szerkesztőtársa helyet adni készült a Nyugatban, I. a „Két literátor, Osvát és Babits” c. tanulmányomat az Irodalomtörténet 1958. 2. számában), vagy Szabó Dezsőnek utcai kolportázssal terjesztett gúnyíratáról (amit a feleség óvatos keze elrejtett szeme elől; Babitsól tudom, hogy nem olvasta soha), avagy Kodolányi és mások illetlen bírálgatásairól. A regény irodalomtörténeti jelentőségét megjelenésekor igazán csak a korszak két nagy kritikusja ismerte fel, Ignotus (a Nyugatban „Jegyzet Babits regényéhez” címen 1927. II. 312. o.) és Schöpflin (a Babits archivumban őrzött, a könyv olvastakor meghatottan írott levelének tanúsága szerint.) A fiatalok közül teljes meggyőzőtséggel talán csak Illyés, nemcsak a második kiadás megjelenésekor írott bírálatában (Ny. 1935. II. 147. o.), hanem egy, az archivumban található, Gellért Öszkárhoz írt (1935. VIII. 8-án kelt) levelének tanúsága szerint is: „Ami a bírálat

végén áll, azt komolyan gondolom és rábeszélem Mihályt, hogy folytassa ezt a művet, valóban főművét a prózaírásnak, amely az önéletrajzok világában a lényegről vall, arról, amiről érdemes." De az ifjabb barát részéről ez a biztatás már késve érkezett. A költő érezte, ahhoz, hogy tovább írja „legnagyobb művét”, sem ideje, sem ereje nem lesz már elég. Hét éven át írta e leplezetten önéletrajzi regényt és nem jutott túl a fogarasi éveken.

„Szeretnék elbújni a világ elől úgy, hogy ne kelljen találkoznom senkivel.” Ezek voltak hozzám szavai az említett alkalommal. Városmajori lakóházunkban a második emeleten volt egy különálló, kertrenéző kis szoba, ahol munkájában senki sem zavarta. November vége felé (a dátumot pontosan nem tudom, mert épp ezekről a hetekről hiányosak Török Sophie naptári jegyzetei) átjött hozzánk lakni az Attila utcából. Csak az öt kiszolgáló személyzet révén hallottunk róla, fuldokló köhögés-rohamairól, amit akkor a nyirkos időben kiújult asztmának tulajdonítottunk. Önkéntes klauzurájából csak egy estére lépett ki, amikor lejött hozzám, hogy vacsora után, az 1937-es Baumgarten-díjnak halasztást már nem tűró kérdéseit az éjbenyúlóan megvitassuk. De a remeteséget nem bírta ki soká. Nyolc nap múlva hirtelen elköltözött a Bellevue szállodába, lakásuk közelébe. De ott se találta helyét. Végül a budai Lánchíd közeleiben vett ki szobát a Fiume szállóban, amely inkább konyhája révén volt dicséretes, mintsem az ott napszakokra is bérelhető szállás okán. Itt mégis életet látott, ha közömbös, idegen emberekét is. Elzárkózottságában a világtól, észrevétlenül figyelni annak mozgalmasságát, időről-időre életszükségletnek érezte. „Testileg egy ócska szállodai szobában görnyedek, robotolok” — írja onnét Gellért Oszkárnak december 11-én, amint azt felesége naptárában feljegyezve olvashatjuk. (Gellért ezt, a családi gyászakor kapott levelet „Egy megható levele” címen, teljes szövegében közzétette a Kortársaim-ban 198. o.) A Fiume szállóban aztán néhány nap alatt befejezte a *Hatholdas rózsakert*-et, amely a karácsonyi számtól kezdve folytatásokban látott a Pesti Naplóban, olvasóinak egyre fokozódó érdeklődése mellett, napvilágot. (Erről az archívum a költő egy ismeretlen női tisztelőjének levelét őrzi, aki a kisregény folytatásait Amerikába sietett kiküldeni. Ez a régi emlékeket idéző levél így kezdődött: „Kövezik a fogarasi Fő-tucát, ott, a túloldalon járt haza Babits Mihály...”) A *Hatholdas rózsakert* Babitsnak egyetlen, a humor hangján írt elbeszélő műve. Amikor pedig torkát szorongatta már a végzetes kór. Erről árulkodó kéziratának szerepe lett történetünk folyamában.

„Ősz és tavasz között.”

Akik a Baumgarten-díj tízéves fennállását 1937. január 18-án megünneplő alkalommal Babits Mihály emlékbeszédét hallották — először beszélt ismeretségéről és egyszeri sorsdöntő találkozásáról az alapítványt létesítő Baumgarten Ferencsel (l. erről az Emlékkönyvben „A kurátor” c. cikkemet) — azokat súlyosbodó betegsége komoly aggodalommal töltötte el, Kimerülten ült ott az ünnepi vacsorán az est két szereplője, Illyés Gyula és Szerb Antal között és korán eltávozott, átadva vendéglátó tisztét Schöpflinnek.

Megszokott életmódján változtatni okot még nem látott. Sőt mintha inkább még kereste volna a nyilvánosságot. A Kisfaludy társaság az évi közülésén szerepet vállalt; (felolvasa ott az „Intelem vezeklésre” verset.) A Nemzeti Színházban megnézte az Amerikai Elektrát fiatal írók társaságában, pedig csak kivételes alkalmakkor szokott különben színházba menni. „Mihálynak — ki sajnos rettenetes hangos légzéssel küzdött — a darab nagyon tetszett” — jegyzi fel Török Sophie. A Lafontaine társaság Puskin emlékünnepén, március 21-én, ő mondott bevezetőt. Akkor már tudatában volt, hogy légzési nehézsége nem asztma. Február 11-én ment ősz óta először, ismét orvoshoz. „Schill rájött, hogy a gégeben van valami”, ami a lélekzést akadályozza — jegyzi naptárába Török Sophie. „Nagyon örültünk, hogy csak gége.” Egyelőre a baj felderítésére nem tett további lépést. Mintha beletörődött volna, hogy így kell élnie, légszomjával, és mintha nem is gondolt volna a halálra. De ez csak

látzat volt. A költőtársról írott nekrológiában önmagáról elejtett szó, — a mulandóság gondolata benne élt azóta. Bizonyosság egyetlen verse, amelyet ezen a télen írt: az *Ősz és tavasz között*. Nemcsak a cím utal keletkezése idejére. Egy verssora is: „Elfogyott az ó, most kezd fogyni az új.” Újév után kelt, de még a tavasz előtt. Közelebbi adattal a kelet meghatározásához nem rendelkezünk. A kéziratot arra utaló megjegyzés Török Sophietől nem található. Első közzétételéből se vonható következtetés. Először az „Összes versek” gyűjteményes kiadásában 1937 szeptemberében látott napvilágot, a kötet utolsóelőtti verseként. Valószínűnek tartom, hogy az év legelején íródott. A közelítő halál tudatában, de a halál félelme nélkül. Azt csak egy szó érezteti: a „rémult szemem”. (A következő versből, a *Balázsolásból* már halálszorongás szól hozzánk.)

Az *Ősz és tavasz között* talán nem tartozik a *par excellence* jellegzetes Babits versek közé. Nem a lélek titokzatos mélységeiből merít, nem hoz izgalomba a gondolatársítás rejtélyes fordulataival, nem kápráztat el a babitsi nyelvötvözet csillogó gazdagságával. Mégis tisztaságában és egyszerűségében, tartalom és forma klasszikus harmóniájával, dallamának lágy, benőses tónusával, a népi költészetről visszhangzó zamatos nyelvével és zenétől telített belső ritmusával: csodatétele a magyar lírának. A költő ezt a verset se folyóiratában, se napilapban nem tette közzé. Illyés Gyulától hallottam, kétélyei voltak, kiadja-e egyáltalán, „nem kompromittálja-e ezzel költészetét?” Illyés szavára, (akinek kefelevonatban mutatta) mégis felvette „Összes versei” készülő kötetébe. Mi tehette kétkedővé az akkor élő legnagyobb magyar versértőt? Lehet, hogy lélektani oka volt: kimondani a világ színe előtt leplezetlenül azt, amit titkolt, de amivel magában már leszámolt, hogy „meg kell halni.” Avagy szemérem tartotta volna vissza gátlón, az élet és halál keresztútján állva, hogy beláthassanak lelke mélyébe? De lehet, hogy a vers naívnak látszó, népies hangja tette kétkedővé, hasonló ok, amely miatt a „Második ének” közreadására nem tudta eltökélni magát. (Erdélyi József rábeszélésére sem, akinek egyszer megmutatta azzal, hogy „fiatalon ő is próbált népies lenni.”) A versről két kézirat maradt. Az első tollal írott, javításokkal; ezt facsimilében közlöm. (Hátlapján négy szakasz gépiratban is olvasható.) A végleges szöveget, több változtatással, a költő maga gépelte. A gépiraton a következő ceruzajegyzet látható: „Másodiknak hadd mutassam itt be személyesen (— alkalmasint Esztergomban a Balassa Bálint társaságban —) az újabb költeményemet, melyet a társaság vidéki közönsége a Rádió közvetítésével, egy kitűnő fiatal művészünk előadásából már ismer.” (Ez Gellért Endre volt, később a Nemzeti Színház rendezője, ki elsőnek mondta el a Rádióban ezt az azóta ott gyakran elhangzó verset. Hogy mikor, ma már meg nem állapítható.)

Búcsú a szekszárdi szőlőtől

Március 25-én Illyés Gyula társaságában gyors elhatározással leutazott családjával Szekszárdra. Anyját se látta több mint három éve. Ha nem mondta is ki, elfogta a vágy, látni egyszer még ifjúsága színterét. A régi „zöldzsálús házát”, a „földszinti szobát, melyet szeme legelőször látott”, az utcát (az ma nevét viseli), amelynek köveire először lépett a világba ki, az előhegyi szőlőt a szurdékkal, Cenci néni keresztjét az odavezető úton, a „tömzsi prэшázát” a nagy évszámos káddal. Útját a szőlőben nyomon követhetjük Török Sophie pillanattfelvételein. E szekszárdi útnak humoros mozzanatokban nem szűkölködő „fordulóit és csattanóit” ismerjük az útírtás leírásából (Babits- emlékkönyv, „Az ismeretlen” 198. o.). Ha az élet valóságában szülővárosától el is szakadt a költő, képzeletében elszakíthatatlan szálak kötötték a „lugasaik alatt Horatiust olvasó” elődökhöz, a gyermekkor óta lelkében dédelgetett emlékekhez. Bármily meglepő is számunkra ma, nem volt közömbös neki miként vélekednek róla Szekszárdon az emberek. Illyés Gyula emlékezésében olvashatjuk, hogy a „hivatalos elismerések elfogadásánál” közrejátszott az otthoniaknak azzal szerzett öröm. Mindenkit ismert, aki akkor Tolnában valakit jelentett és azok ismerték őt, az Auróra néni kissé különcnek tartott poétafiát, aki hírt hozott városukra, de nem egyszer hozta

hírbe is azt, Szekszárdról írta egy barátnőjéhez a Tanácsköztársaság bukása után az anyai házból, ahol üldözött vadként hónapokra meghúzódt: „eleven példákon látom mit jelent ez (a Petőfi-társaságból való kizárása) a mai „intelligencia” többségének szemében. Az emberek most alaposan bosszút állnak rajtam, mert egy pillanatra kénytelenek voltak különbnek elismerni... Harcolni nem tudok evvel a csőcselékkel és védtelenül vagyok kiszolgáltatva barátaimnak, akik nem tudják ki vagyok és ellenségeimnek, akik nagyon is tudják.” Idéztem ezt a levelet azért is, mert kulcsot ad ahhoz a lelkiállapothoz, melyben a „Magyar költő 19-ben” akkor ott íródott. („Szekszárdi komplexum”nak nevezte egy helyen naptári jegyzetében Török Sophie a költő érzelmes ragaszkodását szülővárosához.) A vidékről származás, vidéki „üriház”-ból hozott jólneveltsége rajtamaradt és érződött élete végéig. Mintha otthonosabban és feszélytelenebbül forgott volna olyanok társaságában, akik vidékről jöttek. A legmagasabb európai kultúra és művészi univerzálítás mellett is, de nemcsak az emberen, a művön is maradt valami provinciális jegy. Érzékenységevel erre tapintott rá Ignótus, amikor az *Irisz koszorújának* előtte ismeretlen tanárköltőjéről különösképp Mörike „jutott hirtelen eszébe”. (Ny. 1909. II. 98. o. „Babits”).

A búcsúzásnak szánt szekszárdi látogatás egyszerűségében megkapó jelenetét olvashatjuk március 27-ről a naptári jegyzetekben: „Anyu a kapuban ijedt nyűgösséggel megölelte Mihályt”; majd rászólt a menyére: „Csináljatok valamit, menjetek orvoshoz.” Február óta nem voltak. „Sokszor eszemben volt (az anya) rejtett aggodalma” — olvassuk tovább a jegyzetekben. A feleség nem volt azzal tisztában, hogy a költő mily beteg.

A betegség felismerése

Hazajövet a költő április 5-én megtartotta rádióelőadását a százéves „Swinburne a nagy angol lírikus”-ról. Mint Swinburne-fordítást mutatta be ekkor a Laodemeiája egyik kardalát. (Az erről készült hangfelvételt viaszlemez őrzi.) Aznap elment még a Nyugat-asztalhoz is a Dunakorzó kávéházba. Talán az anyai intésnek lett fogantaja, hogy április 9-én végre aláveti magát a gégeszeti kivizsgálásnak a Szabolcs utcai kórházban. A nyelési próba szűkületet mutatott a gége és a légcső érintkezésénél. Amikor Schill tanár feltárta előtte, hogy a műtét elkerülhetetlen, a továbbterjedő daganat előbb-utóbb megfulladáshoz kell vezetessen, a naptári jegyzet szerint: „Mihály kétségbeesetten kiáltott: „nem engedem magam operálni”. Schill vállat vont: „Ahogy tetszik.” Török Sophie nehezményezte, hogy mint régi orvosa, nem beszélt rá „okosan és gyengéden” a műtetre. De akkor hiába tette volna. És ennél sokkal többet tett, amikor végigkísérte őt orvostól-orvosig, hogy a műtét múlhatatlanul szükséges voltáról meggyőzze. Kérdésemre, miért nem ejtették meg a nyelési próbát már korábban, elmondta, hogy amikor másfél év előtt (a naptári jegyzet szerint 1935. szeptember 19-én) megnézette a beteget kórházuk gégesz főorvosával, az, miután a klinikai vizsgálat nem mutatott daganatra gyanút, „nem akart egy Babitsot kitenni a próbával járó kellemetlenségnek.”

A daganat, mely a légcsőt fenyegette, eredetében strumajellegű volt. A pajzsmirigy műtétek híres sebésze, Winternitz, akivel Schill először konzultált, gégesz megkérdezését ajánlotta, éspedig Lénárt Zoltán egyetemi tanárt. Április 17-én voltak nála. Lénárt nagy kapacitás lehetett a maga szakmájában, de semmiképpen se pszichológus, amikor szemébe mondta egy betegnek, pláne egy érzékeny költőnek: „Sajnos nem tud semmi jót mondani, még a vizsgálat is életveszélyes.” (A direkt gégetükrözés valóban ödémát idézhet elő a gégeben.) Babits „halálosan elsápadt”, (így sápadt el akkor is, amikor a toloncházi idézést kézbesítették), és csak ennyit mondott: „Akkor inkább operáció nélkül haljak meg.” „Hazajövet a kocsiban — jegyzi fel Török Sophie — különös elszánt arccal beszélt; hiszen mindig tudta, ötvenhárom éves korában kell meghalnia.” (Mert apja is ezt a kort érte el.) E lelki traumától a költő sokáig nem tudott szabadulni. Hiába igyekeztek a barátok megnyugtadni. Elhatározásra képtelenül ingadozott, mint Skylla és Charybdis közt, a fulladás réme és a műtét veszélye között.

A Lénárt-konzíliumot követő napokban, egy késő délután váratlanul megjelent nálam Illyés Gyula. Elfogódottságán láttam, hogy nem valami szimpla alapítványi ügy miatt keresett fel, mint annyszor, amikor íróbarátjainak segélykérését jött támogatni. (Ha emlékezetem nem csal — soha nem eredménytelenül.) Babitséktól jött át, akik tanácstalanul és tehetetlenül állnak zemben „dilemmá”-jukkal. Szeretné megbeszélni velem, hogyan lehetne segíteni.

Ebben az időben a fiatalok közül Illyés Gyula állt legközelebb Babitshoz. Teljes odaadással ő viselte igazán szívén beteg barátja sorsát. A régebbi adeptusokkal a bensőséges barátság véget ért. Nemcsak Szabó Lőrincsel, Sárközivel is. Másképp is szerette azokat, mást szeretett bennük. Az egyikben a rendkívüli tehetséget, akit tanítványként magához akart láncolni, — a másikban a finom lelkű, érzékenységgel rokon követőjét. (Amikor a kurátori tisztségéről először intézkedett, a fiatalok közül utódjául Sárközit szemelte ki.) A szűkebb pátriájából jött Illyés Gyulához azonban alyafiságos meghittséggel vonzódott. Fenntartás nélkül szerette őt, a költőt és embert egyaránt. Ha róla beszélt, aggódva, hogy veszélyes utakra téved, vagy új írása olvas-tán örömtől sugárzón, láthattuk rajta, hogy a „tanítványok” között ő a „legkedve-sebb.” Beszélgető füzetéből, az írás néma hangjából ma is kihallatszik, ha ő hozzá szolt. Nemzedékéből egyedül Illyés nem fordult vele szembe soha. Húségesen kitar-tott a Nyugat táborában, míg a kortárs barátok pártosan tömörülve a népi eszme körül, igyekeztek nemzedéküket az első generációtól elszigetelni. Róla írta a nemze-dékvitában Babits, hogy „mint ő áll két halom között”. Volt talán a múltban ifjú barátja bizalmasabb más, de egy se, akiben jobban megbízott volna. Egy se olyan, akire rábízta volna, hogy verseit kötetbe foglalja. Tudjuk Illyés idézett emlékezésé-ből, hogy 1932 telén ágyban fekvő betegen az ő kezébe adta válogatásra és ren-dezésre újabb verseinek „kézirattömbjét”. (Az archivum őrzi a „Verseny az esztendő-kel” első tervezetét Illyés Gyula kézírásával.)

„Azt gondolnám, egyedül te tudnád rávenni Mihályt a műtetre” — voltak hozzám eleinte bátorítalan szavai. „Ilonka visszariad attól, hogy rábeszéljen egy műtetre, mely esetleg kiolthatja a legdrágább életet.” A barátok, mind írók, akiknek elég a maguk baja. Illyés nem mondta ki, de megértettem, hogy nemcsak a személyi közelségre gondolt, amelyet *egy* közös célnak, *egy* akarattal együttes szolgálata az évek során magával hozott, hanem arra is, hogy az alapítványnak, amely súlyát és tekintélyét irodalmi kurátorának köszönhetette, ily nehéz helyzetben kötelessége a helytállás. És ez, a dolog természeténél fogva reám hárul. Látna, hogy nem ellenkezem, a barátok nevében is megkért, vegyem cselekvőleg kezembe a továbbiak intézését. Meghatottan gondolok ma is Illyés aggódó meggyőzőzottségére, szenvedélyesen bensőséges hangjára. Akkor is úgy éreztem és ma se látom másképp, hogy a tőle kapott bátorító ösztönzés nélkül nem vállaltam volna e felelősségteljes szerepet valakiért, aki nem legközelebbi hozzám tartozó. (Illyésnek az archivumban őrzött, 1938. június 27-én Babitshoz írt le-veléből kitűnik, hogy „jobb híján szinte *neki gratuláltam*” ahhoz, hogy Babits első verse a műtét után, az Eucharistia, a Nyugatban megjelent.)

Az olvasó eltűnődhetik ma azon, miért látszott oly nehéz dolognak Babitsot a műtetre rávenni. Az ellenkezés és az ellenállás lényének immanens tulajdonsága volt. Amellett gyanakvón kételkedő, gyermekien makacs. Nem adott hitelt lelke mélyén az orvosok véleményének, hogy állapota előbb-utóbb szükségképp fulladásos halálhoz fog vezetni. Még élete végén is, több évvel a műtét után, beszélgető füzetébe ezeket jegyezte fel: „Állapotomat a műtét nem javította, csupán az életemet mentette meg, *ha* az orvosok nem tévedtek abban, hogy veszedelmes volt az állapotom: ezt sose le-het bebizonyítani.” Ami más szavakkal ugyanazt jelentette, amit nem egyszer mon-dott bizalmas körben: „Én hiszek a csodában.” Visszariadt a gondolattól, hogy *más* akarata úrrá lehessen az övé fölött. Még néhány héttel is a műtét előtt, amikor arra magát már elhatározta, ezt mondta nekem: „Ha egyszer a műtőasztalra lefeküdtem, nem én rendelkezem többé önmagam felett.”

Babits hagyta magát a betegség előtte ismeretlen útvesztőjében vezetni. Mintha csupán baráti érdeklődést, aggódó gondoskodást látna részemről és nem terv-

szerű cselekvést. Lelkének szüksége volt, hogy ne hagyja köszönet nélkül, amit részéről láthatott. (Öröm erről 1937. júliusában kelt levelét.) De érezhette a többet is, amiről nem tudott és amit tudni nem is akart. Nekem viszont olykor eszembe jutott az, amit mint életigazságot egyszer úgy fogalmazott meg, hogy: „mindig és mindenki haragszik arra egy kicsit, akire rászorul.”

A felismerés után

Az események, mintha csak láthatatlan akarat igazgatná, játszottak a kezemre. Egy látogatás (Illés Endre tanácsára) Korányi Sándornál, aki nem volt ugyan különösebben ennek a betegségnek szaktudósa, de mindenképp a legtöbbet tudó magyar orvos és hozzá még igaz ember is. „Nagyon okos, meleg és megbízható volt, Mihály először kezdett gondolni rá — olvassuk a naptári jegyzetben — hogy talán átengedi magát a rettegett műtétnek.”

Segítségemre jött egy grafológiai lelet is, mely a betegség felismerése előtti időben készült kézírásból vont következtetést a jövőre. Egy nőrokonom, aki teljes bizalmamat bírta és akit akkori gondjaimba beavattam, — maga is jártas az írásvizsgálat tudományában —, felvetette egy ismert grafológusnő megkérdezésének gondolatát, akinek betegségek felismeréséhez és prognózisához kivételes adottsága van. Vállalta a közvetítést. Török Sophie, aki időnként maga is járt jósnőkhöz, habozás nélkül magáévá tette ezt az ötletet. (Babits jóslások iránt kevés érdeklődést tanúsított ugyan, de abban az izgalmi állapotában, amelyben akkor napjait élte, várható volt, hogy metapszichikai jelenségekre inkább fog reagálni.) „Mihálynak azonban erről nem szabad tudnia.” Ezért nem adhatott tőle legújabb keletű kézírást. Így esett választásunk a „Hatholdas rózsakert” kéziratára, mely egy félévnél nem régebb, oly időből való volt, amikor a betegség tünetei, mint tudjuk, már erősen mutatkoztak. A grafológusnő nem sejtette, hogy Babits írását tartja kezében. (Ez kitűnt a személyiség jelentőségét fel nem ismerő megállapításaiból.) Megdöbbenéssel hallotta évek múltán, hogy az *kié* volt. (Aki annak idején az írást elhozta néki, beteg hozzátartozójától származónak mondomta.) Ma is emlékezett még, hogy érdekes intellektus írása volt és hogy a rákos betegség jeleit kétségtelenül magán viselte. Engem is meglepett a precizitás, mellyel az írás vizsgálója a betegség helyét megjelölte, „a daganatot a nyakon belül” és ahogyan eltalálta a családi körülményeket, hogy „családja van, de az nem az övé”. (Örökbefogadott volt a gyermek.) És még inkább meglepett utóbb az előrelátott események pontos bekövetkezése. Babitsnak és feleségének szeme elé a leletnek, a betegségre vonatkozó tartalmából csak az került, ami biztató volt: „hogy meg fogják operálni és a műtét sikerülni fog”. Ellenben a betegség későbbi lefolyásának részleteit, hogy az két év elteltével kedvezőtlen fordulatot kezd venni és hogy „eljön az idő, amikor bármennyire kívánná is, enni sem fog tudni már” (valóban a betegség utolsó évében mesterségesen kellett táplálni őt) és hogy „hitben erősödve fog meghalni”, a nekik átadott szöveg nem tartalmazta. A grafológiai leletről — melynek eredetije lakásomon az ostrom következtében megsemmisült — csak Török Sophieval beszéltem. Tőle tudom, hogy a költőt megnyugtatta, „Mihály örült”, közölte velem. A grafológiai leletnek a költőt a műtétre hangoló hatására Illyés Gyula ma is emlékszik még.

Babits maga, más úton keresett erőt az elhatározáshoz. Magához *kérette* Schütz Antalt, az egyházi dogmatika neves tudósát. Vitázó, hosszas kollokviumuk eredményéről közlést nem tett. Amikor aznap délben (április 28-án) meglátogattam, hallottam, hogy ott járt Schütz. A naptárban feljegyezve találjuk: „Mihály gyónt.” Ciszterdiák kora óta először. (A Szekszárdon, nagynénje, a „Nenne” kívánságára utólag kötött egyházi házasság feltételét képező gyónást — felesége közlése szerint — nem vette komolyan.)

Egy különös véletlen játszott kezemre az orvos megtalálásában is. Hazai orvosok ezt az akkor még újfajta műtétet, úgy látszik nem merték egy Babitson vállalni. A sebész a gégész kompetenciájába utalta, az viszont sebészeti esetnek mondta. A daganat határterületen (a gége és tüdő között nyomult előre, harapófogóként körül-

Röpij lettem, kerest meg hazámat!
áll a régi ház még, zöld kapuja
mögött hátrul azám mélyén,
őse kaja, de gyermekkorom bánat.
Röpij lettem, kerest meg hazámat!
Itt a guba helyben megmutattam
melyet nemem legelsőre látott
Itt a kert amelyben építettem
homorott az icho palotákat.
Amint én emeltem, mit homorítottam
de, napok óta háza ligetben áll meg
szégyenből, a fajtó romokból
hogy nevébe menedüljek, vár még.

„A hazám” c. vers első szakaszának fogalmazványa

Már ez én mint homokos, földet
elfogom én, most ezt fogom én,
s mint int homokot a homokos
hájjá gondját az én az ifjós.
Mennyi munka van a földben
ahol én vagyok és a föld.

És nemcsak a föld, hanem a
földön is, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.
És nemcsak a föld, hanem a
földön is, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.
És nemcsak a föld, hanem a
földön is, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.

Plánok, hű, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.
És nemcsak a föld, hanem a
földön is, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.
És nemcsak a föld, hanem a
földön is, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.

És nemcsak a föld, hanem a
földön is, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.
És nemcsak a föld, hanem a
földön is, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.
És nemcsak a föld, hanem a
földön is, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.
És nemcsak a föld, hanem a
földön is, a földön is, a földön is,
ahol én vagyok és a föld.

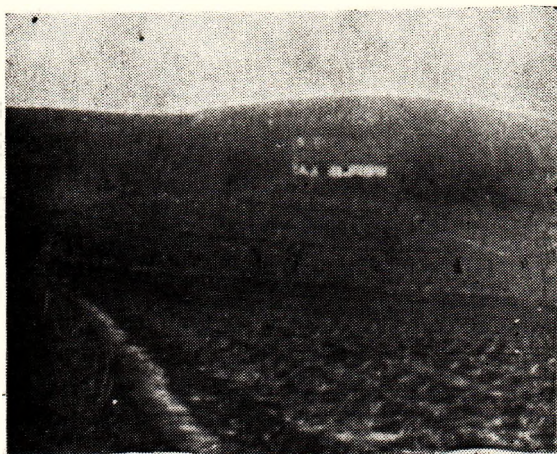
A két utolsó szakasz nem találtatott meg.)

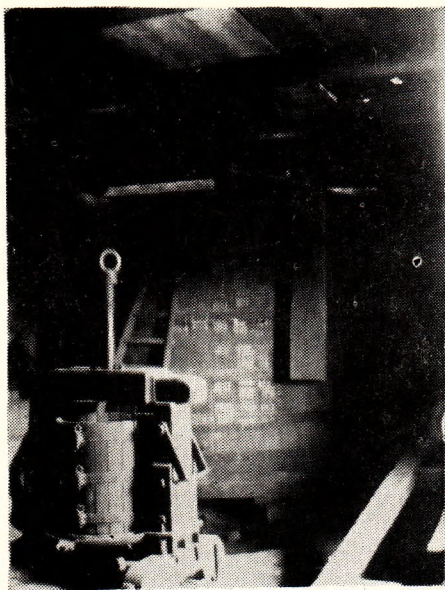
Babits családjával a szőlőben

Cenci néni keresztje

A préház kívülről

Az évszámos nagy kád

fogva a légsőt, a betegség későbbi stádiumában a nyelőcsövet is. Ma már nem emlékszem, kire hivatkozva jött el hozzám Klopstock Róbert doktor, hogy figyelmemet Nissenre, az isztambuli egyetem sebészprofesszorára felhívja. (Ma Nissen a bázeli egyetem tanára.) A hitleri uralom korát éltük akkor Közép-Európában. Nissen Sauerbruchnak, a mellkasi műtétek nagyírú kirurgusának kedvelt tanítványa és adjunktusa, berlini állását és hazáját elhagyni kényszerült; így került Törökországba. Klopstock is állását veszítette Berlinben és mint a Felvidéken született, régi hazájában keresett menedéket és itt talált, mint kórházi elhelyezkedést is.

Április végefelé egy vasárnap délelőtt — kint ültünk már a kertben —, a harmincas évek elején járó, kissé félszeg, elmélázó tekintetű, ismeretlen látogatóm jött. Ez volt Klapstock. Egy entellektüel társaságában szöbeszéd tárgya volt, hogy Babits Mihály nagybeteg. A társaság egyik orvostagja elmondta, hogy a költő rádióelőadásait hallgatva, ziháló lélekzetvételéből és a hang jellegéből már régebben rájött, hogy a költőnek valami légszűkítője van. Klopstock nyomban Nissenre gondolt és megtudva kapcsolatomat, sietett hozzám. Látszott rajta az őt cselekvésre hajtó jó ügy izgalma. Folyóiratokat is hozott magával a Nissen által hasonló esetekben elsőnek végzett műtétek leírásával. Bár egy percig sem kételkedtem, hogy önzetlen segítői-akarat és a költő iránt érzett hódolat vezette, amióta Franz Kafkának vele folytatott levelezésébe betekintést nyertem, és tudom, mit tett német íróbarátja életének megmentéséért, és azt is, hogy fiatal éveiben nemcsak rajongója volt a Nyugat nagyjainak, de német fordításaival híruk terjesztője is (lásd Nagyvilág 1961. 10. számában „Franz Kafka — Adyról és Karinthyról” szóló cikkemet), ma szinte magától értetődőnek tűnik szememben akkor talán szokatlannak tetsző jelentkezése, mely váratlanul megoldást hozott az orvoskérdés bizonytalanságába.

A közvetlen utat nem volt nehéz Nissenhez megtalálnom. Az isztambuli egyetemen ugyanakkor a római jog professzora volt tanulóéveimben benső barátom, akit szintén a hatalomátvétel kényszerített németországi tanszékének elhagyására. Hajdanában együtt olvastuk, egymásnak mondogattuk az akkor induló Nyugat két fenomenének verseit. (Ő Adyét, én inkább Babitsét.) Barátom április 28-án kelt leveléből látom, hogy Nissen a feltehető életveszélyre és Babits személyére tekintettel késznek nyilatkozott sürgőnyhívásra azonnal vonatra ülni (a repülőjárat akkor még nem látszott megbízhatónak), és ha kell, a műtétet nyomban el is végezni. De Babits lelkiileg még távolról sem volt felkészülve rá. Az itteni orvosok véleménye szerint különben az évek óta lassan fejlődő tumor nem is tette mulhatatlanul szükségessé a sürgős sebész beavatkozást. Nissen közben már rá sem ért volna a nyár vége előtt.

Svájcba átutaztában két csatlakozó vonata között találkoztam Nissennel a pályaudvaron. (A naptári jegyzet szerint július 11-én.) Akkor negyven év körül lehetett. Már első benyomásom: a megnyerő küllem, mélyült intellektust eláruló tekintet, határozott, biztos fellépése, zárkózott finom lényé meggyőzőtt, hogy ez az orvos az, aki Babits bizalmát és rokonszenvét könnyen meg fogja nyerni, és megismerve őt, inkább fogja magát a műtetre elhatározni. (Babits mindig igen érzékeny volt az első benyomásra.) Nissen addig is, amíg szeptemberben hazautazását félbeszakítva megvizsgálhatná a beteget, útmutatásokkal látta el Klopstockot, akit még a berlini egyetemről ismert. Így került Babits már augusztus folyamán Klopstockkal közelebbi kapcsolatba. Bizalmát iránta fokozta rokonának, Budai Kálmánnak, a kórházi professzornak jó véleménye a menekült fiatal tudósról. A műtetre azonban csak egy félév múlva került sor.

Az összkiadás

Nem volna teljes a kép, mely az elmondottakból az olvasó elé tárult, ha nem emlékeznék a történések rendjében arról a mozzanatról még, amely nemcsak hozzájárult, hogy a költő visszanyerje lelki egyensúlyát, de nem kétséges, közrejátszott abban is, hogy a műtetre elhatározta magát. Régóta élt benne a vágy, hogy sokrétű életművét egységbe foglalja és végérvényes alakban hagyhassa az utókorra. Természetes kívánság volt ez — nagy példákra hivatkozhatnék — oly komplex írói egyé-

niségnél, mint aki ő volt. Művei szétszóródva már évek óta csak véletlenül voltak antikvár boltokban fellelhetők, Nyugat folyóiratszámokban, vagy az Estlapokban elásva, nyilvános könyvtárakban hozzáférhetők, — míg a kortárs nagyságoké, Móriczé, Krudycé, Karinthyé összegyűjtve megjelentek már. Aki egyetemi hallgató kora óta érezte azt, hogy a magyar irodalom halhatatlanjai között lesz egykor a helye (a szakvizsgájához benyújtott curriculum vitae-jének conceptusán ez a megjegyzése olvasható: „Jövendő biográfusaim használatára.”), — annak fontos kellett legyen, hogy életművét maga foglalja össze és rendezze el zárt egységként — kulcsot adva a későbbi kor olvasóinak a részek belső összefüggésének felismeréséhez és az egész átfogó megértéséhez.

Babits az az írói egyéniség volt, akinek minden leírt gondolatához köze maradt. Az benne tovább élt és visszhangzott, utóbb — egy odavetett mondatban, fordulatban. Így művei — vers és próza egymást magyarázzák és egészítik. Értelmük, teljesen az összmi ismeretében válik megfoghatóvá. Kötelességmulasztásnak érezte volna önmagával szemben, ha nem maga határozza meg végérvényesen és a hitelesség erejével, szemlét tartva munkái összességén, mi tekintendő verseiből, prózájából, tanulmányokból és fordításaiából az életműhöz *feltétlenül* tartozónak, mit tekint csak másodlagos jelentőséggel bírónak és mit csak irodalomtörténeti vagy életrajzi érdekességnek. Amint legszigorúbb bírása volt minden verssorának, ugyanoly bírása akart lenni ő maga a műve összességének.

Közel egy évtized telt már el várakozásban, hogy kiadója — az Athenaeum, melynek minden művét (a Dante kivételével) 1920-ban lekötötte volt —, a vállalt kötelezettségét összegyűjtött műveinek több ezer példányú kiadására, mikor lesz hajlandó végül teljesíteni. Addig halasztgatta azt, amíg a világgazdasági krízis hulláma hozzánk is el nem ért és arra mint gátló okra is joggal hivatkozhatott. Így odázódott el a Babits-összkiadás bizonytalan időre. De a gazdasági válság, 1936-ban már lezajlottnak volt tekinthető. A kiadó mégsem gondolt régi kötelezettségének teljesítésére. Talán azt hitte, hogy az első ezer példány tiszteletdíjának előlegezésével lényegében annak már eleget tett? Babits, bár tudjuk, hogy néki az anyagiaknál fontosabb volt morális érdeke, sok bajában húzódozott attól, hogy felelevenítse még ezt a gondját is. Éveken át nem hozza szóba. Engem azonban, kire — mióta Baumgarten Ferenc végakarata mint jogászt az alapítványban melléje állított —, rábízta szerzői jogai fölött az örökös — nem hagyott nyugton az összkiadások rendezetlen volta.

Évek óta Nagyboldogasszony napján szoktam őt esztergomi magányában még a nyárvég előtt felkeresni. Ezúttal azzal az eltökélt szándékkal, hogy felvetem előtte ezt, a gazdasági válság megszűntével ismét aktuálissá vált régi ügyet. Ebben az esztendőben nem jött le többé elibém a városba, a Szekszárdról hozott vendégváros szokása szerint. Amióta először jártam nála künt a hegyen, a tíz év alatt megnőtt és csinosodott a „kulipintyónak” csúfolt „kicsi nyári ház”, és növekedett a kert is a hozzávett földsávokkal. Az első években még lakatlan vidéken, a városszéli laktanyánál beforduló, esős időben járhatatlan szekérúton volt csak a Babits-ház megközelíthető. De azóta, hogy átjárást szerzett szomszédjuk telkén, a város centrumából — a halála óta nevét viselő — meredek gyalogúton, félannyi idő alatt lehetett feljutni az Előhegy-i domboldal magassára, (— nevével is emlékeztette a költőt a szekszárdi szőlőhegyre —), ahonnét elbűvölő kilátás fogadta látogatóját a „Szent király városán” uralkodó Bazilikára és messze a Dunántúlra — amit nem únt meg soha. — Gyermekei örömmel mutogatta a gazda a legújabbat, amit nem láthattam még, a tetőbe épített szükség vendégszállást, a kerti út meredélyét könnyítő betonlépcsőket, de lassan elborulni láttam homlokát, komor gondolatok viharzását sejtetve. Ha vágott is el, mihelyt kitavaszkodott, a város zajától és nyugtalan életéből, hosszabb időn át még se bírta a teljes magányt. Ilyenkor fogta magát és szerkesztőségi teendők ürügyén bejött egy-egy napra Pestre. De amióta orvosi tilalom és az önöntapasztalás belátásra bírta, nem tette többé, nem tehette már. Ezen a nyáron talán nem is járt nála még igazi jó barát. A veranda alatt egy kecskelábú asztalnál, a nagy ákác árnyékában szembenülve, zavartalanul elbeszélgettünk és bizalmasan mint már régen nem. „Néha kételyem támad, ér-e még egyáltalán valamint, amit én csinállok” — emlékszem hir-

telen előtört szavaira. Néhány nappal látogatásom után, válaszolva augusztus 17-i levelemre, visszatért beszélgetésünkre: „Én próbálom magamat kirázni kábultságomból... múltkori beszélgetésünk kissé megmozdított ebben az elhagyatottságban és ez munkakedvemre is jó hatással van. Még egyszer köszönöm, hogy így felpiskálász kissé; tedd is, ne engedd, hogy magam is elfeledjem magamat.”

Hogy eltérítsem borús gondolataitól, ekkor hoztam elő az összkiadás abbanmaradt ügyét. Beszélgetésünk nem várt fordulata felvillanyozta őt. Megállapodtunk, hogy hazajövetelem után nyomban megtudakolom Sárkőzinél, aki akkor már az Athenaeum cégvezetője és lektorátusának a lelke volt, a lehetőségeket. A kiadó épp készült Zilahy Lajos ősszműveinek második kiadásával ismét elindítani a sorozatos részletüzletet. „A következő sorozat lehetne a Babits-összkiadás.” E jó hírt siettem továbbítani. A válaszoló levél, melyből fentebb már idéztem, erre is kitért: „Én soha se tudnám megnyugtatón elintézni, pedig igazad van, *legfőbb ideje* ezeket a régi kérdéseket, például az összkiadás dolgát, még akkor is, ha közvetlen anyagi haszonnal nem jár.”

A tárgyalások az Athenaeum vezérigazgatójával, Vadnai Bélával, hosszan elhúzódtak. Őt még pénzügyi revizor korából jól ismertem és irányomban ismételtén tapasztalt készségét igyekeztem Babits műveinek kiadásánál hasznosítani. Nem mondhatnám, hogy különösebb eredménnyel. Az Athenaeum, a Hatholdas rózsakert kivételével, 1931-től fogva új Babits könyvet nem adott ki, átengedve a dicsőséget a Nyugat vállalatának. Ezúttal is csak akkor tudtam eredményt elérni, amikor elhatározásunkat a szerződés felbontására 1937 áprilisában (ennek a levélnek másolata megmaradt irattáromban) félre nem érthetően tudomására hoztam. Talán nem maradt hatás nélkül figyelmeztetésem, hogy a további késlekedésből bizonyos felelősség is fogná terhelni egyszer a kiadót. Így adódott, hogy ezt a már-már reménytelennek látott kérdést abban az időpontban tudtuk megoldásra hozni, amikor az nemcsak régi grávémenjét orvosolta a költőnek, de épp akkor néki többet is jelentett. Felrázta tespedéséből, eltérítette gondolatait a jövő bizonytalanságától és azzal, hogy oly teendő elé állította, amelynek szükségességétől át volt hatva, fokozta az élni akarás ösztönét és erőt is adott életvágához.

Talán nem lesz érdektelen, ha elmondom a megállapodás létrejöttének kísérő körülményeit is. Vadnai, hogy dokumentálja jószándékát, az akkori üzleti életben szokatlanul, vacsorára hívott Ráth György utcai villájába. Ez már május első napjaira esett. Babits elfogadta a meghívást, bár személyesen nem ismerte. De jelen *akart* lenni mindenképp. (Ott volt Sárközi is és még egy másik fiatal cégvezető.) Vadnait, amikor az eredetileg kötelezett nagy példányszámú kiadás helyébe tízkötetes díszkiadást ajánlott fel, de csak ezer példányban, oly nyomdai kiállításban, aminőben magyar író ősszműve az első világháború óta nem jelent meg még, nyilván nem a rideg üzletember számítása vezette. Bár kétségtelen, hogy a több ezer példányban részletüzlettel terjesztendő kiadással járó nagyobb veszteség veszélyétől vállalatát így megóvta. A költő látható örömmel fogadta az ajánlatot, ha tisztában volt is azzal, hogy az ránézve anyagi szempontból nem előnyös. Örült annak is, hogy az adott lehetőségek között ő határozhatja meg a kiadás tipográfiai külalakját és a kivétel egyéb módozatait is. (Hogy mennyire személyes ügyének tekintette a dolgot, annak bizonyítékeként őrzi az archívum az ő kézíratos tervezetét az egyes kötetekre vonatkozó oldal-, sor- és betűszámításokkal.) Tárgyalásunkhoz ritkán szólt hozzá, de jelenlétével, amelynek súlyát fokozta még a nyomasztó érzés nagybeteg állapota láttán, engedékenységre, sőt előzékenységre bírta a másik érdeket képviselő felet. Így az, eredeti javaslatától eltérve, elfogadta Babits feltételét, hogy az egész sorozatnak *két év* leforgása alatt meg kell jelennie. Az Athenaeum ezúttal szavát tartotta.

Az életmű legfontosabbja, az *Összes versek*, mint első kötet 1937 szeptemberében már meg is jelent. Ezzel a költő a goethei „letzte Hand” példájára megadta: mi az ő verse, mi a sorrend és a szöveg. Az *Összes versek* kötetét záró utolsó vers, amely még a „halál pitvará”-ban született, de már az élet akarásának a jegyében: volt a *Balázsolás*.

A vidéki irodalom távlatai*

Szabó Edének, a Jelenkor decemberi számában megjelent, korábban előadás-ként is hallott cikkében sok szép gondolatot találhatunk a szülőföld irodalmi hatásairól. Odysseussal és Gilgamesssel kezdve Petőfiig, majd a mai, Pestre törekvő írókig jut el a példálózással. Bár e példák körül van némi zavar, mert irodalmi hősök élete és eleven írók élettörténete nem ugyanaz, mégis a sok példa közül ezúttal csak a legismertebbet, Petőfi Pestre költözését szeretném kissé nagyító alá tenni. Azért is, mert Szabó Ede megállapítása szerint ez az út egy még ma is tartó folyamat kezdeteként fogható fel, s azért is, mert a vitacikk későbbi mondanivalóinak elemzéséhez néhány fontos következtetést lehet belőle levonni. Szabó Ede ugyanis — a témának megfelelően — a szülőföld és az író kapcsolatáról beszél, a szülőföldnek az író fejlődésére gyakorolt hatását állítja előtérbe. De hát mit tekintünk szülőföldnek? Szabó Ede szerint ezt a fogalmat nem szabad szűken értelmezni, s végül is kiderül, hogy „szülőföld” alatt az egész országot kell értenünk. De szerintem a fogalom még így is szűk. Akár egy falut, várost, megyét tekintek szülőföldnek, akár az egész országot, ezzel a fogalom csak kiterjedésében, horizontálisan bővül, magyarán szólva lapos marad. Szívesebben bővíteném vertikálisan ezt a fogalmat, beleértve az embereket, a társadalmat, amelyben az író él, fejlődik és alkot. *A tájhoz tartozás csak külsőleges, formai élményeket nyújt, amelyeket az irodalmi alkotásban azután képi, hangulati elemekként látunk viszont.* Ilyen alapon mondják például az iskolai tankönyvek, hogy Petőfi: az Alföld költője. De ezt tekintjük-e lényegesnek? Nem maradt volna talán Petőfi ugyanaz a Petőfi, ha történetesen nem az Alföldről, hanem az erdélyi havasok közül indul költői pályájára? Akkor az iskolai tankönyvekben ilyen meghatározás kerülhetett volna: „Petőfi a Kárpátok költője.” De ez nem változtatna azon a költészetét mélyebben és pontosabban meghatározó igazságon, hogy Petőfi az idegen elnyomók ellen nemzeti szabadságáért, a feudalizmus ellen a társadalmi haladásért felkelt forradalmi magyar nép költője volt. E tekintetben pedig igazán nem az a tény fontos, hogy Debrecenből Pestre költözött, hanem az, hogy ezt az utat gyalog tette meg. Gyalog, mert nem volt pénze, viszont volt százötven váltóforint adóssága Fogasné asszonyságnál, amelyet becsületesen meg akart fizetni, s hogy megfizethessen, Pesten kellett áruba bocsátania verseit. A nép legszegényebb rétegéhez, a két kezük munkájából élőkhöz tartozott, s ez határozta meg költészetét. Következésképpen, az esedékes polgári forradalom céljain is túlmutató forradalmiságát csak ezen az alapon érthetjük meg.

Ha a szülőföld determináló hatásáról beszélünk, akkor Szabó Ede gondolatsorával csak odáig jutunk el, hogy miért ír a magyar író magyarul. Ha viszont a szülőföldet nemcsak táji, tárgyi tényezőként fogjuk fel, hanem az író születési helyét társadalmi vonatkozásában is körvonalazzuk, kiderül, hogy az író *tudatvilágát, magatartását, alkotó tevékenységét a rá legaktívabban ható emberi környezet determinálja és a táji hovatartozás lényegtelené válik.*

A „szülőföld” fogalmának a vizsgálata cseppet sem mellékes ebben a vitában. Szabó Ede, miután bel- és külföldi példák sorozatával „bebizonyította”, hogy az írónak javára válhat, ha szülőföldjén marad, de javára válhat az is, ha eltávozik onnan,

* Hozzászólás Szabó Ede „Szülőföld és irodalom” c. vitacikkéhez.

kárára válhat, ha marad, de az is, ha megy — felteszi a kérdést, amely az egész vitacikk magvát, velejét, legfontosabb mondanivalóját tartalmazza: „Kötődjék-e hát szülőföldjéhez az író?” És a kérdésre meghökkentő fordulattal ezt a választ adja: „Feltétlenül.” De hát a szülőföld milyen értelmezéséről van itt szó? Ha a kérdés és válasz Szabó Edenek azt a szubjektív meggyőződését tartalmazza, hogy a vidéki író maradjon továbbra is csak vidéken, a pécsi Pécssett, a szombathelyi Szombathelyen, a kaposvári Kaposvárott — hát rendben van, erről lehet vitatkozni. De Szabó Ede az előzőkben azt mondja, hogy a „szülőföld” fogalmát tágabban kell értelmezni, mert e fogalom „... túlzott leszűkítése könnyen eredményezhetne provincializmust, holmi öncélú tájjelleg túltengésének helyeslését az irodalomban.” Igaza van. Értelmezzük bővebben a „szülőföld” fogalmát! Kerüljük el a provincializmust és tekintsük szülőföldünknek hazánkat, az országot! De akkor Szabó Ede kérdésében és válaszában a „szülőföldhöz kötődés” az országhoz kötődést jelent, s lényegében mindössze azt az írókkal szembeni követelményt fogalmazza meg, hogy az író lehetőleg ne disszidáljon. Ezen viszont nem lehet vitatkozni, mert ebben — szerény tudomásom szerint — országos méretekben teljes az egyetértés. Bővíthetjük a fogalmat mélységében is, nem az író által szülőföldjének vallott táj méreteivel, hanem a tájban lakó emberekkel, az ország társadalmával. Nagyon kedvemre való lenne, ha kiderülne, hogy Szabó Ede is ilyenféleképpen értelmezi a szülőföldet, csak a cikk terjedelme, az idő rövidsége vagy egyéb akadály folytán nem volt alkalma ezt vitacikkében kifejteni. A „szülőföld” ilyen bővített értelmezése alapján ugyanis a vitacikk magvát képező kérdés és válasz azt mondaná, hogy az író kötődjék népéhez, amelyből származik, kötődjék a dolgozó néphez, hazánk szocialista társadalmához. Ábrázolja ezt a társadalmat a maga teljességében, vagy ennek a társadalomnak egy-egy jellemző vagy akár kevésbé jellemző vonását, aszerint, hogy tehetségéből mennyire futja, de mindig őszintén, becsületesen. Sőt. Ne csak kötődjék ehhez a társadalomhoz, hanem legyen annak része, egy a dolgozók közül, aki képességei, tehetsége szerint igyekszik gyarapítani szellemi értékeinket. De vajon lényeges-e, hogy ezt a munkát hol végzi? Fővárosban vagy vidéken? *Ha van mondanivalója a társadalom számára, s van tehetsége, hogy azt művészi színvonalon el is mondja, akkor valóban teljesen mindegy, hogy hol végzi alkotó munkáját, sőt az is, hogy mondanivalója illusztrálására milyen táji elemeket használ fel.*

Ahhoz tehát, hogy Szabó Ede cikkével mégiscsak vitatkozni lehessen, kénytelenek vagyunk a „szülőföld” fogalmát szűkebben értelmezni és ezzel felidézni a provincializmus veszélyét. Valójában semmi egyébről nincs szó Szabó Ede cikkében, mint arról, hogy az ország tájainak — a Dunántúlnak, a Tiszántúlnak, Észak-Magyarországnak és Dél-Magyarországnak van önálló irodalmi fóruma, az e tájakon élő írók ezek köré tömörüljenek és ne igyekezzenek mindenáron a fővárosba. Ez persze így kissé nyersebben hangzik, mint abban a fogalmazásban, hogy „az író kötődjék a szülőföldjéhez”. De ha nem mellébeszélni akarunk, hanem a való helyzetet akarjuk elemezni, akkor nevükön kell nevezni a dolgokat.

Ez utóbbi kívánságon már lehet és kell is vitatkozni. Itt had kanyarodjak vissza Petőfi példájához. Nem véletlenül írtam, hogy „áruba bocsátotta verseit”. „... e verseskötet minden reményem. Ha eladom, jó, ha nem adom el, úgy is jó” — írta egyik levelében. Petőfi Pestre gyaloglása egy időbe esett Magyarországon a polgári társadalom kibontakozásával; a polgári forradalom előkészületeivel, az ország tőkés fejlődésének kezdetével. A fővárosi irodalmi centrum kialakulása időben egybeesik a gazdasági élet centralizálódásával. Az írók fokozott mértékű Budapestre költözése ugyancsak időben egybeesik a tőke fokozott centralizációjával. A tőkés társadalomnak pedig köztudomásúan alapvető meghatározója a tőkés árutermelés. Áruvá válik minden. „... modern gazdasági életünk a művészt kereskedővé gyúrta már át” — állapította meg az ösztönös szocialista Walter Crane, s idézhetném Marx idevonatkozó megállapításait is. Áruvá válik az irodalmi alkotás is. Az író piacra termel, akár a kisiparos és sikerét a kereslet-kínálat törvénye határozza meg. „Neve, ha van, csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé...” — ahogyan József Attila mondja. Aki

érvényesülni akar az irodalom piacán, annak oda kell mennie, ahol a tőke van, a tőke pedig a nagyvárosokban — nálunk a fővárosban — koncentrálódik. Az íróknak a fővárosba özönlése tehát — különösen miután az „irodalmi nagyipar” is létrejött a technika fejlődésével, a filmgyárak, rádióstudiók, nagy könyvkiadók létrejöttével — a tőkés társadalom belső törvényszerűségeiből következő természetes folyamat volt. Az irodalom művészet-jellege természetesen leplezte az irodalmi alkotások árujellegét, mint ahogy „a munkabér, a munkaerő ára” (ez sem irodalmiatlan kifejezés, mióta József Attila versbefoglalta) is leplezetten szolgált a munkás kizsákmányolására. De ha társadalmi jelenségeket vizsgálunk — és az irodalmi élet szervezettségéről, szerkezetéről, főváros és vidék viszonyáról ki állíthatná, hogy nem társadalmi jelenség — akkor a lényeges vonásaikról, nem pedig a felszínen jelentkező külsőségekről kell beszélünk. A lényeg pedig az, hogy az irodalomnak az éltető tőke körüli gyülekezése, a fővárosban történt központosulása a tőkés társadalomnak volt szükségszerű velejárója.

Ma már nincs nálunk tőkés társadalom. Miért van mégis olyan jelenség, hogy az írók a fővárosba igyekeznek? Nem nehéz válaszolni erre. Azért, mert a tőkés körülmények között érvényesült központosító tényezők jórésze ma is hat. Az irodalmi alkotás még nem teljesen vesztette el árujellegét. Az írók jórésze — talán nem tévedek, ha azt mondom: számszerű többsége — még ma is árutermelő kisiparos. Ír és művét eladja a kiadónak, hogy az „árából” megéljen. Természetesen nem igen akad fró, aki tevékenységének ezt a „kisipari, kereskedelmi” jellegét nyíltan is vallaná, de beszélhetünk „ihletről”, „kategorikus imperativusról”, „intuicióról”, azért a legerőteljesebb iniciatívát az alkotó folyamat megindításához mégiscsak a kiadói szerződés adja. Igaz, a tőkés törvényszerűségek hatását erősen korlátozza az, hogy a könyvkiadás teljes egészében állami kézben van, hogy sem kiadóvállalatot, sem lapot vagy folyóiratot nem lehet már tőkés vállalkozásként indítani, de az írók „kisárutermelői tudata” éppúgy fellelhető még, mint ahogy a termelőszövetkezetekbe lépett parasztok tudata is csak idővel változik meg. És ha felszámoljuk is az irodalomban mindazokat a tényezőket, amelyekben ma még a tőkés fejlődéstörvények hatnak, akkor sem nélkülözhetjük az anyagi érdekelttség elvét, amely szocialista körülmények között is az írók alkotásra buzdításának fő eszköze marad, hiszen a társadalom megbecsülése akkor érezhető igazán, ha a magasabb életszínvonalat, gondtalan életet lehetővé tevő anyagi juttatásokban is realizálódik.

A főváros és vidék közötti különbség tehát érezhetően gazdasági vonalon, a fővárosi és vidéki írók vonatkozásában az anyagi siker elérésének eltérő lehetőségeiben mutatkozik. Ez természetes, nincs is rajta semmi szegymelnivaló. Az irodalmi élet struktúráját így örököltük. Ezen óhajokkal, vitákkal, kinyilatkoztatásokkal nem lehet segíteni.

Hogyan lehetséges, hogy mindegy és mégsem mindegy, hol él az író: a fővárosban-e vagy vidéken? Úgy, hogy a társadalom (szűkebben az olvasóközönség) szempontjából valóban egyremegy, hol született a mű. Az író egyéni érdekeit, anyagi helyzetét tekintve azonban nem mindegy. A tekintetben, hogy az anyagi érvényesülést kereső író a fővárosba igyekszik, az utóbbi a fontosabb. Ennek ellenében csak néhány, kevésbé fontosnak látszó tényező hat. (Ezeket Szabó Ede is említi: a helyismeret, a széleskörű ismeretség az ott lakó emberekkel, stb.) Hiába helyeselnénk Szabó Edének azt a kívánságát, hogy az író kötődjék szűkebb szülőhazájához, aki úgy érzi, hogy „kinőtte” már a vidéki élet nyújtotta lehetőségeket, mégiscsak elindul a fővárosba. Nem is lenne helyes visszatartani.

Ahogy a központosulás egy történelmi időszak, a tőkés társadalom fejlődése idején jelentkezett, a „decentralizálást”, a vidék „egyenjogúsítását” is csak nagyobb távlatban lehet elképzelni. Ehhez az kell, hogy az írói siker „anyagi” oldala lényegtelenné váljon vagy — ez valószínűleg előbb következik be — az irodalmat pártoló vidéki szervek anyagi lehetőségei a helyi viszonyokhoz (az irodalmi élet fejlettségéhez, az írók számához) mérten a fővárosiakéval azonos szintre kerüljenek. Ha jól meggondoljuk, ez a probléma hasonlít a város és a falu közötti különbség megszüntetése problémájához. Nagyjából azzal együtt is oldódik majd meg.

Az egyik megoldás (az anyagi érdekelttség ne legyen döntő az író alkotó tevékenységében) tekintetében igen érdekes volt az Új Írásban lezajlott vita, amelyben a fiatal írók egyebek közt nagyobbmértvű anyagi támogatásra tartottak igényt. Van ebben a követelésben valami, ami perspektívájában a főváros-vidék probléma megoldásához is utat mutat. Ismerjük a kommunista társadalom elosztási elvét: „Mindenkinek képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint.” A kommunista társadalomban az író is, mint a társadalom bármely tagja, fővárosban és vidéken egyaránt, megkap mindent, amire szüksége van. A társadalom csak annyit vár tőle, hogy tehetsége szerint alkosson. *Az alkotás nem lesz többé kenyérkereső foglalkozás, „árutermelés”.* Az írók egyedül a művéért járó erkölcsi elismerés, a dicsőség vágya fogja ösztönözni. És ekkor majd számára sem feltétlenül a fővárosi élet lesz a kedvezőbb. Sőt, valószínű, hogy a vidéki élet ma még nem elég erősen ható előnyei akkor majd előtérbe kerülnek.

Erre a „megoldásra” természetesen várni kell. Ismerjük a kommunizmus építésének programját, tudjuk, hogy itt húsz-huszonöt éves távlatról van szó. A vidéki (pontosabban leginkább megyei) szervek bőkezűbb maecenási tevékenységére azonban máris van példa. A Baranya megyei Tanács ha nem is teljes évre, de egy-egy hónapra már biztosította több helyi író gondtalan alkotási lehetőségét. *Ez az ösztöndíj nem is annyira eredményei, méretei, hanem inkább módszere folytán megállant valamit a jövő kommunista társadalmának lehetőségeiből.* Megmutatta, hogy van lehetőség a helyi irodalmi élet támogatására is. Nem „adok-veszek” alapon, hanem a bizalom alapján, a társadalom iránti felelősség alapján. Ahhoz pedig, hogy a jövőben az ilyen megoldást rendszerré lehessen tenni, s nemcsak Baranyában, hanem másutt is, sokat segíthet a helyi folyóirat, azzal, hogy felszínre hozza, „felfedezi” azokat a tehetségeket, akiket aztán érdemes lesz ösztöndíjjal, társadalmi támogatással íróvá nevelni. Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy ez sokkal fontosabb feladata a folyóiratnak, mint az, hogy olvasmányt, „irodalmi táplálékot” nyújtson olvasóinak.

A vitacikkben feltett kérdésre az eddigiek alapján nem a Szabó Ede fogalmazta választ adnám: „Az író kötődjék szülőföldjéhez”, mert ez „az írókhoz” címzett kívánság az adott körülmények között lemondást, áldozatot követel, következőképpen teljesületlen marad. Válaszom inkább ez lenne: *A szűkebb szülőföld, a város, a megye, a táj, — azaz a város, a megye, a tájat képező több megye vezető szervei együttesen igyekezzenek magukhoz kötni a hatáskörükbe tartozó írókat.* Ennek eszköze pedig (nem az egyes írók pénzsovársága, gazdagodási vágya, hanem egyszerűen a szocialista társadalmunkban szükségszerűen érvényesülő anyagi érdekelttség elve miatt) az, hogy vidéken igyekezzenek az ott élő írók számára a fővárosban élőkével azonos szintű életkörülményeket, az anyagi sikerek azonos mérvű lehetőségeit megteremteni. A baranyai kezdeményezés ebbe az irányba mutat, és a „főváros-vidék” problémáját tekintve a kommunizmus megvalósulásáig hátralévő évtizedekben az irodalmi élet „decentralizálásának” ez az útja mutatkozik csak járhatónak. (Kissé hosszúra nyúlna annak fejtegetése, hogy miért és mire jó a „decentralizálás”, fogadjuk el tényként, hogy jó és szükséges.) *A vitaindító cikk magvát képező probléma megoldása szerintem nem azon múlik, hogy az írók akarnak vagy nem akarnak vidéken élni, helyeseljük vagy nem helyeseljük a fővárosba törekvésüket, hanem azon, hogy fokozatosan végrehajtott intézkedések révén idővel kiegyenlítődik a fővárosi és vidéki írók gazdasági, anyagi lehetőségei közti különbség.* Ezt a folyamatot gyorsítani is lehet, ha szükségesnek látszik. De gyorsabban vagy lassabban — ennek a kiegyenlítődésnek szükségszerűen meg kell történnie, mert társadalmunk szocialista, a kommunizmus felé tartó fejlődése az élet bármely területén a ma még meglévő ellentétek felszámolásához vezet.

MÉSZÁROS FERENC

Az olvasók szava

— Egy közvélemény-kutatás tanulságai —

A *Jelenkor* szerkesztősége a múlt év őszén, az 5. számhoz köriratot csatolt, és az olvasók véleményét kérte ki a lapról, irodalompolitikai irányáról, a szerkesztés problémáiról, egészen a nyomdatechnikai kérdések megoldásáig. Író és olvasó kapcsolata más formában is realizálódhatik, de ilyen *kérdőív-alapon* való tájékozódás még hasznosabb, ha annak valóban van visszhangja.

Ez a kérdés így felvetve: „házi ügy” lenne, a szerkesztőség természetes tájékozódása, amelyet minden bizonnyal hasznosíthat munkája során. Az olvasó is „házi használatra” írja meg a véleményét, és írás közben nem gondolhat arra, hogy ilyen formában megsértsen írókat, akik esetleg még a kritikától sem kaphatnak ilyen „süritett” véleményt műveikről.

S felmerül a kérdés: illik-e hát egy ilyen célzatú tájékozódást nyilvánosan összefoglalni, és van-e olyan súlya, hogy ez a tájékozódás közügy legyen? Ha erre a kérdésre mégis így válaszolunk, nyilván *közérdekűek és tanulságosak a válaszok*, olyan problémákat vetnek fel, amelyek megérdemlik, hogy ne maradjanak homályban.

Mielőtt a válaszokkal foglalkoznánk, nézzük meg a kérdéseket. A 10—12 kérdés közül az első a legfontosabb:

„Mi a véleménye a folyóirat tájélegéről? Helyesnek tartja-e, hogy egy dunántúli orgánum más tájakon élő, vagy a Dunántúlról elszármazott íróknak is teret biztosít?”

A kérdés *irodalompolitikailag* is érdekes, a *Jelenkor* esetében különösen az. De nem tudom, hogy ilyen merev megfogalmazásban szabad-e ezt a kérdést feltenni? Hiszen a dolog olyan természetes, mintha azt kérdeznénk, hogy a pétisót csak Dunántúlon használhatjuk? A kérdésben bizonyos védekező magatartást érzek, amelyre így, ilyen mértékben nincs szükség. Rég túl vagyunk azon, hogy regionalista irodalmat akarunk. A dunántúliség más módon érdekes és élő, sokkal összetettebb és rejtettebb, mint a lakóhelyi bejelentő vagy anyakönyvi kivonat kérdése.

A szocialista értékrend szerint: mi *vidéken is irodalmat akarunk* teremteni, ahogy gazdasági vonatkozásban is széttoljuk az ország határát: a valóságos határokig.

A szerkesztőbizottság ezen az elvi alapon szerkeszti a lapot, szervezi Dunántúlt. A magyar nyelvterület egyik fontos irodalmi és művészeti folyóiratát akarja megteremteni ezen a vidéken, hogy Budapest mellett minél több szellemi központ alakuljon ki az országban. S valóban, mintha csak most volna meg a lehetősége a „*Városos Magyarország*” megvalósulásának, amelyre Ady Endre olyan fanatikus hittel gondolt ezelőtt 50 évvel.

A többi kérdés már nem ilyen problematikus, de a lapszerkesztés számára szintén nem közömbösek. Megkérdezi pl. a szerkesztőség, hogy az év folyamán „melyik írást tartja kiemelkedőnek”, vagy melyiket nem és „miért?” Itt nyilván a közlés felől vár választ a szerkesztő az ismeretlen olvasótól. Érdekes és a *Jelenkor*-nál jellemző: a *Fiatalok* rovatának fenntartása. A folyóirat rajzai, a külföldi irodalom szerepeltetése, vagy „Mit olvasna” — kérdések szerepelnek még.

Hogyan reagált a felhívásra az olvasó?

A *Jelenkor* — hazai viszonylatban — elég magas példányszámban fogy el. A kiadott kérdőívekre — az első jellemző adat! — mindössze 20%-ban válaszolt a közönség. S ennél is érdekesebb, hogy elsősorban nem előfizetők, hanem a lap alkalmi vásárlói válaszoltak.

Irodalom-szociográfia szempontból külön érdekesség, hogy a válaszok 1/6-át munkások (bányászok, csiszolók, gyári alkalmazottak) írták. Az értelmiségiek közül sokkal több a műszaki képzettségű, (vegyész, építészmérnök, olajgeológus, geofizikus-mérnök, tervező-technikus), mint a humán-műveltségű főiskolai, egyetemi végzettségű

tanár. Jellemző, hogy közgazdasági pályákon működő tanácsi dolgozó, könyvelő, normás, felügyelő is szerepel a listákon; írók, művészek és a tanulói ifjúság aránylag a legkevesebb számban.

Akadott olyan hozzászóló is, aki valóságos tanulmányt írt válaszképpen, olyan igényes, művészi beleérzéssel, hogy külön köszönetet mondunk értékes és hasznos írásáért.

A válaszok mintegy fele Budapestről érkezett. De Dunántúlon kívül: Eger, Gyula is jelt adott, viszont a megyei jogú városokból (Szeged, Debrecen, Miskolc) egyetlen választ sem kaptunk. Igaz, hogy Pécsről is csupán pár levél jött. Egy soproni tanár viszont Mongóliából küldte vissza a kérdőívet, ahol több társával átmenetileg él.

A válaszok tartalmasak, okosak, alig akad egy-két felületesebb ítélet, vagy kívánság. S ez önmagában is válasz a kor műveltségi fokáról.

Az első kérdésre — a lap irodalompolitikai irányát illetően — a válaszok döntő többsége: a „szélesebb horizontot” követeli. Érdekes, hogy ezt a megfogalmazást éppen egy siklói gyári munkás írta le. De a komlói bányász válasza is ez: „mindenkit szeretnénk megismerni”. Egyik válaszadónk szerint: „helyes a szerkesztőség jelenlegi álláspontja: nem lehet kategórikus határvonalat húzni sem az irodalom, sem a lap kára nélkül.”

Mások válaszából is ez a gondolat csendül ki: „A Jelenkort országos folyóiratként szeretném számontartani. Igényes összeállítás is erre predesztinálja.” Még kategórikusabban hangzik a következő megállapítás: „A Jelenkort nem lehet elszigetelni az ország többi részétől”. Egyik alföldi olvasónk azt írja: „Helyes, ha a folyóiratban nemcsak dunántúli írókat szerepeltetnek. Szerepeljen az egész ország írói műve a folyóiratban.” Egy Illyés-rajongó pedig követeli: „Mind a jó írást közöljön a lap, az ország bármely részéből jött is az. Furcsa lenne kimondani, hogy már pedig ebben a lapban csakis pécsiek vagy győriek írhatnak. Annál változatosabb, sokrétűbb a lap, minél szélesebb körű az írói tábor. *Unja az olvasó, ha mindig ugyanazokkal a nevekkal találkozunk!*”

Persze van „sovíniszta” hang is, amely „csak a dunántúli, de főleg a *baranyai írók és művészek lapjának*” szeretné látni a Jelenkort. A Mongóliából jött válasz is így fogalmazza meg irodalompolitikai igényét: „Azt gondolom, hogy csak dunántúliak írjanak bele, akik ott laknak, ott születtek, vagy ott jártak iskolába.” Más szavakkal azonos a következő válasz is: „A tájjelleg helyes! Helyes más tájakon élő írók szerepeltetése, de csak akkor, ha valamely kapcsolata van vagy az író személyével, vagy a művel. Pl.: ott született, ott lakott, vagy a tájról írt.”

Egyik fővárosi olvasónk „éppen a dunántúli jelleget” érzi döntőnek. A másik budapesti olvasó szerint: „A lap őrizze meg dunántúli jellegét és *elsősorban* a dunántúli íróknak biztosítson közlési lehetőséget.” Figyelemre méltó differenciálódást mutat az az elgondolás: „Helyes, ha a folyóirat nemcsak dunántúli vonatkozású cikkeket közöl, de tájjelegét is megtartja. *Pl.: a mostani szám Egryről írt cikkei.*”

Ugyanezt a gondolatot fejti ki a már említett tanulmány szerzőjének írója: „A Jelenkor profilját szeretném olyan markánsnak látni, amilyennek csak engedik a körülmények. Ennek a profilnak — amelyet benne felfedezni vélek — megfogalmazása nem annyira esztétikai, művelődéstörténeti, mint inkább irodalompolitikai aktualitásokat érintő feladat lenne. Ez utóbbinak a szele — a fővárosban élén — megérint ugyan, de ez nem elegendő a mesgék meghatározott megvonásához. Profiligényemet inkább szimpátiának nevezem, amely némileg kapcsolódik a kérdőívben említett táj-jelleghez, és első helyen szól pl. egy *olyan megemlékezésnek, amelyet egy dunántúli költő (Takáts Gyula) ír meg a Balaton festőjéről: Egy József-ről.* Ezenfelül könnyebb negatívumokat mondanom erről a profilról: szeretném, ha kontúrja elhatárolódna a nagyváros szellemiségétől, az intellektuális nomádság fölényes és felületesebb szemléletétől”.

A kérdés — mint látjuk — nagy felületet kavart fel az olvasók körében is. Gyűrűződése a súlyos témának szól, amelyet helyesen megosztani: a cél és igény szerint

megvalósítani a szerkesztőség feladata. Azon esetleg lehet vitázni, hogy milyen mértékben szerepeljenek a lapban dunántúliak, azon viszont nem, hogy *a lap az országnak szól*. Nem hihetjük, hogy valaki is közigazgatási megosztást kíván az irodalomban, s ha dunántúliségről szólunk, csak úgy és akként, ahogy az előbb idézett levélíró pontosan kitapogatta a lényegét, vagy ahogy írók műveiben ott van a letörölhetetlen lelőhely, pl. Illyés verseiben, sőt még Babits és Weöres Sándor írásaiban is. A cél sokkal inkább a terület irodalmi kisugárzása: nép és író kapcsolatának megteremtése. *Irodalmi lehetőségeket akarunk itt és most, amely a maga sajátos módján szól mindenkihez*. Szeretnénk, ha nem „tájéolnának” el bennünket és műveink teljes és helyes megmutatásával letörölnék rólunk a sok irodalmi közhelyet: az idilltől kezdve az elavult „pannonizmus”-ig. Ehhez viszont nélkülözhetetlen a lap mellett az *önálló és állandó könyvkiadás*, amely keleten és nyugaton egyformán nem vitatott már, csupán nálunk vannak még kerékkötői.

A másik témakör, amire választ kapott a szerkesztőség: *a rovatok aránya*. Szinte meglepő, hogy nagyrészen a líra és a tanulmányok közlését kívánják növelni. De szóljunk az ő szavukon: „Több lírát és elemző tanulmányt kérünk.” „Markáns verseket és kritikát!” Persze nem mindenféle vers jó a közönségnek. Meg is indokolják: „Több vers kell, de ne olyanok legyenek, mintha a XIX. században írták volna.” A szerelmes versnek is megvan a publikuma, de „ne legyen nyafogós”.

Van aztán olyan kívánság is, hogy közöljön a Jelenkor folytatásos regényt és kisregényt. A filmnovella is szerepel a kívánságok közt. Szinte egyöntetű az olvasók igénye az *irodalmi dokumentumok* iránt. Az Egry, Rippl-Rónai, Szabó Lőrinc, Pavel Agoston-levelek, a Radnóti Miklós, Gelléri Andor Endre írások publikációja számos olvasó kívánsága. „Írók leveleit, naplóit, emlékiratait, vagy írói életrajzokat” szeretnék minél sűrűbben olvasni. Ugyancsak nagy a kívánság *a humor, a paródia, a szatíra* mellett. Van, aki viszont a drámát hiányolja a lapból. Más lapok magyartalanságának a „kipécézésére” is felmerült kívánság.

Van olyan olvasónk, aki a tanulmányok közt, vagy a Szemle rovatban *szívesen olvasna folklór-vonatkozású cikket*. „Az a környezet és az a szellemi háttér, — írja levelében — amely lehetővé tette Berze-Nagy János művének kiadását, megfelelő talaj lehet az efféle kutatás számára, és a közönség honorálná a folyóiratban megjelenő rövidebb publikációkat. A táj-jelleg hangsúlyozása — egy értékes etnikum sajátosságainak ismertetése által — a legértékesebb szolgálat az egyetemes művelődés számára.”

A külföldi irodalom közlését egy munkás tömören így fejezi ki: „Nem árt megismerni”. A szükségességét többen hangsúlyozzák, de „műveikkel és azokhoz kapcsolódó tanulmányok közlésével”. Van olyan olvasó is, aki „a kölföldi írókról inkább összefoglaló tanulmányt vár, mint műveik publikálását”. Sokan viszont azzal érvelnek, hogy „a Nagyvilág bőven hoz külföldi írókat, nem kell feltétlenül utánózni a Nagyvilág-ot.” A megjelent írások közül többen kiemelik a Hemingwayről szóló tanulmányt, a Martin du Gard-ismertetést és Gera György: Tennessee Williamsről szóló cikkét.

De a magam véleményét is hozzátéve: „praktikusabb” dolgokat is fel kellene vetni. Móricz Zsigmond a Kelet Népeben egykor a Sándor-féle téglá ügyében egész cikksorozatot írt. A kapitalista szemfényvesztők „ügynököknek” nézték Móricz Zsigmondot a sok cikk és levelezés miatt. Ma nincsenek ilyen „témák”? Az épülő városok, a múltba-süllyedt faluk, a mi Dunántúlunk — itt lehet partikulárisan nézni és gondolkodni — nem elég anyag az ilyen írásokhoz? Gondolok itt a „*Hazai Kis Tükör*”-ben megjelent Tatay Sándor, Jankovich Ferenc, Illyés Gyula, Urbán Ernő, Kalász Márton stb. írásokra. Jankovich Ferenc pl. a balatoni kérdést vizsgálja, a szövetkezeti gazdálkodás fejlődéséről beszél Tatay Sándor, Illyés Gyula az „új puszták népének” világról ad tudósítást. De Dunántúl mennyi más tája és problémája várja az írók hasznos munkáját, és ebben a Jelenkor mennyit törleszthet a *ma* kívánságaiival szemben?!

Sietve ideírom: ezekre a mai problémákra nem a közvélemény-kutatás — ez egyik *negatívuma a beérkezett válaszoknak* — hívja fel a figyelmet, hanem maga

a Jelenkor szerkesztősége indít akciót. Bevezetésképpen a tavalyi pécsi ösztöndíjas-írók munkáinak közeljövőben történő közlésével, a továbbiakban pedig, amikről az előbb vettem fel néhány hevenyészett gondolatot. Cikksorozatot kell indítani, a lap — a Jelenkor — eleven forratakába hozni ezekből a dunántúli kérdésekből adódó válaszokat. A szociográfia természetesen friss vért is pumpál majd a többi irodalmi műfajba.

A lapban megjelent írások (versek, elbeszélések, tanulmányok, stb.) bírálata meglepő; szinte egyöntetű biztonsággal választják el olvasóink a jó művektől a gyengébbeket. És itt nincs kímélet a „beérkezettek” számára sem. Ez a kritikai szemlélet már rostál és — a hibák mellett — értékeket állapít meg a Jelenkor javára is: egy-egy tehetséges költő vagy író megszólaltatásával. (Pl. Simonyi Imre versei —, Bertha Bulcsu elbeszéléseinél.) Kár, hogy a bírálat általában az utolsó egy-két számra terjed ki, így a szerkesztőség csak sejtheti, mint felmérheti a lap egész évi munkájára kiterjedő véleményyt.

A *Fiatalok rovatáról* megoszlanak a vélemények. Általában fenntartását javasolják olvasóink, éspedig „erkölcsi” vonatkozásban. „Azoknak is kell a hely, ahol kibonthassák tehetségüket.” Sőt — egyik olvasónk szerint — „egy-egy tehetségesebb fiatal rövid kis bevezető írással bemutatathat a szerkesztőség. Tucatnyi vers után egy oldalas kritikát is lehetne írni, ha még nem jelent meg kötetben.” Sokan azonban a beszüntetését javasolják. Én is azt a felfogást vallom: „Nem a szerző kora, hanem a műve határozza meg, hogy közlésre érett-e?”

A lap tipográfiai kivitelezését ugyancsak kifogásolják olvasóink. A papír elég silány, a műmelléletek fakók, műszakilag rosszak. Még Egy József szép képeit sem élvezték, mert „gyöngye a kivitelezés”. Pedig egységes a vélemény, hogy kellenek az illusztrációk. Különösen a pécsi múzeum anyagát reklamálják. (S valóban: Rippl-Rónai rajzai voltak a legsikerültebbek az egész évi anyagban.)

Végül a lap megjelenéséről mond érdekes véleményyt egyik levelezőnk: „A lap megfelelő időben jelenik meg. Pl.: a május—júniusi szám ne júliusban, mert a számonkénti olvasó nem veszi meg, idejétmúltnak tartja. Szemtanúja voltam — írja —, hogy egy újságárusnál csak azért nem vették meg a Jelenkort, mert már régi szám. Jelenik meg a május—júniusi szám legalább májusban.”

Mikor a kérdőíveket átnéztem, az volt az érzésem, hogy ezekben a válaszokban az olvasók szavát hallja a szerkesztőség. Ha nem is nagy a hozzászólók száma, de tanulságai kétségtelenek, és éppen érdekességük, gyakorlati hasznuk miatt tarthatnak igényt a nyilvánosságra.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

S Z É L J E G Y Z E T

MEGÍROM „AZ ÖREG HALÁSZ ÉS A TENGER”-T

Világszerte naponta annyi könyv jelenik meg, hogy nincs ember, aki még csak egy igen elenyésző töredékét is képes lenne elolvasni. Így hát a végtelenül s egyre duzzadóbban hömpölygő betűfolyamból csak egy kis kávéskanálnyit tudok én is magamhoz venni. Előfordult eddig is, hogy belémvillant a sejtés: mintha ezt vagy azt az ízt már valahol éreztem volna — megszokta már ezt az olvasó ember, s legfeljebb hümmög egyet-kettőt, aztán lapoz tovább. Na de most legutóbb, mikor egyik irodalmi lapunk legfrissebb számának legfrissebb novelláját olvastam, ilyesmire nem is gondolhattam, hanem csakis arra, hogy a szerző nevét tévedésből, összecserélték — mert lényegtelen változtatásoktól eltekintve egy Hemingway novellával találkoztam össze.

Felhívtam a lap szerkesztőségét, s szerény, halk hangon közöltem észrevételeimet, mire a fülemből kiabáltak, hogy ne rosszmájúskodjak, mert a kérdéses novella Merítő Kázmér legeslegújabb és legeslegeredetibb novellája. Igaz, hogy hasonlít arra

a bizonyos Hemingway novellára, de szó sem lehet azonosságról, mert az egyik *Fenn Michiganben*, a másik pedig fenn a Dunántúlon történik, s a kettő egymástól tudva-lévőleg jóval messzebb van, mint Makó Jeruzsálemtől. Egyébként, hol van megírva, hogy valakinek ne juthasson eszébe ugyanaz, mint egy másik valakinek, aki különben is halott. A feltalálók egymástól függetlenül, szinte ugyanabban az időben jöttek rá sokmindenre, így pl. a konzervkészítésre is... Az pedig, hogy még a hősnő neve is megegyezik a két novellában, nyilvánvalóan azért van, mert Merítő ezzel is hangsúlyozni akarta, hogy ez nem az a novella... Még hosszan beszéltek, s én szédülve tettem le a kagylót.

Azóta sokat gondolkodtam, s rájöttem, hogy én tényleg egy kötözködő, rosszindulatú disznó vagyok, mert hátha Merítő Kázmérnak ez a téma már sokkal előbb eszébe jutott, mint Hemingwayének, csak nehezebben *érlette ki*, vagy oly hosszú ideig érlette, hogy közben el is felejtette, aztán csak akkor jutott eszébe, hogy „hopp ez az én témám”, mikor a „Fenn Michiganben”-t olvasta. S épp ezért hagyta meg a hősnő nevét is. Dacból.

Merítő Kázmér, kedves barátom, teljes mértékben igazad volt. Az ember a lelke legmélyén tudja, hogy mi igazán az ő témája. Jól tetted, amit tettél, s így erőt öntöttél belém is.

Holnap nekiülök és megírom „Az öreg halász és a tenger”-t.

Mert nekem erről jutott eszembe, hogy „hopp, ez az én témám”.

A címet megváltoztattam, mert én így írom le: „Az öreg halász és a magyar tenger”, de a Santiago nevet én is meghagyom. Dacból. Hadd lássa mindenki, nem félek, jogom van átvenni egy rongyos nevet attól, aki az egész témát átvette tőlem.

A cím tehát nem marad, Santiago marad, s ezenkívül át kell hoznom még a tengeri halakat a Balatonba. Ennél mi sem könnyebb. A hatalmasabbnál-hatalmasabb rakéták becsapódásai annyira megrémítik a kardhalakat, delfineket, repülőhalakat, és a cápákat, hogy vándorútra kelnek. Útirány: Földközi tenger—Fekete tenger—Duna—Sio—Balaton. Az öreg halász a tihanyi halászfaluban él. Innen aztán jön az eredeti történet. Néhol változtatok csak rajta valamit. Így pl. Santiago nem bészórlól, hanem futballról, nem DiMaggióról, hanem Bozsikról beszél.

A többi marad.

Nagyszerű érzés lesz végre azzal a tudattal ülni az írógép előtt, hogy nem bizonytalan kimenetelű kísérlet előtt állok, hanem egy *Nobel-díjas regényt írok*. S ha mégsem kapnám meg valami előre nem látható ok miatt — mindenre el kell készülni az embernek, mert klikkek ülnek mindenütt —, akkor... akkor majd a szemük közé dörgölöm: — Mi az, már itt is pofára megy a dolog, az egyik *ugyanazért* megkaphatta, a másik meg nem?! Szégyelljék magukat!

Rákossy Gergely

ÍRÁS — OLVASÁS

Nem titok, hogy a magyar irodalom utóbbi esztendejét az erősen fellendülő kritikai élet jellemzi. Tömegével jelennek meg a vitatkozó hangú, bíráló vagy elemző igényű írások. És ez így is van rendjén! Ha tehetséges, hozzáértő kritikus, a kritizált mű alapos ismeretében hangot ad véleményének és kifejti általános érvényű nézeteit — ez csak használhat írónak, irodalomnak egyaránt. De ez esetben is — mint mindenkor — a tárgyi pontosság és a mű lényegének felismerése kötelező, szinte létfontosságú — ha csak nem akarja a kritikus végérvényesen megrontani saját hitelét. Célszerű tehát, ha kritikairás előtt olvassuk a kritizált művet. Azután olvassuk el másodszor is! Olvassuk el sokszor — egészen addig, amíg az egész művet alapjában és részleteiben is tisztán látjuk.

Nemrég kezembe került Székely Júlia: A halhatatlan Kedves c. könyvének egyik kritikája. (Jelenkor. 1961. 5. szám.) Úgy tudom, a könyv az utolsó példányig

elfogyott a boltokban — tehát közönségsikere volt, bár ez, azt hiszem, igazából csak az író érdekli. — Az olvasó számára — így számomra is — az a legfontosabb, hogy tetszett-e, vagy nem. Nekem tetszett, épp ezért vettem kezembe a róla szóló kritikát is, kíváncsi voltam, tetszett-e másnak is. Mikor először olvastam a könyvet, igen meglepődtem azon az alaposságon, szinte görcsös ragaszkodáson, amellyel az író összefonódik a történelmi tényekkel, levelek, naplók, zeneművek dokumentumaival. A kritikában viszont — enyhén szólva — a tények csekély tiszteletbentartása volt a meghökkentő. Először is a kritikus nyers tárgyi tévedéseket követ el — holott óvakodnia kellene ettől —, másodszor pedig alapjában mást mond a könyvről, mint a könyv önmagáról.

A kritikus egyhelyütt azt mondja, hogy az író ítéletnek is beillő véleményét mond Beethoven egyik szerelméről, Malfatti Terézről: „18 éves libafióka” — holott ez csupán idézet Bettina Brentánó egyik leveléből, melyet az író is Bettinával mond el. Tehát nem a szerző, hanem Bettina Brentánó vélekedik így Malfatti Terézről. Ez különben a könyv egyszeri figyelmes olvasásánál is kiderül, hiszen a továbbiak során az író éppen nem lesújtóan nyilatkozik M. Terézről. Máshol a kritikus említi Deym gróf titkárát — méghozzá úgy, mintha az illető valóságos néhai alak lenne, akinek szavait dokumentumok támasztják alá. Pedig a könyvből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a titkár nem is titkár, hanem Deym gróf öreg inasa, — aki sohasem élt valójában, csupán az író fantáziájában született meg.

A legszembetűnőbb — és talán legbántóbb a kritikus alábbi pontatlansága: a Halhatatlan Kedveshez írt levél mellett Giuilette Guiccardi *fényképét* találták meg. A könyv többször is beszél erről a képről, de nem fényképről, annál az egyszerű oknál fogva, mert Székely Júlia pontosan tisztában van a tényekkel — így azzal is, hogy 1812-ben, mikor a levél íródott, még nem találták fel a fényképezést. Itt mindössze egy kézzel másolt eredeti festmény alapján készült portréről van szó, mely — és itt jön a döntő kritikai tévedés — legkevesbé sem Giuilette, hanem Brunswick Terézt ábrázolja. Természetesen ez iránt sem hagy kétségben a könyv, ezt aényt többször is hangoztatja, hiszen ez adott alapot arra az évszázados zene-történeti hiedelemre, hogy a levél címzettje Brunswick Teréz és senki más.

A mű lényegéről szólva a kritikus azt akarja velünk elhitetni, hogy az író megváltoztatja szándékát és „feladja a megfejtés igényét” — vagyis nem kutatja a Halhatatlan Kedves kilétét. Én azt hiszem, hogy az írónak egy pillanatig sem volt szándékában a Halhatatlan Kedves kilétének a nyomozása. Sokkal inkább a felelősség etikai problémája érdekli. Arra kíváncsi, hogy miért kell Beethovennek szerelem és barátság alapvető segítsége és oltalma nélkül, végül is magányosan leélni életét. Ki a felelős azért, hogy aki „embermilliókat átölel”, azt senki sem szereti hűen és igazán. Az emberek elhagyják, zsenialitása nem — úgy érzem, ezt mondja a könyv. „Műveit nem boldogtalan magánélete miatt, hanem annak ellenére alkotta!... Nem hiszek a dilettáns hírverésnek, hogy a művésznek boldogtalanságra van szüksége... A művésznek nyugalomra és főleg időre van szüksége”. (A halhatatlan Kedves. 250. old.) Miért akkor hát a kritikus vádja, hogy a szerző boldogtalan szerelmekhez köti az abból vezeti le Beethoven alkotásait? Nekem a könyv inkább a génus titkos alkotóműhelyének különös világáról árulkodott, ahol jó és rossz, fájdalmas és boldog érzés engedelmes szolgájává lesz alkotó törvényszerűségeknél, ahol Beethoven, mint Romain Rolland mondja: „Fogyatékozságaiból kovácsol sziklarepesztő bűvös fegyvert”.

Van-e mindebből valami tanulság? Ha más nem — annyi biztosan: nehéz feladat könyvet írni — de, úgy látszik, olvasni sem könnyebb.

Szász István

Horváth Béla a Művészettörténeti Értesítő 1961. évi 2—4. számában bíráló észrevételeket fűz ahhoz a Kernstok Károllyal foglalkozó írásomhoz, amely a Jelenkor 1960. évi 5. számában jelent meg. Horváth „pontatlanságokat”, több megállapításom „tarthatatlanságát” és egyes kérdésekben való „tájékozatlanságot” vet szememre. Azt mondja, túlzás volt azt ígérnem, hogy cikkem jelentős része „publikálatlan dokumentumokat” tartalmaz, hiszen — kritikusom szerint — adataim 90%-a már korábban is ismert volt. Ugyanakkor viszont azzal indokolja válaszcikkét, hogy soraival meg szeretné akadályozni az én helytelen megállapításaimnak, adataimnak a köztudatba való bekerülését. Itt azonban ellentmondásba kerül Horváth önmagával. Mert ha cikkem nagyrészt publikált dokumentumokra épült, akkor e megállapítások s adatok egy idő óta már benne vannak a művészettörténeti köztudatban, — ha pedig e megállapítások lényeges része mégis saját kutatásaimon alapul (Vedres Márkkal, Lykával, Márffyval, Czóbellal, Kassákkal s más kortársakkal való beszélgetések, levélváltások; levéltári kutatások), akkor a kompiláció ki nem mondott (de sejtetett) vádja nem állja meg a helyét.

Általában Horváth cikkének hangnemét jó adag fölényesség és gúnyorosság jellemzi. („Dévényi félreértette egyik írásomat” — mondja egyhelyütt nem éppen szerényen.) Idézési eljárása sem mindig korrekt, egy félmondatot kiszakítva „trianon-utáni” magyarkodást olvas fejemre. Vitacikkének számos helyét szószálhasogatás jellemzi. Megcáfolja például azt az állítást, hogy a MIÉNK 1908-ban alakult meg. Valóban, ez a művészcsoporthoz szervezetileg már 1907 végén létrejött, de effektív működését 1908-ban kezdte, amikor megrendezte első kiállítását. Ezért tekintik a MIÉNK születési évének 1908-at Éber Művészeti Lexikona is, Péter András Magyar Művészettörténete is. Efféle kákán-csomót-keresés több is akad Horváth írásában. Megjegyzéseinek e válfajára még csak egy példát: azt írtam, hogy Kernstok a 90-es évek végén festette meg a „Hajóvontatók” c. képét. Erre azt válaszolja Horváth, hogy tévedek, mert 1897-ben, és ez nem az évtized vége (?). Azaz azt kellett volna írnom, hogy a mű az évtized közepének végén keletkezett, — Horváth szerint nyilván így iett volna szabatos a megfogalmazásom. Igen ám, de az említett képet — Horváth adatától eltérően — Kernstok 1898-ban festette (l. Körmendi Kernstok-monográfiájának 27. oldalát), s 1898 már feltétlenül az évtized vége... Az ilyenféle „kritikai” megjegyzésekből kitűnik Horváth módszerének kicsinyes s jóindulatúnak éppen nem nevezhető volta.

Horváth cikkének további furcsasága, hogy Kun Béláné, Lyka s mások megállapításait cáfolja (ehhez természetesen joga van), de oly módon, hogy e köztisztelenben álló személyiségek nevét elhallgatja, szavakat nekem tulajdonítja (holott én csak idéztem őket), és ezek után kioktat — engem. E sajátos eljárásra vegyünk két példát. a) Kun Béla özvegye hozzám írott levelében azt mondja, hogy Kernstok „nem volt aktív résztvevője a forradalomnak.” Kun Béláné szavainak értelme nyilvánvaló, ő itt a Tanácsköztársaság alatti időszakról beszél, amelyben Kernstoknak — a nyergesi iskola vezetésén és a néhány hétig tartó vidéki direktórium tagyságon kívül — nem volt túl jelentős szerepe. Horváth elhagyva a Kun Béláné szavait közrefogó idézőjelet, — megmagyarázza azt, amit én is ismertettem meglehetősen részletesen, hogy ti. Kernstok az őszirózsás forradalom idején fontos szerepet játszott, s a Károlyi-korszak művészeti közéletének egyik irányítója volt. b) Az 1919-es nyergesújfalusi művésztelep megszervezését vizsgálva, ugyancsak önkényesnek tűnik Horváth metódusa. Azt írtam ui., hogy a telep gondolata Kernstoktól „származhatott”, (idézve Lykát: Kernstok „ajánlotta fel a hatóságnak” nyergesi birtokát művésztelep céljaira.) Az idézőjelet Horváth ismét eltünteti, s megcáfol engem (valójában azonban Lykát), mondván, hogy a művésztelep megalapításának eszméje Lukács Húgónétól ered. Horváth tehát egykönnyen elintézi e kérdést, pedig ilyen esetben a tudományos igazság azt követelné meg, hogy a vizsgáldást folytassuk: ki emlékezik megbízhatóbban, Lyka Károly-e vagy Lukácsné?

A továbbiakban szeretnék néhány olyan lényegesebb kérdést elővenni, amelyek körül vita alakult ki Horváth és én között.

1. A Nyolcak megalakulásának időpontja szerintem 1910/11-ben volt, Horváth szerint 1909-ben. Hivatkozik az 1909-es „Új képek” c. kiállításra. Ezen azonban kilenc festő vett részt, s az eddigi művészeti irodalom ezt még nem tekinti a Nyolcak megalakulásának. (L. Lyka K. Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig c. könyvét, Oelmacher A. Pór Bertalan-monográfiáját, Dávid K. tanulmányát a konstruktív törekvésekről a Művészettörténeti Dokumentációs Központ 1960-ban kiadott évkönyvében.) E szerzők egybehangzóan azt írják, hogy csak az 1909-es kiállítás után alakult meg a Nyolcak, amelynek első kiállítása 1911-ben volt.

2. Horváth azt írja, hogy Kernstok nem ismerte Ilja Rjepin Hajóvontatók c. kompozícióját. Én azonban csak azt mondtam, hogy e képnél „Rjepin hatását szokták emlegetni.” Horváth azt is kétségbevonja, hogy „szokták”. Pedig az 1949 és 1953 közötti években a műtörténészek alig-alig mulasztották el, hogy ezt az (állítólagos) hatást fel ne hozzák. (L. a Fővárosi Képtár 1951-es „A magyar festészet haladó hagyományai” c. kiállításának katalógusában Végvári L. írását.)

3. Horváth azt mondja, hogy Bölöni nálam sokkal tájékozottabb a Nyolcak ügyeiben; ez nyilvánvaló. A jóbarát Bölöni érdemeit azonban aligha kisebbítettem akkor, amikor rámutattam, hogy „Magyarság — emberség” c. könyvének 416. oldalán pontatlanul szerepel a Nyolcak névsora, amelyből hiányzik Czöbel neve.

4. Horváth szubjektív értékelésnek tartja azt, hogy én három művet kiemeltem az 1908—1910 körüli Kernstok-képek közül, s ezekről, mint reprezentatív alkotásokról emlékeztem meg. Nos, ez az a három mű, amelyet Körmendi is reprodukál Kernstok-kötetének 6., 7. és 9. képoldalán. Tehát e művek magasra értékelésében nem állok egészen egyedül. Az a meztelen „Ifjú”, amelyre és hivatkozom, nem azonos a Horváth által közölttel. A művészeti irodalomban e címen az „én” fiúaktom szokott szerepelni. Kállai Ernő is ezt közli „Új magyar piktúra” c. könyvének képmellékletei között. — A „Fához támaszkodó fiúakt”-ot Horváth nem túl számottevő vázlatnak nevezi. E mű azonban évtizedeken keresztül a Szépművészeti Múzeum finom ízlésű főigazgatójának, Petrovics Eleknek tulajdona volt, jelenleg pedig a Nemzeti Galéria állandó kiállításán képviseli Kernstok művészetét.

5. Ady nyergesi látogatására vonatkozóan idéztem Márfy, aki szerint a költőnek „hamar megártott a sok ital”. Erre Horváth azt mondja, hogy nem a bor ártott meg Adynak, hanem „a magyar úri butaság”, — az, hogy a község egyik notabilitása megbántotta őt. Az igazság az, hogy — Márfy értesülése jó volt — a bor is fejébe szállt Adynak, és az úri „irodalomértés” is megsebezte. (L. az „Élet és Irodalom” 1961. aug. 5-i közleményét. Szerzője — Horváth Béla.)

6. Cikkemben az írtam, hogy Kernstokot „megragadta az École de Paris”, amelynek megemlítettem néhány prominens művészt. Aki csak egyetlen Kernstok-művet is ismer, az tudja, hogy e mondat nem úgy értendő, hogy Kernstok Léger-s vagy Braque-os képeket festett ettől kezdve. A századeleji francia művészet szelleme, pezsgése, útkeresése azonban nagymértékben megragadta és fascinalta Kernstokot, — de hogy szavaimat senkise érthesse félre, ezért tettem hozzá: „az École de Paris epigonjává azonban sohasem vált.”

7. Kernstok „elégedett, harmónikus hónapokat töltött Nyergesen”, — írtam. Erre Horváth megjegyzi: nem csak ilyen hónapjai voltak ott. De ezt nem is állítottam, hiszen cikkemben is kitértem Kernstok kommün utáni meghurcoltatásaira és esztergomi fogságára. (E kérdésekkel részletesebben is foglalkoztam „A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban” c. tanulmánykötetben megjelent Kernstok-dolgozatomban.)

E megjegyzéseket kívántam hozzáfűzni Horváth Béla soraihoz. Természetesen jól tudom, hogy vannak kidolgozatlanabb s módosításra szoruló pontjai is Kernstokkal foglalkozó írásomnak (amelyet én „vázlat”-ként adtam közre), de talán mégsem oly mértékben érdemtelen és felületes az, amiként Horváth cikke beállította. Tanulmányom elbírálását félelem és zavar nélkül bízom rá e polémia szíves és tárgyilagos figyelemmel kísérelőjére...

Dévényi Iván

A „Jelenkor” 1961 negyedik (augusztusi) számában Horváth Béla — „Ismeretlen Ady-relikviák” című cikkének második részében: „Mylitta ismeretlen levele Adyhoz” címűben — Kernstok Károly kéziratoss feljegyzései alapján elbeszéli, hogy Adynak szándékában volt Mylittát férjétől, Makluptól, a gazdag újpesti börgyáros fiától elválasztani — aki „különösebb szépséggel nem dicsekedhetett” — s feleségül akarta venni. Horváth Béla szerint Ady „Reményei azonban minden komolyabb alapot nélkülöztek, Maklupné sokkal tartózkodóbb volt, semhogy Ady komolyan gondolhatott volna a vele való házasságra, nem mintha egy második házasság gondolata az asszony számára idegen lett volna; hogy mennyire nem, mutatja *Rázsóval, Debrecen egykori főispánjával kötött későbbi házassága*.” (Az én kiemelésem — B. A. Jelenkor; 1961: 4. sz. 453. l.) Horváth Béla zárójelben megjegyzi, hogy fenti értesülése „Dénes Zsófia szíves közlésén” alapszik. Nos, meg kell mondanunk, mind Dénes Zsófia, mind Horváth Béla: tévedtek.

Sarkady Idától, a Debreceni Egyetemi Könyvtár tudományos könyvtárosától tudjuk, aki Rásót személyesen ismerte, hogy Rásó István felesége *nem Mylitta* volt, hanem annak a *testvére, Zwack Margit*. Hogy Mylitta egyáltalán elvált-e férjétől, s ha igen, kihez ment másodszor is feleségül, vagy férjhez ment-e másodszor is: nem tudjuk. *De annyi bizonyos, hogy Rásó Istvánnak sohasem volt a felesége.*

Helyreigazításunk — ennek nagyon is tudatában vagyunk — egyáltalán nem érinti az Ady-irodalom kulcskérdéseit, legfeljebb csak ötvenedrágú probléma, de ha már Horváth Béla szóba hozta: úgy véljük, nem éréktelen, ha az amúgy is sok tévedést és mende-mondát tartalmazó tengernyi Ady-irodalomból egy tévedést kigyomlálunk.

Beke Albert

Németh László: Változatok egy témára

A század egyik legigényesebb, legérzékenyebb és legidegesebb embere; az Olümposz isteneitől elkülönülő s a föld méhében remekművű fegyvereket kovácsoló Héphaisztosz; az ostromlott világ falain jajongó és víjjogó Kasszandra; az elemző értellem megszállottja, ki egy roppant, képzeletbeli egyetem valamennyi fakultását koponyájának csontfalai mögé zárva hordozza magával; hisztériás hangulatok zokogó, önsajnáló, asszonyos hőse; a dühös vetkező és állig begombolkozó; a rettegő és a vakmerő; a szüntelenül halálra készülő és mindenkit túlélő; az engedékeny és a megátalkodott; a villogó homlokú tudós és a nőies poéta; egy közösségi életforma szállás-csinálója és a remetemagány nagymestere; a múlt idők történeteinek hivatott, de gyakran gőgös magyarázója, a maga korának mezítlábas apostola, a jövőt hideglelősen váró, de annak ígézetétől szabadulni nem tudó szerelmes, aki úgy megy az eljövendő kor elébe, mint reszkető menyasszony az álarcos vőlegény elé; az ünnepre készülő és az ünneprontó; „a magyar szellemi örök organizátora” büszke címének hajdani várományosa és a „Sziget” száműzöttje; ez a mai Jeromos, aki a nagyvilágból érkező első baljós neszre faképnél hagyja pusztai barlangját és a városba rohan; az álmatlan tanú, aki századunk régóta készülő enciklopédiájához egymaga több címszót írt meg, mint kortársai együttvéve — Németh László egy zenei képzeteket ébresztő könyvvel lép most közönsége elé, *Változatait* a két Bolyai tragikus és külön alakja köré csoportosítva.

Aki csupán felületesen pillant a könyvbe, azt hihetné, nincs szó többről, mint két színműről s egy-két szenvedélyes hangú tanulmányról, holott a nagy kísérletező megint azt fürkészi, hogyan tághíthatná polihisztóri köreit, ezúttal a tudós-lélektan és a matematika irányában. Van-e határa ennek a megdöbbenő mohóságnak s egyáltalán, mit gondoljunk róla? A *műhely-tanulmányban* ezt a nagyonis személyes ízü mondatot olvashatjuk Bolyai Farkasról: „Ha nem is hisszük, hogy a nagy tehetség, az úgynevezett lángész: egyirányú korlátozottság, kétségtelen, hogy a képességeknek ilyen tarka túltengését nem könnyű egy pálya szerves tervébe befogni: ahhoz leonardoi kor vagy goethei önfegyelem szükséges”. Nos, korunkat nem mi választjuk meg (vajjon a kor választ-e bennünket?), az a bizonyos „önfegyelem” azonban elérhetőbbnek tetszik. Vagy talán alkatot kellene inkább mondanunk? Ha már Goethéről van szó, álljunk meg egy pillanatra. Shakespeare-ről azt mondta Petőfi, hogy „a teremtés fele”. Ha vállaljuk az ilyen gyönyörű túlzásokat, Goethéről azt mondhatjuk, hogy ő Európa fele. Másszóval: nagyon jellemző a mi Európánkra. Vessünk egy pillantást K. A. Schwerd-geburth Goethe-képére, mely a weimari excellenciás úr halála esztendejében készült, s rögzítsük futó benyomásainkat: — viharos mennybolt, repkénykoszorús ión oszlop tövéből kiemelkedő öreg tölgyfa (Jupiter fája, hogy a jelképes ábrázolásnak is elég télessék), előtérben az oszlophoz támaszkodó költő, balkezeiben nyitott jogyzókönyvecskével, jobbában írónnal; bátor, szép testtartással emeli egy német Hausfrau és egy klasszikus Zeus-szoborfej vonásaiból összegyűrt ábrázatát az égbolt félelmes, az elemek versengésétől feldúlt tájaira, arcán ama nehezen kiharcolt önfegyelemmel, kíváncsian, rettenthetetlenül, de némi szkepszissel: ez Goethe és ez Európa. És ez Németh László. Miközben hullámszik a föld, és hol elborul, hol megvilágosodik az ég, ő áll, figyel és jegyez: ég és föld elmúlik, de az ő írókedve nem múlik el. Feljegyez minden említésreméltót (és a dolog természetéből folyik, hogy gyakran azt is, ami nem méltó a megörökítésre, — de ez rendszerint csak jóval később derül ki).

Németh László: Változatok egy témára

A század egyik legigényesebb, legérzékenyebb és legidegesebb embere; az Olümposz isteneitől elkülönülő s a föld méhében remekművű fegyvereket kovácsoló Héphaisztosz; az ostromlott világ falain jajongó és víjogó Kasszandra; az elemző értelem megszállottja, ki egy roppant, képzeletbeli egyetem valamennyi fakultását koponyájának csontfalai mögé zárva hordozza magával; hisztériás hangulatok zokogó, önsajnáló, asszonyos hőse; a dühös vetkező és állig begombolkozó; a rettegő és a vakmerő; a szüntelenül halálra készülő és mindenkit túlélő; az engedékeny és a megátalkodott; a villogó homlokú tudós és a nőies poéta; egy közösségi életforma szállás-csinálója és a remetemagány nagymestere; a múlt idők történeteinek hivatott, de gyakran gőgös magyarázója, a maga korának mezítlábas apostola, a jövőt hideglelősen váró, de annak ígézetétől szabadulni nem tudó szerelmes, aki úgy megy az eljövendő kor elébe, mint reszkető menyasszony az álarcos vőlegény elé; az ünnepre készülő és az ünnepontó; „a magyar szellemi erők organizátora” büszke címének hajtani várományosan és a „Sziget” száműzöttje; ez a mai Jeromos, aki a nagyvilágból érkező első baljós neszre faképnél hagyja pusztai barlangját és a városba rohan; az álmatlan tanú, aki századunk régóta készülő enciklopédiájához egymaga több címszót írt meg, mint kortársai együttvéve — Németh László egy zenei képzeteket ébresztő könyvvel lép most közönsége elé, *Változatait* a két Bolyai tragikus és külön alakja köré csoportosítva.

Aki csupán felületesen pillant a könyvbe, azt hihetné, nincs szó többről, mint két színműről s egy-két szenvedélyes hangú tanulmányról, holott a nagy kísérletező megint azt fürkészi, hogyan tághíthatná polihisztóri köreit, ezúttal a tudós-lélektan és a matematika irányában. Van-e határa ennek a megdöbbentő mohóságnak s egyáltalán, mit gondoljunk róla? A *műhely-tanulmányban* ezt a nagyonis személyes ízü mondatot olvashatjuk Bolyai Farkasról: „Ha nem is hisszük, hogy a nagy tehetség, az úgynevezett lángész: egyirányú korlátozottság, kétségtelen, hogy a képességeknek ilyen tarka túltengését nem könnyű egy pálya szerves tervébe befogni: ahhoz leonardoi kor vagy goethei önfegyelem szükséges”. Nos, korunkat nem mi választjuk meg (vajjon a kor választ-e bennünket?), az a bizonyos „önfegyelem” azonban elérhetőbbnek tetszik. Vagy talán alkatot kellene inkább mondanunk? Ha már Goethéről van szó, álljunk meg egy pillanatra. Shakespeare-ről azt mondta Petőfi, hogy „a teremtés fele”. Ha vállalkozunk az ilyen gyönyörű túlzásokat, Goethéről azt mondhatjuk, hogy ő Európa fele. Másszóval: nagyon jellemző a mi Európánkra. Vessünk egy pillantást K. A. Schwerdgeburch Goethe-képére, mely a weimari excellenciás úr halála esztendejében készült, s rögzítsük futó benyomásainkat: — viharos mennybolt, repkénykoszorús ión oszlop tövéből kiemelkedő öreg tölgyfa (Jupiter fája, hogy a jelképes ábrázolásnak is elég tétessék), előtérben az oszlophoz támaszkodó költő, balkezeiben nyitott jogyzőkönyvecskével, jobbában irónnal; bátor, szép testtartással emeli egy német Hausfrau és egy klasszikus Zeus-szoborfej vonásaiból összegyűrt ábrázatát az égbolt félelmes, az elemek versengésétől feldúlt tájaira, arcán ama nehezen kiharcolt önfegyelemmel, kíváncsian, rettenthetetlenül, de némi szkepszissel: ez Goethe és ez Európa. És ez Németh László. Miközben hullámszik a föld, és hol elborul, hol megvilágosodik az ég, ő áll, figyel és jegyez: ég és föld elmúlik, de az ő írókedve nem múlik el. Feljegyez minden említésreméltót (és a dolog természetéből folyik, hogy gyakran azt is, ami nem méltó a megörökítésre, — de ez rendszerint csak jóval később derül ki).

Ez a megfigyelésre és megfejtésre berendezett agyvelő „egy fiatal, erdélyi származású tanárnő” ösztönzésére most a Bolyaikra vetette magát. A tárgy izgató, s valóban csodálkoznunk kell az említett fiatal tanárnővel, hogy Galilei, Apáczai Csere és Misztótfalusi színpadi költője ilyen későn s akkor is külső ösztökélésre nyúl a neki teremtett csemegéhez. De ahogy könyvéből kiderül, az író ugyancsak szívesen ment a táncba: *műhely-tanulmányában*, ebben a pompás és ízig-vérig némethlászli írásában pontról-pontra elmondja, hogyan kapta be a kövér csalétket, milyen tágranyílt szemmel csodálkozott rá a máig megoldatlan probléma tarka szövevényére, hogyan kísérletezik menetközben a kibogozásával; kamaszosan pezsdülő vérről, ficáncoló agysejtekkel, egész emberi, írói, erkölcsi lényén átviharzó elektromos rezgésekkel a szívében mustrálja, alakítgatja ezt a minden sarkában rejtett indulatoktól füstölgő, apai-fiúi drámát. Megmelegszik keze alatt a papiros, huszáros szavai bravúrosan rontanak a probléma kellős közepébe, jóleső, lázas türelmetlensége már előre sikert ígér. Csak aki olvasott ehhez hasonló (hasonlót, nem ugyanilyent), becsüli meg igazán vendéglátóli gavallériáját, mellyel gazdag asztalához szólítja olvasóit. Thomas Mann is szívesen elbeszélget alkotói titkairól, de ehhez képest milyen szárazan, mennyire elvontan és bőbeszédűségében is fukarul! Németh László hegyes pillantása tüstént a kérdés velejébe hatol: egy hibás útra tévedt, nagyratörő pedagógus félelmes kudarcát szeretné megrajzolni, a lángeszű apa csöppet sem lángészre valló csökönyös megtorpanását az önhibáján kívül szellemében megnyomorodott, egy-indulatú, tragikusan kalodó fiú titáni lázongása előtt. Az öreg Farkasnak János fiához, annak inzenér-tanuló korában írott levelei ejtik rabul legelőbb: már látja is a „szín”-t, hamarosan hozzákerekíti a többi, de egyszerre választút elé kerül — széles, „epikai” keretben dolgozza-e fel tárgyát, vagy ragaszkodik a mű kegyetlenül szigorú törvényeihez, és a drámai múzsa kedvéért áldozza fel az életrajzi adatok tekintélyes részét? Szíve az előbbi, esze és mesteremberi lelkiismerete az utóbbi megoldás felé vonja. Egyéb, „formabontó” kísértéseket kereken elutasít. Gőgből-e vagy művészi számításból? Azt hisszük, egyszerűen írói méltóságból. Gyöngye legény, aki szükségtelenül bont; a rombolás porfelhőiben könnyű elkendőzni a valódi alkotó tehetség hiányait.

Talán a túlhabzó lelkesedésnek, a gazdaság zavarának következménye, de egyelőre az epikai forma mellett dönt. *Apai dicsőség* a tervezett színmű címe; három részben, tizenöt képben dolgozza fel. Már jóelőre megjegyzi, hogy művét nem előadásra szánja: szíve vágyát akarja megelégtetni, nem a deszkákat és a zárt sorokban szorongó közönséget boldogítani. A kidolgozás módja valóban „epikai” — érzésünk szerint túlságosan az. Minthogy műfaji szabályok alig kötik, elkényelmesedik, élvezi tulajdon mondatait, sőt — ezt már nem volna szabad — szükségtelen ismétlésekre is vetemedik. Ugyanakkor mindvégig nyugtalanítja a gondolat, hogy mégiscsak drámát ír, ezért aztán a darab második felében gyorsabb ütembe kap, s már-már megfelelkezik az epikáról. Az eredmény: félig valódi dráma, félig dramatizált regény. De inkább regény, mint dráma. Egy régi magyar műszóval élve, „festi”, nem közvetlenül robbantja az indulatokat. Hiba ez? Drámában okvetlenül hiba. De már a darab címe (s a címből megsejthető mondanivaló): Apai dicsőség, mintha erre a „festés”-re predesztinálta volna az író; a téma elsősorban csavarosan lélektani, ennek kifejtéséhez pedig hely és idő kell. A helyet s az időt nem sajnálta Németh László, de a biedermeier-hangulatú vagy sötét erdélyi színekben pompázó, lazán kapcsolódó jelenetek folyamatos feszültsége mindúntalan veszélyben forog; mint a rosszul érintkező vezetékek, csak szikráznak, de nem közvetítik az áramot. Holott valódi szenvedély ágaskodik ebben a darabban, korábrázolása elsőrangú, alakjai otthonosan, természetes mozdulatokkal járnak-kelnek képzeletünkben, a középponti, vörösén izzó magot is jól látjuk, de mindvégig ébrentartott rokonszenvünk (az a bizonyos drámai „részvét”) sem feledtetheti velünk a mű szervezeti — s itt-ott szerkezeti — hibáit.

Nem éppen következetes módon, Németh az *Apai dicsőséget* benyújtotta egy színházhoz. A színművet udvarias megjegyzések kíséretében visszaadták neki. Erről a történet folytatásáról a *Napló* számol be. Tanulságos olvasmány. Az elutasítás első, mondhatnók természetes reakciója, hogy Németh László ismét leszámol az éle-

tével, és a maga sajátos, feminin sztoicizmusával a halálra készül. De elhatározza, hogy ezt az útrakészülődését is megírja, majd nemsokára — ha már mindenképpen írnia kell — összetöri az első kidolgozás formáit, újraolvasztja s előáll *A két Bolyai* című drámájával. A régi lelkesedés még elevenen lobog benne, de már bizonyos higadtságot, óvatos körültekintést árul el, mondanunk sem kell, hogy föltétlenül a darab javára. Ennek már szabályszerű drámának kell lennie, négy felvonásban, fesszesre rántott jelenetekkel és indulatokkal, — hadd hulljon a férgese, fontos a mű, a hideg, de gyémántkemény tökéletesség. Ez már más, — mondta a rendező, és megkezdődtek a próbák. Ami ezután történt, kissé hűledezve olvashatjuk. A darab egyes részeit többször is átírták a szerzővel, s ugyancsak megizzasztották abban a purgatóriumban, mely, úgy látszik, ma már természeti törvény a színházaknál. A negyedik felvonás zárójelenetét kétszer is megírta (és közli) Németh: egyszer az irodalom és a darabja, másodszor a színház és az előadás számára. Tanta molis erat — hát még neki is? Ha így megtáncoltatták, „színpadtechnikai” okokból, Németh Lászlót, aki mégis valaki, hogyan gyötrik meg vajjon a kisebb szenteket, mielőtt méltónak ítélik őket arra, hogy a n. é. közönségnek bemutathassák szívükről szakadt édes magzatukat? Nem akarunk vitát kezdeményezni ebben a kényes ügyben, mely amúgyis a szakemberekre tartozik, de nem fojthatunk el egy röpké sóhaját, amikor színpadi irodalmunk sorsára gondolunk.

A „végleges”, négy felvonásos dráma hatalmas, tömör tömbökből összerótt épület; boltozatos termei megöblösödve verik vissza a fojtott szenvedéllyel vagy haragú haraggal elkiáltott mondatokat, fizikai súlyuk van a ki nem mondott szavaknak is; baljós szorongást érzünk mindjárt az első, idillikusnak ígérkező jelenetben, s ez a nyugtalanságunk csak növekszik felvonásról-felvonásra. Miért kell megrokkannia, elpusztulnia a természet e két remekének, az apának és a fiúnak, hiszen kezdetben mint két versengő gálya, csattogó vitorlákkal és kibontott lobogókkal szálltak ki a szabad és végtelennek tetsző vizekre? Egyéniségük kétségtelenül nagyon különbözik. Farkas, az apa, színes, mozgékony, ötletes, életkedvvel teli, sokoldalú, lebilincselő jelenség; mellette János, a fiú, egy érdes szálkához hasonlít, vagy inkább egy villogó kardpengéhez, mely egyszer kiröppent hüvelyéből, hogy bámulatba ejtse azokat, akik felfogták e káprázatos tünemény igazi jelentését, azután tehetetlenül lehanyatlott, s hasznavehetetlenül porosodik egy homályos szögletben. Az apa mindvégig a szép indulás lázában ég, s bár nem adja meg magát egészen az *Appendix* „új világot teremtő” igézetének, mégis gyermekesen büszke fiára és tanítványára, a lengyelországi garnizonokból hamuszürke arccal és titkolt vérbajjal hazatántorgó Jánosra. A fiú minden káán csomót kereső, epés tárgyilagossággal, valójában azonban vitriolos gyűlölködéssel keseríti halálosan megszorított apjának öreg napjait, s párbajhósi önérzetébe állig beburkolózva, a végleges szakítás esélyeit latolgatja magában. „Szakítás”-t mondtunk, mert az öreg Farkas csaknem szerelmes Jánosba, valahogy úgy, mint az ókori görög nevelők a tanítványaikba. A mindenéből kikopott, egyedül még fiához görcsösen ragaszkodó, tudós aggastyán a lelkük egyezségét keresi mindenáron valami matematikus idilliumban, s úgy mutat a nagy fekete palatáblára, melyen algebrai cirkalmak ékeskednek, mint kettejük jövőndő nászágyára. János azonban leszegi fejét, mint a bika, s a szabadulás útját keresi, akár apjának holttestén keresztül is. Magasabb szempontból az ő pártján az igazság: nem teremtett-e olyant, ami elsápasztja kétezer év geometereinek minden hiú erőlködését? Apja mégis Gauszt mentegeti, a fia által gúnyosan emlegetett „göttingai kolosszus”-t, aki nem átalotta lekicsinyelni, illetve eltulajdonítani az ifjú János zseniális munkáját. Az öregben a nagy szív és a nevelői becsvágy (amely mögött egy zsarnok emelgeti fejét) nem adja meg a szót a tiszta észnek, Jánosban az önemésztő értelem felperzseli a fiúi hajlandóságot. A kettejük között felhalmozódott robbanóanyagba Orbán Róza, a szerencsétlen fiatal leány veti a gyújtó szikrát; ez a nő egy életreszóló áldozatot hoz kedveséért, Jánosért, ugyanakkor az apát és a fiút, önhibáján kívül, áldozatul dobja a holtig tartó gyűlölet tüzére. Farkasnak tanítványa volt a leány, de János belészeret; az apa — szemtől-szemben a lány rossz

híre miatt, valójában titkos féltésből — hallani sem akar a házasságról; János, mint egy kárhozott középkori lovag, megszőkteti Rózát, s vállalja a húsz esztendő „vad-házasság” minden gyötrelmét. Hiába jelentkezik a jószándékú, de gyakran ügyetlen közvetítők, végül is minhármuk sorsa beteljesedik: Rózsa megcsúnyul, ivásra adja a fejét, Farkas elhamvasztja költeményes bolondságait, és romantikus, szerepjátszó, kinjaiba belefáradt agg tudós módjára az ágya alá lökött koporsóval barátkozik, miközben János, akinek szépen fejlődő schizofréniája egyre meghökkentőbb látomásokban bontakozik ki, egy rossz szagú, nyomorúságos szobában, a temető árka mellé épített házában, éjszakák végtelen során keresztül írja 15 000 levélre terjedő *Üdv-tanát*, hogy saját elrontott életének nemes bosszújaként megváltsa az emberiséget.

Remekmű-e *A két Bolyai*? Azt hisszük, igen. Végig egyetlen indulat, sehol nem lankadó, vérbeli írói szándék fűti, s a dráma képeit, szigorú logikai sorrendben, a teljes súlyukkal színpadra vitt jellemek sorsának belső igazsága löki fel a mélyből, ellenállhatatlan szükséggel; ha egy-egy pillanatra zavaró árnyékok fedik is el az alakok arcát, s már-már kételkedünk az ábrázolás egyedül-igaz voltában, az író elképzelése tüstént elemi erővel érvényesül, s teremtő művészi ösztönével ránk parancsolja megoldásait. Drámája tehát, megítélésünk szerint, egyenrangú a *VII. Gergegylyel*, a *Husz Jánossal* és a *Széchenyivel* (a *Galileiben*, a teljes mondanivaló kedvéért, kissé önkényesen bánik a történelmi igazsággal).

A könyvben soron következő *Képzelt beszélgetés*, ez a vágyálomban fogant és titkos óhajokkal telítődött, fordulatos művecske, remekül pergő és pezsgő párbeszédekben boncolja *A két Bolyai* irodalmi, emberi és technikai problémáit; a színészek, a rendező és a szerző közös, megfeszített munkával kihalásszák a darab rejtett kincseit, éles elmével szétszedik, majd újból összeillesztik. Németh László sajátos androgün szelleme úgy lubickol ezekben a platóni vizekben, hogy gyönyörűség olvasni. Mert platóni dialógusról van itt szó, mégpedig a javából. A felejthetetlen, mártírhálált halt athéni szofista nagy történelmi múltra visszatekintő, finom módszere támad fel egykori elevenességében és kedvességében; a párbeszéd Németh Lászlónál ugyanazt a szerepet tölti be, mint Szókratésznel és Platónnál: a gondolatok bábája — de nem ez a szenvedélyes bábáskodás jellemzi-e szabályosan megírt darabjait is? Mindössze az történik, hogy a történelmi vagy társadalmi környezetből a saját műhelyébe vezet bennünket, — más szóval a *Képzelt beszélgetés* is műhely-tanulmány, egy megindítóan átlátszó ál-tárgyilagosság mezében.

Annál több aggodalommal olvastuk a könyv végén közölt két filmtervet; jó lesz ez így? — kérdeztük tűnődve. Az első terv, mely egyébként jobban illik a tárgy méltóságához, azzal a riasztó hagyományörizte mondattal kezdődik, amit a Bolyai Farkas halálos ágyánál virrasztó kollégiumi deáknak kiáltott be az ablakon az arra sétáló János: „No, él még az a vén ember?” — Kiszólitja a deákot, sétára hívja a kertbe, és séta közben elmeséli megrázó és szörnyű életüket. Kezdetnek nem rossz, de magát a filmet olyan bonyodalmasan és annyi előre-visszautalással képzei el az író, hogy alighanem azt a közönséget is próbára tenné, mely tüzetes bolyai-tanulmányokat végzett, mielőtt megváltotta jegyét az előadásra. — A második terv túlságosan modoros ízű, s olvasásakor olyan érzésünk támad, mintha Jánosnak és Farkasnak csupán statiszta-szerepet szánt volna a filmben. A kissé felületesebb rajzolt, jól fésült, fiatal filmíró figurája, mi tagadás, nem éppen vonzó; még akkor sem, amikor makrancos neje, a művésznő, anyagi karjaival megbékélten följe hajol. A Bolyaiak bővérű, végzetten-terhes figurájához nem illenek ezek a mai sápadt — és jelentéktelen — nagyvárosi képek.

A *Változatok egy témára* nemcsak tartalmában, hanem formájában és szerkezetében is újszerű mű. Méltó ehhez a bátor íróhoz, aki akkor a leghívebb önmagához, amikor eredeti ötleteivel és merész gondolattársításával tündöklék. S ha elmeszíkrai kihamvadnak is idővel — ez minden, mégoly pompás tűzijáték sorsa —; a töprengő, becsületes szellem és teremtményei, a jövő küszöbén virrasztó halhatatlan árnyak megmaradnak. Műve ezért példamutató: klasszikus.

RAJNAI LÁSZLÓ

Móricz Virág: Balga szűzek

(Szépirodalmi Kiadó)

Kétkötetes regényében Móricz Virág az idő hatalmas folyóján nyit zsilipeket, sodrába temérdek ember és esemény közt két asszony küzd: a gyárimunkás mama és leánya Mara. Mamában a munka kemény vállalása alakít jellemet; Mara gyermekkorától a művészpálya elemeit mutatja: erőfeszítést, bátorságot és végül a beérkezett énekesnő életét. Egyik se hozott magával ösöktől átvett ütemet, ritmusukat lázas munka formálta. A történet indulásánál az asztalos nagyapa műhelyében vagyunk, serény munka mellett jóízű beszédet hallunk, érdekes alakokkal találkozunk: rajzolókkal, tervezőkkel, iparosokkal. Háború van. Marika apja el-esik a fronton, mamából gyárimunkás lesz. Ezzel a gond és szenvedés belép a regénybe és fejlődik mama emberi méltósága. Mariska nevelője az Üllői úti ház környéke: udvarok, játszóterek; élményeit az élet adja és egyéniségének elindítója a forradalom tömegizzása. Ekkor kezdődik szereplése: énekel, táncol. Valaki felkiált: „Ebből a gyerekből lesz a jövő nagy énekesnője!”

Barna, a púpos rajzoló szállítja nagyapa műhelyébe az események képeit; ha beszél, film pereg előttünk: a háború vége, az őszirózsás forradalom, Tisza István halála, a vörös május 1-je. Izzik a levegő. Nem népszónokokat hallgatunk, a népet látjuk hevültsége viharában. A film képei tendencia nélkül sorakoznak, az író álláspontját jellemek kialakításából ismerjük fel, ezzel az élet kincstárát és lomtárát is megmutatja. A történet első részének második fele új alakokat hoz, velük felfrissül a film: leverik a forradalmat, idegenek özönlének az országra, a levegő sűrűbb lesz, látjuk a fehérterrort. Most a regény mellékalakjai nemcsak előrevisszik, de áttüzesítik a történetet. Az író elsősorban asszonyokat formál, a környezet velük válik érdekessé; férfihősei puhábbak, esendőbbek és csipős humorát is rajtuk közsörüli.

A négy részből álló regény második részében tíz évet ugrottunk át: Marika érettségi előtt áll. A történet új szereplőkkel szaporodik. Izgalmas lüktetéssel látjuk, a Práter utcai leánygimnázium

életét. A lányok között Erna a gazdag gyáros leánya kap erős rajzot, vele jutunk el a kiválasztottak világába. Egy parlamenti díszvacsorán ellesett párbeszédekből bizalmas suttogásokból megismerjük a 30-as évek gazdasági krízisét. Az író most is tendencia nélkül vázol, mégis mikor Ernával kilépünk a parlamentből, úgy érezzük, körtermet hagyunk el, a pénz begeteivel.

Marika a nincstelenség elszánt bátorságával küzd művész álmaiért. Mama más kíván: biztos kenyeret: legyen Marika tanítónő. Egymástól eltérő vágyuk állítja szembe őket, ezzel az író lélekábrázolása meglendül és mikor a két alak úgy beszél, mintha idegenek egymás számára érthetetlen nyelven vitatkoznának, rejtett elemet fakaszt, melyben szeretet és gyűlölet keveredik. Közben Marika egy kitűnően megrajzolt külvárosi színházban megismeri a fiatal geológust, fellobban a szerelem, de mikor Tóni hívja, menjen vele Guajnába, így felel: „Szeptember ötödikén lesz a felvételim. Pirosceruzával ötször aláírtam”. A regény harmadik részében Mara negyedik éve tagja az operaház kórusának. Belépünk az intrikák, pletykák világába; vénülő és kivénült énekesnők komisz kicsinyességeit hallgatjuk. Marika egészséges szilajsággal evez a hí-nárosban és elérkezik első, valóban nagy szerelmi kalandjához. Klinger Frici, gyermekkori barátja, Amerikából érkezett haza, mint világhírű hegedűs. Mialatt Mara elmondja neki életét, az olvasó megtudja, mi zajlott le a regény két része közt. Aztán Frici szól: „Te azt hiszed, a siker, az valami konkrét dolog. Tévedsz. A siker csak következménye a szakadatlan szívós munkának.”

A szerelemmel együtt érkezett a siker: Carmen címszerepe. Mara okmányával szalad a gyárba, de mama kedvetlenül fogadja, és agyondolgozott kezének nyoma ottmarad a papíron. Az elszenvedett közöny dobja Marát Frici legényszobájába, és eljut az érzéki lobogás viharához. Mama figyel, lát, hallgat. Az egymásmellett élők nyelvzavara súlyosodik, és csak akkor tisztul, mikor a lány csalódottan anyja elé tárja szenvedélye kínját, mocs-

kát. Ekkor az egyszerű munkásasszony nemcsak megnő, de okos jóságával a történet fölé emelkedik. Láthatjuk jellemének kristályát: hűségét az élethez, bölcsességét ahhoz, ami törvény szerint az övé és tapintatát, ha a dolog gyötrelmes. Móricz Virág regényében itt jut el a csúcsig. Szinte kísérteties a tiszta párbeszéd, melyben egyetlen hanggal sincs több, mint amennyit a mély pillanat követel. Mamát úgy vessük magunkba, mint a gyarló élet megrendíthetetlen oszlopát.

Mara szerelmét a szenvedély újból összekovácsolja, de Fricit a zsidótörvény menekülésre kényszeríti és Mara áldott állapotban szolgálja az operaházat.

Húsz év átlépésével érkezünk a történet utolsó szakaszába. Marával a nagy énekesnővel mama ravatalánál találkozunk, és ott vannak beérkezetten mindazok, akikkel valaha egy új kort készített elő. A történetnek ez a része két nap forgásában játszódik le, de minden szála összefűzi az előző részekkel. Elcsípett párbeszéd, gondolatban fakadt emlékek, panaszok és sikerek fűzik az eltűnt időt a jelennek össze, és ezzel az író megmutatja, hogy látszólagos lazasága dacára epikai anyagát mindvégig keményen tartotta. Megtudjuk, Mara háromszor volt férjnél: Frici visszajött, feleségül vette, aztán Tibor az első ideál, mint orvosprofesszor került melléje, és végül Árpádot látjuk, a jóval fiatalabb, féltehetségű énekest. Most már az író úgy állítja eléünk hőseit, hogy ne csupán az idő alakító munkáját lássuk, de ismerjük meg saját emberi szempontjait is. Részvétellel nézi Marát az öregedés küszöbén: „Fiatálnak lenni nehéz, de a fiatalagságtól búcsúzni még nehezebb.” Mikor Árpádtól válik, szomorúan mosolyog: „Lehet ilyen bágyadt, megértő nőt szenvedélyesen szeretni? Hiába sokat megértem, egypárszor kigyúltam, de az élet-halál szerelem elkerült.” Elnézően engeszteli önmagát is: „A testi szerelem a haraggal, zavarokkal lehull, de amiért kezdődött, a puha összetartozó emlékek tiszták.” Mara mindent megért, mindenre talál mentő gondolatot, csak nagy lányával Klinger Uccival van pontosan úgy, ahogy valaha mamával ő állt szemben: érthetetlen idegen nyelven beszélnek egymással. És Árpádot nem saját sebzettségéért küldi el, sokkal inkább Uci nyugalmát félti. A regény utolsó részében

mintha dráma csúszna az epikába, beszövdök régi bejárónőjének, Paulának sorsa. Új alakokat kapunk, az író megint zsilepeket szabadít, a folyó hullámai földobják az aktuálist és fájdalmasat.

Móricz Virág előző regényeiben határozott életszemlélete és ítélete mellé sokszor egy kis életlenézést is adott. Új könyvében ezt részvét váltotta fel, ezzel érkezett el jelentékeny írói érettségéhez. Alakjai tisztán megformáltak, az életet ábrázolják állandó mozgása közben. Változó és változhatatlan dolgokat látunk, csak az ember marad mindig egy; szívével ad ütemet és eszével alapozza sorsát. Hazugságmentes közvetlenséggel hozza hőseit közelünkbe, és velük az elröppent idő hamvadt képeit. Az időből emberek hullanak ki, helyettük új emberek jönnek, a beszótt epizódok az idő formáló erejét dokumentálják. Amikor Piri a regény végén Mara elé rakja Perlaki ezredes hagyatékát, láthatjuk, mi változás történt két évtized eltűnével: a hajdani gazdag palota kincseiből maroknyi lom lett.

Móricz Virág nem rest, lehajol az élet apróságaihoz, hogy frissen fénylő forgácsokkal erősítse történetének lüktetését. Ezért mellékalakjai legalább annyira fontosak, mint hősei. Kizárólag a szenvedélyes, erőshítű embereket becsüli, az élet mocsarába a lanygyosan élvezőket ejti, akik bajt, bűnt, helyrehozhatatlant hagynak maguk után. Hogy nemcsak írói bátorsággal, de bőséges elbeszélőkedvvel készült új regénye, elárulja gyors beszélő készsége. Úgy ömlik a szó, ahogy az életből az esemény és az események kereteit mindig hitelessé teszi az alakok világos rajza, ezzel jutnak annyira közelünkbe, hogy állandóan ismerőseinknek véljük őket és az íróval együtt magunkat is ott érezzük a történetben. Különösen párbeszédei frissek villamosak és humora, ha megcsíp, akkor is, mint üdítő eső egészséget terem. Különösen ha asszonyok beszélnek, lesz a hang sokszínű: sírnak, kacagnak, panaszkodnak és végül a szó örömeiben megnyugszanak.

Ami Móricz Virág új regényét különösen vonzóvá teszi, hogy igazában nincs benne rossz ember; csak az élet hitvány, az ember legfeljebb esendő. A bátrak, erősek megállnak helyükön: Mama és Mara hullhatnak bárhova, tisztaságuk kifénylik.

BOHUNICZKY SZEFI

Sarkadi Imre: A gyáva

(Szépirodalmi Kiadó)

Egyik irodalmi folyóiratunkban már megjelent ez a kisregény, de még alig ocsúdhatott fel az olvasó a sorok döbbenetéből, amikor a nyomdafesték fekete-ségéből felé csapott a hír: írója halott. Most, hogy fél évvel később önálló kötetként napvilágot látott A gyáva, azzal a végérvényes tudással vesszük a kezünkbe, hogy ez az írás az utolsó szó jogán beszél. Az irodalomtörténet feladata lesz majd, hogy megvizsgálja a kapcsolatot az alkotó tragikuma és az alkotás merész igazmondása között. A kritikus csak ennyit tud: Sarkadi Imre prózájában ez a kisregény mondatzáró felkiáltójellé nőtt. Feladatának azt a részét, amivel az író felé szól, már nem teljesítheti, így csak az utolsó örökség leltározója és a sorok mögötti végrendelet kikutatója lehet.

•

Három Sarkadi-mű — az egyik posthumusként — került az elmúlt évben a közvélemény figyelmének középpontjába. A tanyasi dúvad című novella a belőle készült film kapcsán, az Elveszett paradicsom c. dráma — melyet a fővárosi Madách Kamaraszínház mutatott be — és ez a kisregény. Más-más nézőpontból életrekelte, de lényegében azonos konfliktus rejtőzik mindhárom mélyén. Az erő és férfiasság, egy orvos sokrahivatott tehetsége, a szépség és okosság kerül szembe önmagával és a társadalommal. Az értékeket hordozó emberség és életszemlélet kapcsolja ki magát a körülötte változó élet áramából. S egy ponton meredélyszélre kerül. A három mű három tragikus szakadékbahullás: halál, börtön, nihil. Közülük a gyáva a legtisztábban és legkeményebben rajzolt felkiáltójel: a tagadás tagadása.

Történelmi és társadalmi közhely: az emberiség életében vannak bizonyos időszakok, amikor mindenki számára „kizökkent az idő”, és a választások, elhatározások felhatványozott felelősségűek. A háborúk és a forradalmak minden ember drámájának korszakai. Ilyenkor — a minden embert közösségivé szervező élet- és

haladás-kérdések reflektorfényében — a cselekvések megítélése is világos: ez gyáva, az hős, amaz pedig közömbös. De ki a merész és ki a megalkuvó, ha az élet hétköznapijaiban nem kell életet kockára tenni, rabságot vállalni, amikor csak munkát és egyszerű emberséget kíván a társadalom? Mi az értékmérce a magánélet választásaiban? Hősként vagy gyávaként lehet szerelmet, házasságot, mindennapi munkát választani vagy elutasítani? Ezeket a merő elméleti kérdéseket feszíthetjük a regény mögé. A válasz kemény és határozott. A bemutatott élet felel, a negatívum, az „elgyávulás” lelki rajza.

Éva tíz éve reprezentatív feleség a jólkereső fővárosi szobrász, Perényi Bence mellett. A kisregény négy napja a harmincéves szépasszony utolsó szerelmének története, melyben lemérődik és könnyűnek találta. Nem tud Szabó Istvánnal, a munkából lett mérnökkel új életet választani. Nem vállalja, hogy vidékre menjen — egy somogyi állami gazdaságba készül a fiú —, még azt sem, hogy hétköznapiakat éljen. A gyávaságban széthulló szerelem után nem marad más, mint folytatni a céltalan autózásokat, a csillogást, a gyors testi szerelmeket.

A novellista és drámaíró Sarkadi kiérett erényei egyesülnek ebben a műben. A főalak elbeszéléséből bontakozik ki az eseménysor, az objektív történés is beleépül egy belső monológyszerű formába. A regénynek a múltból a jelen felé tartó vonala — az asszony emlékezésén átvejtve — kiszűr minden fölöslegeset, gyávasága történetévé csomósodik minden szó, minden gesztusnak értelme van. A regény kristályosan tiszta, töretlen fényét ez az ökonómia szüli: csak az elevenedik fel, ami ennek a folyamatnak belső igazságában megvilágosító értelmű. A szerkesztés váza rejtett drámai vonal. Az első két nap a hirtelen kivirágzó szerelem felívelése, míg az utolsó kettő a megalapozatlan építmény belső szétbomlása. A semmiből a megigazulás próbálkozásán át vissza a nihilbe (ahogy ezt a visszatérést a kezdő és záró kép fekvő testhelyzetének vízszintese is jelzi). Prózái „antidráma”

ez: a hős — gyáva, aki az összeütközést, az önmagával megvívandó harcot állandóan elkerüli. Az olvasó a vele való azonosulás helyett a távolodás útját járja végig. Az asszony a jövőt nyitó helyzetből zuhan múltbeli önmaga felhatványozása felé. A katharzis — beszennyeződés. A párbeszédnek mintha színpadról szólnának, lényeket és embert jelzők.

„Ezt az intravertáltságot dobd el, mint egy kabátot” — szól a fiú az asszony felé utolsó párbeszédük végső mondatában. Ez a megmozdulni nem tudó vonás benne. Ettől kap értelmet maga az én-regény forma is. Az ő szemléletét vállalja az író mindvégig. Az intravertáltság és önzés reagálásaiban állandóan bezáródik és végül börtönné épül világa. Monológja csökkönyösen önmagához tér vissza. Szubjektivitásának szelektorán keresztül az ő látásának pecsétjével kel minden életre. Ezért illusztráció itt minden: a cselekmény, a leírások, a párbeszédnek csak benesejének magyarázatai. Ezért kap a regény minden — rajta kívül eső — alakja valamilyen homályos fátylat — szemlélete fogalmakká stilizálja férjét és szerelmesét is. Amit ő meglát rajtuk, az mindössze néhány testi jellemvonás. Igaz lényükből szavaik rajzolgatnak fel néhány vonást, de arcot csak az ő érdekei felé fordulás helyzetében kapnak („...beszélj valamit magadról” ... „beszélj valamit magáról, nem nagyon tudom mit...”). Az érzelmeim kívül eső világot pedig vagy eszköznek látja a csillogásra, a megvetésre (mint pl. a szobornéző társaság, melyet cinikusan kommentál), vagy ösztönös érdeke taszító, torz tükrében vizsgálja (a gazdaságbeli emberek). „Úgy éreztem magam, mintha vízben lebegnék, mélyen és nyitott szemmel, körülöttem úszkálnának a halak; látom őket, oda is tudok hozzájuk úszni, de azok halak és semmi közöm hozzájuk”. Ezt vállalja az ábrázolás látszólag öncsonkító fegyelmezettséggel, és ez a következetes azonosulás a „hős” szemléletével teszi hitelessé a művet. A szemlélet, mely embert, életet, belső atmoszférát jelent.

A főalakra vetődve fel-felvillanó fény-sugárként két szimbolumszerű párhuzam szélesíti, lényegíti a regény lélekrajzát: a műteremben álló szobor és Annuska, a cseléd lány sorsa. Az Éva hiúságát sértő akt-szobrot, amely lomha mozdulattal, súlyos testtel áll, szép feleségéről mintázta

Bence. A szobor kettős bizonyíték, hogy kiállítási tárgya, eszköze, drágán fizetett modellje férjének, és ugyanakkor — ezt a szobrász mondja ki —, hogy nem testének, hanem benesejének hiteles mása: lomha, megsúlyosodott. „Az ilyen nem kezd újra az életét”. Csak áll kicsit előrelépve. Mozdíthatatlan. Agyag. Léte kihívás, anyagba fogalmazott állítás, amivel szembe kell nézni, vitába kell szállni, össze is lehet törni, de már azt sem érdemes. Késő. — Hősnők kellékeiben hipermodern, de enerváltan és enervált életmódjában, ebben a vegetáló korhadtságban kimondatlanul is valami múltbeli él a mában, amiből a fiatal, tervekkel teli mérnök szerelme nyit utat a jelen és a jövő felé. Ezt a jellemvonást hangsúlyozza az ő életében Annuska szerepe, aki már nem Édes Anna, a gyári munkát hagyta ott a jólfizető cseléd-állásért. Sorsa, mint árnyék ágál Éva gondolataiban. Mindketetjük tárgy, tulajdon a szobrász-lakásban, helyzetük anakronizmusának meg kell ütköznie a jelennel. Eltérő választásuk csattanó, mint egy pofon.

Az önismeret felszínének és mélyeinek szüntelen játéka vibrál az események mögött. Ebben az egyre súlyosodó játszmában minden egy bizonyos dinamikával mutat valami felé. Egyre világosabbá válik, hogy hiányos az asszony önmagáról alkotott képe, és szüntelen igyekezzel próbálja a megérzett hasadékokat cselekedetek bizonyítékával betapasztani. Ez a jómódban fürdő asszony sok mindent mer, szerelmében még többet: viperát fog, sajátkezűleg vágja a kést a kígyómarás sebébe (a regény egyik legsajátosabb hangulatot keltő jelenetében), száznegyvenes sebességgel száguldozik, s ha úgy akarja, még a hernyót is megeszi. De mindez hiába. Valahol a legmélyén is szembe kellene néznie önmagával, de a reflexiók mindúntalan megakadnak egy ponton, az önismeret gondolatmenetét nem meri végigvezetni. S a négy napos esemény minden mozzanata ellene és az olvasó részvevő szimpátiája ellen dolgozik, sarokba szorítja, a kérélehetetlen de illúziót sürgeti. Egyre könnyörtelenebb lesz a követelés, hogy felállítsa önmaga mérlegét: a szerelmes fiúban róla élő, vagy a szoborba fogalmazott képe az igaz. Ennek a nyugtalanságnak a méregfoga rágja a szerelmet a megsemmisülésig. Az igazságot —

az eddig kikerült igazságot — a férj vágja szemébe: „Gyáva vagy.” Ha ennek a műnek legszebb értékeit összegezni akarjuk, az körülbelül így hangzik: egy élet lélegzetelállítóan igazza és közelívé fogalmazott képe és folyamata, melyben minden erre az egy mondatra csattan. Ebbe torkollik minden szó, minden mondat vízióereje. A félig nyitott ajtót a kimondott igazság kérlelhetetlenül két kulcsra zárja. Az utolsó jelenet súlya: a mélyre zuhant-ság és mozdulatlanság képével. Az ön-maga alatt tudott, a cinizmus villanásai-val győzni akart posvány hínárja láthatatlanul körülöleli.

Úgy véljük, Sarkadi Imre nem egy általános érvényű filozófiai determinizmust csendít ki a mű végkonklúziójában. A gyáva mindössze ennyit mond: cselekvéseink, választásaink bizonyos logikával kapcsolódnak egymáshoz, és a belénk rétegződött múlt elkötelez. Magánéletünk milyensége voks egy társadalom mellett, vagy ellenében. Ha van negatívum, ha lehet valaki gyáva — a regény humorú alakja ezt szótlanul s tán végrendeletként hirdeti — akkor vannak, kellenek hősök is.

FOGARASSY MIKLÓS

Két fiatal novellista

— Gerelyes Endre és Szakonyi Károly könyvéről. —

Abban mindenki megegyezik, hogy a novella a legnehezebb prózai műfaj, nincs receptje, talán még szabályai sincsenek, legfeljebb típusai. Általánosságokon kívül aligha lehet feltétlenül érvényeset mondani róla. Mert általánosság az is, amit a műfaj legfontosabb ismérveként szokás emlegetni, hogy az első mondat bekapcsolja az olvasót az indulat áramkörébe, rögtön a lényegre idézi, a lényeg feszültségét, aminek egy pillanatra sem szabad elernyednie. Az esetlegesről átmenet nélkül, észrevétlenül ugrik át az általánosra, egyszerűről a törvényszerűre, véletlenről a végzetesre és gyakran ez az átváltozás nem is a novellában történik meg, hanem az olvasó tudatában, egyedi az általánossal az olvasó személyén keresztül találkozik. A téma jelentősége ezekből az általános igazságokból következik, hiszen minderre, az indulat akadálytalan futására, átváltozásra, a téma ad lehetőséget; az adoma például, a hétköznapi történet, aminek érdekessége pusztán a csattanóban rejlik, aligha alkalmas lényeges, szimbólum-erőjű igazságok kifejezésére.

Persze a téma nemcsak meghatározó, de meghatározott is, nyersanyagból művészi anyaggá a koncepció nagysága, igazsága teszi, ahogy a keret is csak a képtől kap értelmet, szerepet, jelentést. Általánosból konkrétta az idő változtatja, ezért teremt gyakran a téma közösséget írók között, eltérő szándékaik, művészi elképzeléseik ellenére.

Gerelyes Endre és Szakonyi Károly elbeszéléskötete (*Kövek között — Középpütt vannak a felhők*) azonos témával, a háborúval kezdődik. A háború tipikus történései, helyzetei, eredetüktől gyakran függetlenül szerepelnek írásaikban, az okra csak a tragikus mementó emlékeztet. Összefügg ezzel a témával a bátorság és gyávaság, helytállás és menekülés ambivalenciája is, amit mindketten végzetes helyzetben ábrázolnak, és a választást eleve determinálnak tartják. Mi a valóság? — ez a lét legfontosabb kérdése hőseik számára, és életük legfontosabb problémája a magátólértetődő kapcsolat megteremtése, ami az embert élő és életelen, anyagi és szellemi létezők összességéhez fűzi; irodalmuknak az a célja, hogy ezekre a kérdésekre választ adjanak.

*

Gerelyes egyik vallomásszerű, első számú novellájának hőse naponta 12 km-t gyalogol hegynek fel, hegyről le, hátizsákjában harminc kiló kővel, hogy edzze magát, előkészítse a helytállásra, a fizikum erőpróbáira. Nem egyszer novellái is ilyen meddő erőpróbák, igényesen, erőit összpontosítva, reminiscenciákat ír meg, — leggyakrabban Hemingway-témákat — s felmelegíti az 1953–56 közötti novellairodalom néhány olyan problémáját, szituációját, amik akkoriban eredetiek, modernnek tunk. (*Kripta* című

elbeszélésében például régi ismerősünk a történet, sőt a figurák is, elég foglalkozásokat, néhány külső jellemvonásukat megemlíteni, hogy olvasmány élményeinket felidézve élőnek lássuk őket.)

Kötete ars poeticának szánt bevezetőjében, mely egy novella keletkezéstörténetét mondja el, saját szerepét figurái sorsában, a cselekmény benső törvényektől függő alakulásában, ezt írja: „Cselekményem — amely, készséggel elismerem extrém környezetben játszódik — döntés elé állítja Costert. Olyan szituációt akarok megteremteni, amelyben Costernek választania kell a gyáva menekülés és a kockázatos helytállás között.” Ami Hemingway-nél a valóság kényszeréből fakadt, saját életének tapasztalásaiból, itt „irodalom” csupán, a két lehetőség közti választás játékos, l'art pour l'art ötlet, amit paródiának is vélhetne az olvasó. Egyik elbeszélésében egy m. kir. százados „... úgy érzi, hogy ezekért a percekért — a háborúról van szó — érdemes élni, itt egy csomó férfi van és becsülettel megvereksznek, kiontják egymás belét és nem haragszanak túlságosan egymásra.” Másutt: „... a megbomlott eregyensúlyt és a feszültségkülönbséget hol egyenlíthetném ki másutt, mint a fizikai munka sűrűjében, ott, ahol hallgatag emberek szállnak szembe, férfimódra, fejszét szorítva markukba, az ellenálló fákkal.”

Novellái egyik csoportjának „férfias férfiak” a hősei. Galga, a parasztgyerekből lett ezredes, akit biológiai alkata és a belénevelt eszmék tesznek katonái hőhőrává, és élete egyetlen „helytállása” sem erkölcsi-értelmi felismerésből következik, hanem kemény „férfiasságából”. A fiatal bokszoló, az ijedt, de gyávaságát emberszeretetből, kötelességből legyőző sofőr ennek a típusnak a közösségben nemessé vált, erkölcsileg magasabbrendű képviselői. Ellentétesek, mégis rokonok. A létezést bokszmeccsnek látják, ahol ütni kell, vagy elviselni az ütést, biológiai lények, szellemi dolgok csak testesítve jutnak a közelükbe. Átlagemberek művészi értelemben is: az író, hogy hozzájuk hasonítsa a világot, kénytelen egy sablonná szimplifikálni.

Neveltséges lenne e Hemingway torréiból, Hlaskó sofőrjeiből összegyűrt figurákat a kor döntő típusainak nevezni; pe-

dig a szerepük főszerep, ami gyakran idézi az olvasó emlékezetébe Keyserlinget, az álfilozófus vateszt, aki szerint „minden kultúrának és minden állapotnak egy reprezentatív típus a hordozója. E kor döntő típusa a sofőr.”

— Az országúton gyalogló előtt lassan bomlanak ki a táj részletei, először apró idomnak látja a távoli dombot, mire megközelíti, a lapály kerül a háta mögé, és elmosódó színfolt lesz a láthatár peremén. A táj részletei nem állnak össze egésszé, csak repülőgépről lehetne az egészet áttekinteni. Gerelyes novelláiban a részleteknek ilyen személyes hitelessége van, de a részletek nem alkotnak szimbolikus képet az egészből. A novella gyakran meszterkelt fikció — nem pusztán abban az értelemben, hogy minden irodalom fikció — mert a valóság egy reminiszcenciához, ötlethez hasonul. A novella hibái abból a megoldhatatlan ellentétből következnek, hogy a szerkezetnek kétszer-kettő egyszerűségű koncepciót kell szolgálnia s ugyanakkor a koncepció hitelesítése, a sablon valószerűsítése érdekében lehetővé kell tennie változatos eszközök, állandó kitérők alkalmazását.

Irodalmának koncepciójában is ellentmondó dolgok keverednek. Fontos mondanivalója, hogy az ember ne veszítse el társadalmi eredetével való kapcsolatát, ne tépje el azt a köldökörszínt, ami nélkül valóban csak gyökértelen, tengő-lengő irodalmár lenne. Ezért megy a favágók közé, ezért fordul el utálattal a vasuti kocsiban a Hemingway-t olvasó rokon-szenves úriembertől, mikor lefoszlik róla a kultúra, és meztelenül csak úriember marad, ezért vállalja a fizikum erőpróbáit, hogy kontaktusban maradjon széllel, esővel, az izmok jóleső fáradtságával. természettel és az egyszerűen élő, egyszerű emberekkel. A szándéka, hogy közelebb lépjen egy lépéssel a hétköznaphoz, mint általában irodalmunkban szokás, tehetséggel párosul. Jól, könnyen ír, a részletek, az elemek élnek elbeszéléseiben, megmaradnak egyedinek, mással össze nem téveszthetőnek leírásaiban. (*Kilenc perc, Kövek között...*)

De mindezt át meg átszövik tartalmatlanná vált reminiszcenciák, sablonok, amik gyakran eredményeznek zűrzavart, fehér és fekete, illúzió és valóság fel-

bomló, összekeveredő aránytalanságát. Másrészt ezek a motívumok magukkal hurcolnak olyan képzeteket, — az író akarata ellenére — amik még Keyserlinget is felidéznek és ellentétes értelműek szándékaival. Részletekben hiába korszerű, eszközei hiába maiak, ez a biológizmus, vitalizmus, a mai valóság lényegét takarja el előle, az átalakult világot, melyben az átalakulás jóval nagyobb, mint ahogy hétköznapi, a favágók kicsi közössége mutatja.

Háborús élménnyel kezdődik Szakonyi Károly kötete is. Az ezüsthajú halak első-személyben íródott talán nemcsak azért, mert az emlék vallomásos formát kíván, hanem azért is, mert a novella koncepciója megköveteli a hitelesítést, az „így történt, én részese voltam” — értelmű bizonyítást. Egy szerelem történetéről, egy fiatal lány sorsáról szól, aki megaláztatott és meggyalázottan találkozik újra szerelmével a háború után. A történet epizód csupán, a háború egy olyan intermezzója, amilyen milliószám akadt, tragédia, mely személyes és nem egyetemes, csak apró részlete annak, de éppen ezért jelentős az író számára, mert a részletet érzékelhetőbbnek, érthetőbbnek látja, mint az egészet, amely túlnő a hétköznapi arányokon. A novellában minden a figura méretéhez igazodik, háború, történelem, idő, a hétköznapi emberi méretekhez. A történelemből annyi fontos, hogy mi lesz a jövője a szerelemnek, amibe beletaposnak sáros csizmával, kegyetlenül és érthetetlenül, hogy birkóznak meg a szerelmesek az emlékekkel, hogyan vezetnek le a bűnüket, melyben ártatlanok? A történelem epizóddá egyszerűsödik, az általánost az egyedi hivatott jellemezni, s hogy nemcsak két ember egyéni tragédiája, azt néhány 1944-es pillanatfelvétel, bűn és bűnhődés könyörtelen összetartozása jelzi. Mert a büntetés mindig lesújt, még akkor is, ha az ember nem kereste a bűnt, hanem a bűn választotta ki magának — a bűnhődést az „ártatlan bűnösök” sem kerülhetik el.

Szakonyi keresi ennek az okát, ezért vizsgál konkrét sorsokat, mert becsületesebb és okosabb annál, hogy tetszetős sorstragédiákban találjon magyarázatot. De nem az epizódokban, hanem az egészben, az egészet összesűrítő szimbólumban ismerhető fel a törvény, a részletnek csak

részlet-igazságai vannak. Magyarázata szerint ma múlt és jövő határán él az ember, és hiába épül benne a jövő, az alapot, a fundamentumot, a múlt rakta le. „Ha lenne benned előítélet nem a te hibád. A mások bűne miatt van. Idegen bűnök emlékeitől félünk.” Ennek az érzésnek — a rövid kijelentő mondatok megállnak az érzésnél, nem fogalmat közölnek, hanem képet; érzést, nem gondolatot — két lényeges jellemzője van, az utolsó mondat két szava: az emlék és félelem. Mindegyik a pillanatban él: a pillanat tudja az emlék elmosódott képét a lélek mozivásznára vetíteni olyan élesen, hogy nem egysíkúnak, de háromdimenziósnak tűnik, és a pillanat ad a félelem bújkáló érzésének olyan hatalmat, hogy ráborul az emberre, és elkülöníti a világtól. A pillanat a részlet igazolása. És Szakonyit a pillanatok izgatják, melyben egy emberi sors, kapcsolat, természetes logikájával ellentétes fordulatot vesz, más számára érthetetlen, felismerhetetlen fordulatot, az egész szempontjából bátran lényegtelennek nevezhető esemény miatt, de ez a változás megmarad sejtelemnek, az idegek és az ösztönök felismerésének. A legszébb pillanatban is, két szerelmes egymáshoz tapadó teste között is, hideg és vésztojósó közegként rejtőzik a veszély. A törvényszerű véletlen elmélete egy morálizáló, önmagával sokat gyöttrődő embernek az igazsága, de mivel erősen szubjektív beállítottságú, emlékeinek, élményeinek, tapasztalatainak summája is. És minél szubjektívebb, minél inkább egyéni élményből fakadó az igazság, a novellának annál objektívebbnek kell lennie, tárgyilagosságnak az impasszibilitéig. Ebből nemcsak a minden dicsőítet megérdemlő írói felkészültség, a novella imponáló tökéletessége következik, hanem a veszély is, hogy az ellentétből, forró és hideg korrelációjából könnyen mutatóvány is lehet. Szakonyi elindult a kötélén olyan biztonságosan, mintha nem is a földön tanult volna járni, s mi nézők elismerően, drukkolva bámuljuk, de egyszercsak észrevesszük, hogy a kötél csak az egyik végén van rögzítve.

Igazságnak is, írói koncepciónak is, amiben az igazság művészi problémává válik, a valóság a próbája. „A kocsikísérőnek, mint minden hozzája hasonló embernek, az volt a tulajdonsága, hogy nem

ismerte fel soha a valóságot." A valóság ez: a sofőr és kísérő között a fülkében egy lány szorong, aki útközben kéredzkodott fel, pár kilométerrel a balatoni üdülőhely előtt, ahol nyári szabadságát tölti. A kísérőben a lány közelléte, napégette, vízszagú teste romantikus elképzeléseket ébreszt, szerelmet, randevút, a magány megszűnését, házasságot, a remények egyszerű hétköznapiságát. A sofőr siet haza, családja van, felesége, aki kitűnően főz és szeretkezik, de azért rászán egy-két órát a lányra, és lefekteti a parti bokrok között. Az író szerint ő ismeri igazán, kettőjük közül pontosabban a valóságot.

A hétköznapi valóságát, mely ugyanúgy epizóddá egyszerűsödik, mint az előző példában a történelem. Hősei ebben a valóságban élnek, ezért átlagemberek, ezért átlagos az életük, ezért történnek velük átlagos dolgok, s még a véletlenjeik is átlagosak. Igazsága hitelesítése érdekében be kell érnie azokkal a megfigyelésekkel, amiket a hétfők, keddek és szerdák kínálnak, legfeljebb a vasárnap nem sokkal gazdagabb ünnepnapjai, és ezeket kell a csomópontba állítania, holott az ábrázolásban gyakran feltárul az emberi természet néhány olyan reakciója a történés eseményeire, amik a lélek ismeretlen, új sajátosságaira utalnak.

De ez a tehetség ösztönös érzékelése, ami nem egyezik a kisstílusú, neorealistának látott valóság képével. Az 50-es évek irodalmának gyakorta fiktív valósága ellenében ragaszkodik a hétköznaphoz, az egyszerű „lakkozatlan” történetekhez, a hétköznapi emberek kis világához — és ebben a ragaszkodásban írói őszinteség, becsületesség, hivatástudat keveredik egy tévedéssel. Mert a valóság több, gazdagabb, lényegében más, mint novellái mutatják, a részlet, a kivágás nem jellemzi hüen az egészet. És ez az ellentmondás szinte rákényszeríti arra, hogy a forma, a stílus tulapdonképpen szerepénél lényegesebb szerepet kapjon egész irodalmában.

*

Az irodalomban a formák gyakran túlélnek a tartalmakat, bizonyos idő után önálló életet kezdenek élni, ami valaha lázadás volt, polgárjogot kap, a valamikori borzongásokból egyszerű, kényelmesen alkalmazható fogás lesz, ami egyéni volt, közkinccsé válik, az erőfeszítés modorrá, divattá. Társadalmilag hiteles, valóság-szülte típusok klissékké válnak. Alkalmazhatóvá néhány mindenki által ismert képzet teszi őket; sorsuk lesz, meghatározott kezdettel és véggel, bizonyos történeteket feltételeznek és ragaszkodnak megszokott életelemükhöz.

Mai regényekben, elbeszélésekben gyakran sablonná, író, olvasó előtt egyaránt únos-untig ismert, sémává lett figurák, helyzetek ismétlődnek; a figura valahol Párizsban született az első világháború után, vagy Madridban a polgárháború alatt, a helyzet egy olyan világban formálódott, ahol kegyetlen körülmények folytán az egész létezés összpontosult a pillanatban, a sors embertelen kegyetlensége csoportosította úgy a jelenségeket, hogy élve kikerülni csoda árán sem volt lehetséges malomkövek közül.

Mindketten az örökölt megközelítési módokkal küzdödnék, amik szabállyá merevedtek, s a megváltozott valóság természetének, a változás mértékének megismerésével, amiben nem segíthetnek az örökölt eszközök. A mai valóság drámája nem süríthető a kaland nagy pillanatába, hősei nem lehetnek kisstílusú átlagemberek, — mert bennük mi tükröződhet politika és természettudomány, tudat és lélek változásaiból, társadalom és egyén viszonyának átalakulásából, mindabból, aminek tanúi vagyunk? A kérdést, hogy mi a valóság és mi az ember viszonya a valósághoz, nem lehet kikerülni, de a választ sem, s a válasz nemcsak leleplező, de sorsdöntő, sőt értékmérő is.

SÍK CSABA

Katkó István: A nap adja az árnyékot is

(Magvető Kiadó)

A cím a regény egy sora, idézet abból a beszélgetésből, amelyben a regény egyik hőse így foglalja össze a történet tanulságát: „A nap adja a fényt is meg az árnyékot is... Igen. Az élet néha kegyetlen egérfogókat állít annak, kinek nincs eleendő ereje és hite. Aztán ki ígérte nekünk, hogy egyetlen szavával számúzi a mi új világunkból az árnyékot? Keservesen, lassan végzünk azzal.” — Nem szeretem az olyan címeket, amelyek tétel-szerűen, didaktikusan megfogalmazták az író szándékát. Különösen akkor nem, ha csak „szépek”, de félígazságot kimondók. Mert a cím és a fentebbi idézet nem olyan állítás, hogy egyértelműen el lehetne fogadni. Hisz ez a hibák, az elkövetett bűnök igazolását is jelentené, felmentést az ítélet alól, belenyugvást a rosszba. Az „árnyék” nem szükségszerű, a természetes, egészséges és az emberhez szabott élet „egérfogók” nélkül is megvalósulhat és megvalósítható.

Szerencsére Katkó regénye többet és mást nyújt, mint a címben foglalt tétel példázatát. Nem beletörődést a rosszba, hanem harcot ellene. Az ábrázolt életdarab és a bemutatás módszere szükségképpen az író ítéletét is magában hordozza.

A regény hőse Gyebnár Sándor, okos és értelmes parasztleány, önértékes és sértődékeny ember. Merevsége, akaratosága valamiféle önmagának sem bevallott védekezést takar. A második világháború idején orosz fogságba kerül, itt kommunistává érik. Partizánnak jelentkezik, s a háború után az egyik alföldi városban lesz a kommunista párt vezetője. Öszinte meggyőződéssel, de még a partizánharcok idején tanult módszerekkel harcol az új, szocialista társadalom felépítéséért. A hajlékonyabb módszereket kíváno időkben is adminisztratív megoldásokat alkalmaz, a szellemi tényezőket, a tudat átformálásának nehezebb és sajátosabb követelményeit nem veszi figyelembe. Számos kérdésben igaza van, helyesen cselekszik, máskor viszont a diktatúrát összetéveszti egyéni érdekeivel, az önkényeskedéssel. Gyebnár tragédiájának oka belső megmerevedése, nem veszi tudomásul a körülötte alakuló világot, megfelelkezik ar-

ról, hogy az élet: folyamat, s legalapvetőbb ismertetőjegye a változás. A bírálót nem fogadja el, a tényekhez nem tud alkalmazkodni, s egyre sűrűbb hangulatváltozásainak mélypontján öngyilkos lesz. Bukását szükségszerűnek érezzük.

Gyebnár alakja mellett az író felvázol egy másik figurát is, az elbeszélő személyét, Ágotait, kicsit az író alteregóját. Ő teszi fel a kérdést, amellyel a regény indul és zárul: „Vajon miért ölte meg magát ez az ember?” Ágotai nemcsak a regény egy másik szereplője, Gyebnár barátja (félbemaradt diák, akit Gyebnár formált kommunistává, egy ideig maga is katona, majd Kőházán lapszerkesztő, végül elvégzi az egyetemet), hanem az a tükrös, amelyből megismerjük a regény főhősét, akinek előadásában elhangzik Gyebnár története, aki az író ítéletét hordozza, s ezért nemegyszer a főhősnél is hangsúlyozottabb, érdekesebb szerepet kap. Katkó ítélete nem Ágotai szájába adva, primitíven, hanem művészi, írói módon: a két figura viszonyának ábrázolásából tűnik ki. Ez teszi funkcionálisan indokolttá Ágotai alakját a regényben.

A Katkó István könyvében ábrázolt probléma és a megformálás módszere sokban emlékeztet Galgóczi Erzsébet közel-múltban megjelent kisregényére, a *Féltútonra*. Ott is egy gyilkosság áll a középpontban: „Tavaly ősszel az egyik dunántúli faluban megöltek egy fiatalembert. Téesz-elnök volt...” — kezdi regényét, s könyvében Galgóczi is a „miért”-re akar felelni. Az író ott is a szemtanú közvetlenségével és hitelességével számol be a történetekről, s ott is egy ember belső fejlődésének megrekedése okozza a halált. Madarász Dani, Galgóczi hőse megállt „féltúton”, a jobbról balra való fejlődésben, Gyebnár Sándor viszont dogmatikus kölönceit nem tudta elhanyagolni, ő sem vette tudomásul a fejlődés törvényét. Abban is emlékeztet Katkó könyve Galgóczi kisregényére, hogy mindkét műben a közélet, a politika változásait egy emberalak sorsában és életének változásaiban, alakulásában érzékelteti az író. — Galgóczi példáját csak azért említettem, hogy jelezzem, mennyire megnőtt napjaink tiszt-

tultabb irodalmában a jelen ábrázolásának igénye, mennyire izgató és érdekes írói probléma lett a közelmúlt politikai történetének ábrázolása, s hogy az azonos igény mennyire hasonló módszerekhez és megoldásokhoz vezet.

Persze Katkó vállalkozása a merészebb és nehezebb. Amikor egy öngyilkosság okait nyomozza, a tett elkövetésének motívumait felfejti, a tizenöt-tizenhat évvel ezelőtti múltba nyúl vissza, s az egyén és a közösség, egy ember élete és a történelem viszonyának ábrázolását ebben a másfél évtizedes múltban kísérli meg. Nyilvánvaló, a regény fedőlapjai közé fogott idő nagysága is megnövelte az író feladatát, s ezért a történelmi összefüggéseknek a bemutatása nem elég kidolgozott, nem kap elég hangsúlyt a regényben. Nem a politikumot hiányoljuk, közéletről és politikáról elég szó esik a könyvben, inkább azt, hogy az események mozgatói, egyén és politika konfliktusának motívumai helyenként kidolgozatlanok, elnagyoltak. Ezért aztán alkalmankint az az érzésünk, hogy Katkó a dogmatizmus, a sematizmus ellen való harcában maga is kissé sematikus írói eszközöket használ. Gyebnár föltétlen valóságos és érdekesen megírt alak. A lélekrajz, a figura belső ábrázolásának, föltehető tépelődéseinek és vívódásainak hiánya miatt azonban az jut az olvasónak eszébe: könnyű ma „okosnak” lenni. A történelmileg szükségszerű így esetlegessé válik, s a környezet és háttér szélesebb megrajzolása nélkül a felelősség egyetlen emberre, magára a hősré korlátozódik.

A vállalt feladat nehézségének, a sokatmarkolásnak másik következménye, hogy az érzékletes leírások, találó, villanásnyi megfigyelések közé papiros-ízű mondatok, erőltetett dialógusok, szölamok keverednek. Ilyen kitűnően indítja Katkó például azt a jelenetet, amikor a lapszerkesztővé kinevezett Ágotai először lép a szerkesztői szobába: „Zöldposztós, faráccsal díszített íróasztal állt az üvegtetrecben. Az

ülőpárnából ágaskodott a lószőr, s ahogy leültem, a porszemek táncolni kezdtek. Rajzos falinaptár zárta el a kilátást a szedőterembe. Januárnál disznópörkölés az udvarban, decemberben karácsonyfánál üldögélő parasztok...” Pár lappal utóbb viszont így oktatja Németh, a kommunista polgármester, a regény legpozitívabb hőse Ágotait: „Nézzé, Ágotai elvtárs, ugye, úgy hívják? Mi, kommunisták, nagy fontosságot tulajdonítunk az újságnak. Bizonyára tudja, hogy Karl Marx maga is kitűnő publicista volt, egy időben a *Neue Rheinische Zeitung*ot szerkesztette. Lenin pedig megalapította az *Iszkrát*, mely a forradalom szervezője és irányítója lett Oroszországban.” Ez a hang különösen a regény mellékalakjait (a hadifoglyok közt megjelenő őrnagyot, Ágotai apját, Gyebnár feleségét) szűrki sémászerűvé.

A jellemzés helyett Katkó figyelmét inkább a mesére, a történet bonyolítására fordítja, s persze az sem kis erény, hogy azt érdekesen és elhíhetően tudja előadni. Egy-egy, a jövőre utaló közbeszólásával ügyesen tartja ébren a figyelmet, s a két barát, Gyebnár és Ágotai tizenöt év alatt megismétlődő találkozásainak „véletlenszerűségét” is megbocsátjuk. A kétszáz oldalra azonban csak kihagyásokkal, ugrásokkal lehet másfél évtized történetét összesűriteni. Ez némi töredezettséget, szétaprózottságot ad a regénynek, s különösen akkor — a könyv utolsó negyedében — válik nyilvánvalóvá, amikor már nem a közházi dolgok állnak a középpontban, amikor már a Gyebnár Sándorral történeteket nem is Ágotai elbeszéléséből ismerjük meg, hanem más szemtanúk mesélik el Ágotainak.

Az elmúlt hat év alatt ötödik könyvével jelentkező — Pécsről elszármazott — Katkó István érdemes írói tehetségét és napjaink közéleti problémái iránt megmutatkozó érzékeny figyelmét bizonyítja új regénye.

TÜSKÉS TIBOR

Város a Mecsek alján

(Pécs városi Tanács Művelődésügyi Osztályának kiadása. 1961.)

Kétségtelen, hogy az utóbbi időben a képekkel gazdagon illusztrált várostörténetek, útikalauzok mellett elszaporodtak az olyan jellegű városismeretet nyújtó kiadványok, amelyek az életszerűség, a mozgás, a fejlődés bemutatásának igényét akarják kielégíteni. Ez a törekvés megfelel a szocialista irodalomesztetika sarkalatos tételeinek. Egyrészt ugyanis az olvasót egészen közel viszi a történésekhez, majdhogynem ezek szemlélőivé teszi, másrészt pedig a folyvást haladó események bemutatásából következik ez is — új ismereteket nyújt számára. Ilyen igénytel készült ez a kiadvány is, amely négy fiatal pécsi újságíró tollából jelent meg.

Nincs szándékomban, hogy olyan mércét állítsak a szerzők elé, mint Egon Ervin Kisch riportkönyvei, de mindenképpen jó lenne tisztázni, vajon méltóképpen megnyilvánul-e a riport három fő kritériuma (mégpedig az igaz ábrázolás, és ami ezzel szorosan összefügg, az életszerűség, valamint a novum) *Bertha Bulcsu*, *Gáldonyi Béla*, *Lázár Ervin* és *Rácz János* írásai-ban?

Tizenhét riport került a kilenc ív terjedelmű könyvbe. Közülük kettő (*Pécs 1917.*, *Pécsről—Pécsig*) nem a mai városról szól, hanem mintegy történeti távlatot akar adni a többinek. Különösen vonatkozik ez az elsőre, amely a forradalmat érlelő város hangulatát igyekszik bemutatni — nem a legsikerültebb módon. Nemcsak azért, mert az indító motívumot (Deutsch kapitány, menetelő hadastyánok) Surányi Miklóstól kölcsönözte, hanem azért is, mert vajmi kevés újat mond az események leírásával, bár — kétségkívül — ezeket eleven újságírói fantáziával fűzérbe. Nem ártott volna több levéltári anyag, más egyéb kéziratok emléke, vagy éppen szemtanúk elbeszélése alapján kevésbé ismert tényeket is ismertetni. Nemcsak a tudományos alkotások értékesebbek akkor, ha a rendszerezés mellett új faktumokat vagy összefüggéseket tárnak fel, hanem az ad hoc tevékenységnek számító újságírói munka is nemesebb, maga-

sabbrendűbb lesz ezáltal, amellet, hogy így felel meg igazán a riport követelményeinek.

Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy szerkesztők, esztéták és újságírók az utóbbi időben sokat vitatkoznak arról, hogy a riport, mint *genus*, tagolható-e olyan *speciesekre*, mint irodalmi — egyszerű — szokványi riport. Szerintem nem, mert az újságírói munka, különösen az alkotási folyamatot tekintve, alapvetően különbözik az írói tevékenységtől. Természetesen létrejöhetnek ennek ellenére olyan színvonalas riportok, amelyeknek értéke vetekszik akár a novelláéval is.

Irodalmi értékű riportok tehát vannak. Azt hiszem, nem tévedek, ha erre jó példának említem a könyvben lévő *Szív-mozi* című riportot. Ebben az írásban az újságíró éles szeme és az író mélyen-szántó, olykor szívbemarkoló, tényeket föltáró gondolatai találkoznak, azon kívül, hogy krónikához méltó alapossággal mutatja be a gyermek-szívbetegsgondozó intézet létrejöttének körülményeit. Igaz leírás, új ismeretek nyújtása, kvalifikált emberábrázolás jellemzi ezt a riportot.

Sajnos a pécsi bányászok életéről, munkájáról készült anyag (*Rekorderek*) inkább a félresikerült írások között említhető. Nem kellően átgondolt, logikailag is kifogásolható egyes motívumok előtérbe kerülése, majd indokolatlan eltűnése. Megemlíti például, hogy a fúrókalapács olajozásának problémáját megoldották, de hogy miként, arról semmit sem mond. Vagy: mi szükség van a vasútheveder hozatal fölötti vitára 25 soron keresztül, amikor ez semmiképpen sem illeszkedik az anyagok koncepciójába? — Ezért az egész írás kissé erőltetettnek és főleg kidolgozatlanak hat. A bányászok hősiess munkája és a riportban megemlített eredmények színvonalasabb újságírói munkát érdemeltek volna. Sokkal igényesebb az ugyancsak munkásokkal foglalkozó *Emberek* című riport. Kommunistákat, munkásokat, bányászokat mutat be, emberről embereket. Mindannyit a maga egyszerű természetességében, minden álpátosz vagy

szürkítés nélkül. Csupán az írás végén hat zavaróan, sőt szólamszerűen az újságíró és a munkás búcsúzásának az ábrázolása: „A sarkon megállunk és elbúcsúzunk. Ránézek és elcsodálkozom. Nagy fekete szemében mintha a fényes égbolt csillogna.”

Ismerős nevek bukkannak fel *A szép szó mesterei* című riportban, amely a pécsi írók mozgalmas életét, vagy éppen apró kalandjait, élményeit, műhelytitkait tárja elénk. Éppen ezekkel mond újat számunkra. Amellett eleven, szellemes, érezhető rajta az élet sodrása. Olvasása közben az ember önkéntelenül is arra gondol, hogy mint irodalomtörténeti dokumentum is értékes lesz idővel ez a riport. Hangulatos és igaz riport az is, amely a peremváros lakóinak kulturális életét mutatja be a maga vajúdo valóságában, minden szépítés nélkül. (*A piros négyszögön túl*). Látszik, hogy az író jó ismerője ezeknek az embereknek, és szereti is őket. Nem ártott volna azonban, ha még jobban kidolgozza riportját, többek között úgy is, hogy a leíró részt csökkent, és több eleven részletet iktat be. Nyelv és stílus tökéletessége szempontjából figyelemreméltó a *Magasból még szebb* című riport. Ez az írás egészséges, helyénvaló pátozzsal dicséri a mecseki táj szépségét, a város környéke és Pécs természeti adottságait. Hiánya viszont — bár ez a tárgyból fakad —, hogy erősen leíró jellegű, bár dinamikája így is van. Vizuális hatása, magával ragadó ereje nagy, de hasznára vált volna, ha a szerző a riport stílusát csiszolgatja, és bátrabban alkalmazza a szinonimákat. Körülbelül ugyanez mondható el a sorozat befejező anyagáról, a *Pécs 1961.* című riportról is.

Ebben a néhány és főleg a riportírás módszereit érintő észrevételben lehetne

összefoglalni az írók munkájával kapcsolatos erényeket, hibákat. Érdemes azonban néhány szót arról is szólni, hogy a szerzők a kis terjedelem miatt csak igen mértéktartóan foglalkozhattak a város életének, nevezetességeinek a bemutatásával. Valószínű, hogy a szerkesztő (*Ragocsa János*) is nehéz helyzetben volt, amikor a város mai életét tükröző riport-könyv összeállítását akarta jól elvégezni. Ennek a gondos munkának el kell ismer-ni az eredményeit: sok érdekeset és jellemzőt sikerült kiragadnia abból, ami a mai Pécsre jellemző. Mindamellett kár volt teljesen említés nélkül hagyni a világhírű Zsolnay gyárat, vagy a gyár remekeit összegyűjtő múzeumból is írhattak volna az összefoglaló jellegű riportokban. Hiányzik a könyvből annak az intézménynek a bemutatása is, amelyről szintén világszerte ismerik a várost: az egyetemé. A jelenleg működő orvosi és jogi kar, vagy az épülő egyetemi városrész életéről nagyon hiányzik a könyvből egy színes írás.

Egység természetesen nem kérhető számon a könyvön, hiszen sem az írók, sem a szerkesztő sem törekedhetek teljességre. Inkább csak a város néhány ékkövét csillogtatták meg. Ezért hat a könyv egészében mozaikszerűnek, sőt némelykor darabosnak. Nekünk pécsieknek leginkább talán az tűnik fel a könyv olvasása után, hogy kevés újat mond számunkra. Természetesen ez nem egyértelműen hiba, hiszen sokat nyújthat annak, aki kevésbé ismeri a várost.

Sok és jól sikerült fényképfelvétel gazdagítja a könyvet, ezeket *Szokolai István* készítette. A címlap *Battancs Gábor* munkája.

LÁSZLÓ LAJOS